valóság

2019

8

A TARTALOMBÓL

Trembeczki István: Vissza a múltba? Előre a csillagokhoz? A klíma-fordulópont és a „multiplanetáris emberiség” kérdőjelei

Dr. Prieger Adrienn: Az Európai Unió és Törökország stratégiai szerepvállalása a Kelet-Mediterráneum térségben

Prugberger Tamás: Hozzászólás a Tudományos Akadémia és kutatóhálózata, valamint a felsőoktatási, és más intézeti kutatások reformjához

Kamarás István: Széljegyzetek József Attila olvasástörténetéhez

Surányi Dezső: Virágok, virágénekek és a virágnyelv

Palkó László András: A romlás virágai Jeles ünnepek és tragikus hétköznapok a történelmi Magyarország felbomlása idején, 1918 novembere – 1920. június 4. (2. rész)

Németh István: A nemzetiszocializmus ideológiai alapjai

Ménes András: Száz éve hunyt el Ernst Haeckel

N. Szabó József: A Nemzeti Parasztpárt véleménye a háború utáni kulturális élet átalakításáról (1945–1946)

Paár Ádám: Egy bátor ember élete és utóélete

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2019. augusztus LXII. évfolyam 8. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Deme Lívia

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@titnet.hu. Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

TREMBECZKI ISTVÁN

Vissza a múltba? Előre a csillagokhoz? A klíma-fordulópont és a „multiplanetáris emberiség” kérdőjelei

2016 nyár végén, a Fokvárosban tartott Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson a Nemzetközi Rétegtani Bizottság egy új földtörténeti kor felvételét javasolta a geológiai idővonalra: az antropocént, vagyis az ember korát. Még el fog telni néhány év az új kor végleges hivatalossá válásához, de a döntés már megszületett, csak az antropocén kezdetéről zajlik a vita.[1]

2017. június 28-án a *Nature* folyóiratban jelent meg klímakutatók egyik legkomorabb figyelmeztetése, miszerint három évünk maradt a szén-dioxid-emisszió okozta klímaváltozás megfékezésére.[2] A felhívás egy 2017. áprilisi, a Carbon Tracker, a Climate Action Tracker civil szervezetek, valamint a Potsdami Klímakutató Intézet és a Yale Egyetem közös kutatásán alapszik, amely a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésének elmaradása esetén 2020-ra prognosztizálja a klíma-fordulópont elérését. Ezután már irreverzibilis változásokkal kell számolni az eddig már bekövetkezett, a klímaváltozás okozta jelenségek (a felmelegedés és a tengerszint emelkedése, a gleccserek, a grönlandi és antarktiszi tengeri jég tömegének csökkenése) mellett.[3]

A 2018-as nyár és ősz, valamint a januárt nem számítva enyhe tél mintegy aláhúzta a fentebbi figyelmeztetés jogosságát. Sőt, a rendkívül forró, száraz és egyéb szélsőséges időjárási események sokaságával telített nyár végén, a meteorológusok – az északi féltekén tapasztalható jelenségek vonatkozásában – az északi futóáramlás mintázatában bekövetkezett változásról nyilatkoztak. Ami, ha állandósul, tartós hatást gyakorolhat jóval kiterjedtebb földrajzi területen, mint egyes regionális jelenségek.[4]

Majd októberben minden eddiginél sokkolóbb figyelmeztetés látott napvilágot, most már a legnagyobb, klímaváltozással foglalkozó ENSZ-szervezet, az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) kutatásai nyomán: már a 1,5 fokos felmelegedés esetében is katasztrofális következményekkel kell számolni.[5] Vagyis nem lesz elég a 2 fokon belüli klímastratégia megvalósítása!

Emellett egy másik, akár az emberiség történetét tekintve is kiemelkedő, a közelebbi és a távolabbi jövőnket szintén meghatározó eseményláncolat is kezd egyre határozottabb formát ölteni. 2017. október végén, a Nemzetközi Asztronautikai Kongresszuson, az űrkutatással foglalkozó magáncég, a SpaceX vezetője, a mára világhírűvé vált feltaláló és vállalkozó, Elon Musk alapos előadásban mutatja be a Mars elérésének és emberi kolonizációjának részletes tervezetét.[6] Musk már korábban bejelentette, hogy 2025-re embert szándékozik a Marsra küldeni, melyet azután a többi expedíció is követne, egy önfenntartó, életképes emberi populációt létrehozva a bolygón.[7]

Ezzel párhuzamosan, 2017 márciusában az USA kormányzati szintjén is megszületett a döntés arról, hogy a NASA 2033-ra embert juttat el a Marsra, sőt 2017. június 7-én be is mutatták a Marsra induló 12 űrhajóst![8] Majd december 11-én Donald Trump amerikai elnök aláírta azt a rendeletet, melynek értelmében az USA újra embert küld a Holdra.[9]

Az Egyesült Államok mellett más országok is bejelentették ilyen irányú szándékaikat: Kína, Japán, Oroszország, az Egyesült Arab Emirátusok, valamint India.[10] Bár lehet, hogy a magáncégek – elsősorban a SpaceX – itt is gyorsabbak lesznek.

Az űrkutatás tehát újra felgyorsult. Csakhogy most a tudományos kutatás mellett kolonizációs törekvésekről és gazdasági célokról is hallunk, az űrkutatás költségeinek csökkentése, illetve a rentabilitás (és profit) elérése miatt, mely a Hold és a Mars ilyen irányultságú kutatása mellett kiterjed a Föld, illetve a Mars közelében lévő aszteroidák és kisbolygók bányászatára is. Ebben a projektben is egyre több magánbefektető, társaság venne részt.

Ehhez kapcsolódnak az elmúlt bő félév olyan friss hírei, amelyek az űrkutatás, de talán az emberiség történetében is mérföldkőnek számítanak: a Japán Űrügynökség (JAXA) kutatószondái 2018. szeptember 22-én sikeresen landoltak a *Ryugu* aszteroidán, a Földtől 280 millió kilométerre![11] Emellett idén, január elején egy kínai űrszonda leszállt a Hold sötét oldalára, majd – mintegy válaszként – az amerikai alelnök bejelentette, hogy öt éven belül amerikai űrhajósokat küldenek szintén a Holdra.[12]

Egyszóval egy új történelmi kor kiformálódásának szemtanúi vagyunk, melynek előszelei már évekkel ezelőtt érezhetők voltak, de most az események rendkívüli mértékben felgyorsultak. A két eseménysor ugyanis bátran összekapcsolható: egyszerre tükrözik az emberiség óriási mértékben megnövekedett, környezetre gyakorolt hatásának káros befolyását, ugyanakkor az emberiség által elért óriási mértékű tudományos-technológiai és gazdasági fejlődés hatását is az emberiség képességei és lehetőségei kiterjesztésének értelmében. Az alábbiakban ebből a kettős perspektívából gondolkodunk el az „ember kora" kezdetéről.

A Nemzetközi Rétegtani Bizottság kutatócsoportja indoklásában azért kell új földtörténeti korról beszélni, mert az emberi tevékenység olyan mértékben beavatkozott a természetes folyamatokba, olyan új anyagokat hozott létre, illetve olyan típusú szennyeződéseket helyezett el a környezetben, amelyek már az üledékes kőzetekben is kimutathatók, s földtörténeti értelemben is hosszú ideig jelen lesznek a geoszférában. A műanyag és az alumínium szemcsék felhalmozódása, a fossziliák elégetéséből keletkező égéstermékek, a kísérleti atomrobbantásokból visszamaradt izotópok, a szén, a nitrogén, és a foszforciklus megváltozása, az antropogén klímaváltozás, invazív fajok elterjedése, valamint a tömeges fajkihalás azok a jelenségek melyek egy alapvetően megváltozott világot írnak le.[13]

Ehhez környezettörténeti szempontból – hosszabb-rövidebb időintervallumot figyelembe véve – hozzátehetnénk még a megművelt földterületek növekedését, az erdők kiterjedésének csökkenését, az óceánok savasodását, a tengerszint emelkedését, a talajeróziót és degradációt, a sivatagosodást, a jéggel fedett területek csökkenését, a bányászati tevékenység nyomait, a vegyi szennyezéseket, a mesterséges anyagokkal lefedett földfelületek területének növekedését, a különféle típusú hulladék felhalmozódását, vagy az élővilág bizonyos szegmenseiben végbemenő, egyre számottevőbb genetikai beavatkozást, melyek a fentiekkel összefüggő, szintén hosszú távú jelenségek. Az ember számára mindenképp. Egyértelmű: valóban az „ember korában", vagyis az emberi tevékenység által meghatározott korban élünk.

De csak addig, amíg a klíma-fordulópont elérése be nem következik.

A korábban említett 2017-es tanulmány – *2020 The Climate Turning Point* – az ún. „billenő elemek", vagyis a Földrendszer biotikus és abiotikus makroentitásainak dinamikus egyensúlyi működését veszélyeztető szén-dioxid-emisszió függvényében tárgyalja a már kritikussá váló kibocsátott szén-dioxid-mennyiség problémáját. Ez a kb. 600 gigatonna

mennyiség az, amit a jelenlegi kibocsátási ütem – 39 GT – mellett 15 év alatt elérhetünk, s „attól kezdve a Földrendszer nagyobb és jórészt visszafordíthatatlan változásoknak lesz kitéve". Ezért kell 2020-tól elkezdeni a fokozatos – és a gazdasági élet számára elviselhető mértékű – kibocsátáscsökkentést, hogy 2040-re elérjük a zéró emissziót.[14]

Ennek hiányában nem sikerülhet 1,5 vagy 2 celsius fok alatt tartani a felmelegedést, s így a párizsi klímaegyezményt sem sikerülhet betartani. Ekkor a következő billenő elemek kerülhetnek egyre kritikusabb állapotba: először körülbelül 2 és 4 fok között a nyugat-antarktiszi jégtakaró, a grönlandi jégtakaró, az arktikus nyári tengeri jég, az alpesi gleccserek és a korallzátonyok. Bár itt már lehet, hogy a párizsi egyezmény betartása esetén sem kerülhető el a kritikus állapot felé történő elmozdulás. A következő csoport a körülbelül 4 és 6 fok között kerülhet kritikus helyzetbe: az amazonasi esőerdők, a boreális erdők, a Golf-áramlat, a Sahel-övezet, és az ENSO. További felmelegedés – körülbelül 6 és 8 fok esetében veszélybe kerülhet a kelet-antarktiszi jégtakaró, a permafroszt, és az arktikus téli tengeri jég.[15] Ugyanakkor a kritikus vonalak átlépése pozitív visszacsatolásokkal is jár, emellett a nagy rendszerek változásai egymást is felerősíthetik. A 2020-as dátum azért választóvonal, mert a késlekedés egyre nehezebb és radikálisabb kibocsátáscsökkentést követel, az egyre jobban melegedő világban.

A legfrissebb IPCC-jelentés szintén nagyon komor: a 2020-as határvonalat ők is aláhúzzák, valamint a számításaik szerint érdemi csökkentést kell elérni 2030-ig, mert már a 1,5 fokos hőmérséklet-emelkedés is pusztító változásokkal jár – húzzuk alá ismét.[16]

Ha a klíma-fordulópont ilyen következményekkel jár, biztosan visszaveti a világgazdaság fejlődését, sőt a globális ökoszisztéma összeomlása az emberi civilizáció fennmaradását is veszélyeztetheti. Mindezek kivédése és a kárenyhítés egyre komolyabb erőforrásokat vonhat el a különböző társadalmi alrendszerektől, a gazdaságon keresztül a politikáig bezárólag. A kényszerítő hatások pedig egyre kevesebb és kevesebb mozgásteret nyújtanak majd.

Társadalom-lélektani oldalról nézve pedig a megmaradt erőforrásokért zajló mind kíméletlenebb küzdelemmel, a fanatizmus és az agresszió növekedésével, s egyúttal az apátia és a cinizmus elharapózásával számolhatunk, sőt akár még a fatalizmusból eredő túlfogyasztás átmeneti erősödésével is. A politikában vagy más döntéshozatali szinten pedig tovább erősödhetnek a rövid távú gondolkodás és/vagy a kognitív disszonancia mára már nyilvánvalóan káros mechanizmusai, melyek már eddig is tevőlegesen hozzájárultak a valós idejű környezeti problémák kitárgyalatlanságához és elfedéséhez. Vagyis: hozzájárultak a környezeti krízis kialakulásához. Ezek a tünetek – amelyek sok esetben már tapasztalhatók – visszavethetik a megfontolt, gyakorlatias döntéseket és az innováció lehetőségeit is.

Itt is pozitív visszacsatolások indulhatnak be, hasonlóan, mint a természeti folyamatokban, egészen a társadalom összeomlásáig. Egy hosszú idő után a természetben bizonyosan kialakulhat egy alacsonyabb szintű egyensúlyi állapot, amint ez a korábbi tömegkihalásoknál és rezsimváltásoknál is megtörtént, a földtörténet korábbi szakaszaiban. De az emberiség számára ez nem lesz pozitív kimenetel, inkább egy utazás vissza a múltba, a civilizáció szintén alacsonyabb szintű, roncsolt állapotáig, vagy a civilizáció előtti szintig, ahol a puszta fennmaradás a tét. Vagy még visszább, az ember előtti korba, mely kimenetel – környezeti katasztrófák különféle formáiban – a tudományos kutatások számára sem teljesen valószínűtlen.[17]

Ha most a másik, fentebb említett eseménysorra fókuszálunk, akkor elképzelhető, hogy a tudományos áttörések mellett a Hold és a Mars kolonizációja, a kisbolygók és az aszteroidák nyersanyagforrásainak bányászata, s egyben az űr meghódítása mintha

megoldást jelentenének a világtársadalom ökológiai válságára, gazdasági lehetőségeire. Hiszen új erőforrások megszerzését, valamint tudományos felfedezések és technikai fejlesztések lehetőségeit villantják föl.

S ebből a szempontból, mintha megismétlődne a történelem egy hasonlóan válságos, szintén világtörténelmi fordulópontot jelentő szakasza: a modern, kapitalista világgazdaság – vagy Immanuel Wallerstein koncepciója szerint a modern világgazdasági rendszer – kialakulásának időszaka a 16. századtól kezdve. Hiszen az is a földrajzi felfedezésekkel és gyarmatosítással kezdődött, majd az így megszerzett ismeretek, továbbá a kereskedelmi utak és a nyersanyagforrások feletti ellenőrzés megszerzése adott lehetőséget a nyugati civilizációnak – az „európai világgazdaságnak" –, hogy kilábaljon a késő középkori strukturális válságból, és létrehozzon egy új, egyre terebélyesedő világgazdasági rendszert.[18]

S ez egyúttal a többi térségben és társadalomban is olyan változást indukált, mely révén sikerült a korábbi rurális társadalmi-gazdasági struktúra gyökeres átalakítása, annak társadalmi-gazdasági-intézményi korlátait ledöntve a mai piaci kapitalizmus megjelenését előkészítve. Vagyis az expanzió – a nyugati társadalmak belső, gazdasági, intézményi, jogi, politikai feltételeit nem feledve – volt az a „kulcstényező", amely a döntő, minden társadalmi alrendszer és struktúra transzformációjának katalizátora volt, a különböző kimenetelektől eltekintve.[19]

Tehát feltehetjük a kérdést, a közeljövőben nagy valószínűséggel kibontakozó űrgazdaság kiutat jelenhet a környezeti-társadalmi krízisből? Vagy megismétlődik a történelem, s a korábbi gyarmati rendszer összes negatív jelensége, új köntösben ugyan, de visszatér?

A jelenkor egyik vezető fizikusa, Michio Kaku szerint az űrkutatás alapvető kihívása a költségtényezők csökkentése, hiszen a Földről a világűrbe kijutás drága: egy adott tömeg kiszakítása a gravitációs mezőből rengeteg energiába kerül. Így, ameddig ezt az akadályt nem sikerül hatékonyan legyőzni, a költségek lassítani fogják a felfedezéseket. Ez a dilemma mind a bányászati tevékenységnél, mind az emberes űrutazásnál is jelentkezik, sőt az esetlegesen létrehozott kolóniák első időszaka biztosan csak földi erőforrásokra támaszkodhat. Így ő, a 2011-ben írt könyvében, melyben sok más témakör mellett az űrkutatás 21. századi jövőjéről is töpreng, az általa prognosztizált technológiai fejlődés második szakaszára, 2030 és 2070 közé datálja a tényleges áttörést.[20]

Az űrgazdaság pionírjai optimistábban látják a költségtényezők szerepét: a Föld körüli kisbolygók bányászata milliárd dolláros üzlet lehet – állítja például Peter Diamandis, a Planetary Resources nevű űrbányászatra szakosodott új cég társalapítója és alelnöke.[21] Így a cég már a 2022 körüli időszakra tervezi a termelés megkezdését. Elon Musk, a Mars kolonizációjának legelhivatottabb vállalkozója szintén megkerülhetetlennek, de nem áthidalhatatlannak látja a költségtényezőket. Mindkét területen a robotok alkalmazása, a kisbolygókon fellelt erőforrások, a többször felhasználható űrhajók és a további innovációk is segíthetnek.[22]

A két prognózis azért nincs annyira messze egymástól. Ennyi időbeli különbség az újkori gyarmatok létrehozásakor is jelentkezett, még ha sokszor könnyebb volt az azonnali siker elérése. De – meglátásunk szerint – az űrgazdaság jövőjében is lejátszódhat egy, a korábbi esetben már lejátszódott mechanizmus: a kezdeti nehézségeket a gyarmatok kiaknázásának beindulása után a profitképződés révén pozitív visszacsatolási folyamatok váltották fel. Melyek lehetőségeket adtak az akkori technológia és társadalmi szerveződés szintjén jelentkező technikai, logisztikai és finanszírozási problémák minél hatékonyabb megoldására. Majd megkezdődött a

versenyfutás az új területekért. Ma a helyzet teljesen hasonló: globális és nagyhatalmak, gazdag országok, cégek és magánbefektetők jelentik a kezdeti lépések elindítóit, s bár még sok a kérdőjel, a szándékok és tervek egyre határozottabbak.

Egy korábbi tanulmányunkban – ahol az űrgazdaság és az új típusú kolonizáció kezdeti lépéseinek történelmi párhuzamáról és lehetséges kimeneteleiről töprengtünk – már felvetettük, hogy az antropocén kor egyre erősödő környezeti válságának szempontjából az űrgazdaság kialakulása pozitív hatást gyakorolhat, a nyersanyag-források bővülése, valamint a tudományos fejlesztések következtében.[23]

Továbbgondolva ezt a lehetőséget, az aszteroida-bányászat még további pozitívumokkal is járhat. Egyrészt csökkentheti a földi kitermelő ipar környezeti terhelését, a kitermeléstől kezdve a nyersanyagok szállításáig, s esetlen egészen a feldolgozásáig. S ezzel elősegítheti a földterületek bányászati célú hasznosításának csökkentését is. Másrészt a kisbolygók és aszteroidák erőforrásai egy részének ott helyben, az űrbányászatban történő felhasználása energiamegtakarítással is járhat, szintén csökkentve a földi erőforrásokra támasztott igényt. A kolóniák esetében ez természetesen csak később – az önfenntartóvá válásuk után – lehetséges. Harmadrészt az űrbányászat és a kolonizáció által várhatóan katalizált tudományos és technikai fejlődés eredményei kamatoztathatók lehetnek a Föld környezeti problémáinak megoldásában is, inspirációt adva vagy technikai fejlesztéseket nyújtva.

De, ami a legfontosabb: a földi erőforrások korlátossága sürgetően hat az űrgazdaság létrehozásának irányába: vannak olyan előrejelzések, amelyek szerint a modern világgazdaság számára nélkülözhetetlen ásványi anyagok és fémek közül több is elfogyhat a következő száz évben.[24] Tehát szükség lesz új erőforrásokat szerezni, bármilyen technológiai fejlődéssel, anyagtakarékossággal és helyettesítési képességgel számolunk is. Még nagyobb távlatokban, ökológiai-ontológiai értelemben megfogalmazva: más planéták erőforrásainak kiaknázása révén átléphetővé válhat egy eddig meghatározó alapfeltétel, a Föld bolygó, mint véges és a Napból érkező napenergiát és a világűrbe leadott hőenergiát kivéve zárt rendszer[25] geofizikai meghatározottsága! Ennek a korlátnak a meghaladása akár az emberi civilizáció egy új korszakát is jelentheti majd.

Vagyis a felfedezők kalandvágya, az új tudományos áttörések lehetősége kéz a kézben járhat a gazdasági megfontolásokkal, sőt, segíthet a környezeti krízis megoldásában. Ami környezetetikai szempontból azt jelenti, hogy ki kell terjeszteni az emberi létezés határait a Földön túl, talán a Marsig, hogy annak eredményeképpen létre tudjuk hozni a fenntartható életmódot itt, a Földön. Vagy legalább időt nyerjünk a túllövés – egy adott rendszer gyors növekedése távlatait meghatározó korlátok késői vagy téves felismeréséből következő állapot[26] – jelenlegi helyzetének komplex kríziskezelési lehetőségei számára.

Természetesen az aszteroida-bányászat is lehet kétélű fegyver, hiszen a sikere esetén a földi erőforráskészletbe beáramló anyagmennyiség tovább növelheti a helyben keletkezett hulladék mennyiségét, azon az úton, hogy a mára uralkodóvá vált fogyasztói attitűd további ösztönzésével egyszerűen nem ösztönöz takarékosságra és az életmódunk megváltoztatására. Ez még akkor is bekövetkezhet, ha már az aszteroidákon feldolgozzák a kitermelt ásványokat, mivel azok felhasználása itt fog történni. Ez esetben a megoldást a keletkezett hulladék elszállítása jelenthetné, talán éppen vissza, a kitermelt nyersanyag helyére. Továbbá, még ha sikerülne is a gazdaság anyagáramlásának új forrásokra szert tennie az aszteroidákon, s a kitermeléshez helyben találni energiát, a Földre szállított részben feldolgozott nyersanyagok további megmunkálásához és a gazdaság további működtetéséhez még nagyobb mennyiségű energiára lesz szükség. Tehát új energiaforrásokat is keresni kell a világűrben, mert ezen a területen is ökológiai-geofizikai korlátokba fog ütközni az

emberiség, különösen egy tovább növekedett fogyasztásorientált gazdaság esetében. S ekkor még élesebben vetődhetnek fel a fosszilis és a megújuló energiaforrások felhasználása körüli dilemmák. Vagyis az űrgazdaság időt nyerhet a fenntartható fejlődés problémájának megválaszolásához, de a válaszokat önmagában aligha adhatja meg.

De az aszteroida-bányászat legkomolyabb problémája talán nem is ebből az irányból fenyeget, hanem a történelmi párhuzam esetleges újbóli feltűnéséből. Vagyis: a kooperatív megoldás csak addig fog működni, amíg az űr meghódításának folyamata nem válik politikai kockázattá. Ahogy ez már a múltbeli felfedezések és gyarmatosítás esetében történt. Ez a helyzet a költségtényezők nem megkerülhető problémájából is kibontakozhat: mivel a pionírokat kell állniuk a tetemes költségek egészét (és a kockázatokat), ezért inkább a rentábilis vállalkozások lesznek preferálva. Ami különösen a tartós kolóniák létrehozásával kapcsolatosan lehet döntő tényező – amíg nem lesznek önfenntartók. Ez a tudományos felfedezések helyett a profitot termelő bányászat irányába terelheti az intenciókat. Ami viszont a kitermelhető források megszerzéséért folytatott versenyt növelheti. Ez a fordulat könnyen átírhatja a most még békés kooperációt és tudományos versenyt. Természetesen, ha a technikai fejlődés és a kitermelhető források bősége lehetővé teszi, ez a probléma nem jelentkezik olyan korán, sőt, talán olyan formában sem, mint a korlátos forrásokkal rendelkező Földön. A körülbelül 16 000 Föld-közeli aszteroida erőforrásait egyelőre még megbecsülni is nehéz.[27]

Erre azt mondhatjuk, hogy a politikai kockázat egy újabb kontextusban is felbukkanhat az űrgazdaság működtetése során, s ugyanúgy visszahathat a földi viszonyokra is, ahogyan az a múltban történt. Ez pedig a mai gazdasági valóság egyenlőtlen fejlődésének következtében fellépő feszültségek keltette problémák.

Wallerstein világrendszer-elméletének központi gondolata az, hogy a modern világgazdasági rendszer inherens tulajdonsága az egyenlőtlen csere, ami a kezdeti fölénnyel rendelkezőknek helyzeti előnyt biztosított. Ez az enyhe fölény vált később hatalmas mértékű különbséggé.[28] Ami ebben az új kontextusban azt is jelentheti, hogy az űrgazdaság pionírjai bebetonozhatják a pozícióikat, s az újak számára csak lassú konvergencia, vagy – a körülmények szerencsés összjátéka folytán – az agresszívabb terjeszkedés marad. Ez leginkább azért következhet be, mert eleve csak bizonyos limitált számú szereplő vesz részt az űrgazdaság létrehozásában. Azok, akiknek a tőkeerő, a technikai és tudományos szakmai háttér, valamint szakképzett munkaerő tekintetében van lehetősége bekapcsolódni a versengésbe. Így lehet, hogy egész régiók és országok maradhatnak ki az űrgazdaság és űrtechnológia nyújtotta újabb lehetőségekből. A bekezdésben már említett szereplők közé nem tartozók a komoly siker esetén tartós divergencia veszélyével nézhetnek szembe. Ahogyan ez a gyarmati múlt esetében is lejátszódott: a haszon túlnyomó többsége a gyarmatokat létrehozni képes államokhoz és egyéb aktorokhoz áramlott.

De maguk a gyarmattartók sem maradtak intaktak a verseny negatív következményeitől. A gyarmati múlt történetéből már tudjuk, hogy az újabb és újabb területek megszerzéséért, vagy találóbban a világ felosztásáért és újrafelosztásáért vívott harc időről időre akár tényleges politikai konfliktusokba is torkollt. Erre az első világháborút megelőző néhány évtized a legadekvátabb példa. Sőt, a felfedezések és gyarmatosítások egész kontextusa meghatározó eleme volt az elmúlt fél évezred történelmének, ezenfelül a jelen világunk számos konfliktusa is a dekolonizációs folyamat jellegének köszönheti létét – jegyzi meg találóan Ormos Mária a földrajzi felfedezésekről és gyarmatosításról szóló könyvében.[29]

Ha az űrgazdaság „nyertesei" maximálisan kihasználják az egyenlőtlen verseny adta stratégiai-gazdasági előnyüket, az a kimaradókkal szembeni már meglévő „fejlődési szakadékot" tovább növelheti, ami ismét csak megterheli a nemzetközi kapcsolatok amúgy is anarchisztikus állapotát.

Nemzetközi egyezmények, továbbá tudományos-technikai, beruházási és fejlesztési értelemben vett globális visszacsatolás, vagyis „globális kormányzás" hiányában tehát újabb rendszerszintű kockázattal lehet számolni. Jacques Attali megfogalmazásának alapján tehát a pénzügyi válságok, a háborúk, a népességnövekedés, valamint a nyersanyaghiány és a természetpusztítás, valamint kisbolygóbecsapódás, mint világméretű rendszerkockázatok vagy rendszerszintű kockázatok[30] mellé felsorakozhat a Földről kilépő emberiség versengő történelméből már ismert egyenlőtlenség, csak most már végletekig kiélezett formában. És a főszereplők már a 21. századi űrtechnológia eszközeivel fognak rendelkezni.

A lehetséges gazdasági és politikai kockázatok mellett a tartós kolóniák eredményes létrehozása szintén felvet olyan dilemmákat, amelyek a legnagyobb távlatokig elvezethetnek, s egyúttal átírhatják az emberiség jövőjét. Ezek a távlatok abból az aggodalomból és sürgetésből származnak, miszerint az emberiségnek a túlélése érdekében kellene másutt tartós telepeket létrehozni, s ezért kijutni a világűrbe. Ha ez a terv is sikerül, akkor az egész emberi történelem egy újabb mérföldkőhöz fog elérkezni. Érdemes ezzel a kimenettel is foglalkozni ontológiai és környezetetikai perspektívából.

Természetesen nincs szándékunkban negligálni az űrutazás és a Marsra érkezés különleges nehézségeit, csak a végső intenciókat átgondolva szeretnénk a konklúzióinkat megfogalmazni, így ezeket az amúgy rendkívül érdekes részleteket most mellőzzük. A tartós megtelepedés ugyanis olyan logikailag koherens opciókat követel meg, amelyek – véleményünk szerint – kihathatnak az egész vállalkozás sikerére és jövőjére. Hosszabb távon mindenképp.

Stephen L. Petranek, tudományos újságíró, az *Életünk a Marson* című könyvében arra a logikus következtetésre jut, hogy a kezdeti sikeres megérkezés után a hosszú távú megtelepedésnek szembe kell majd néznie a marsi környezet követelményeivel, amelyek öt megoldandó feladatot jelentenek: a víz, az élelem, a szállás, a ruházat és az oxigén biztosításának kérdéseit.[31]

Ezeket a körülményeket csak zárt, mesterséges környezetben, szintén zárt ellátóegységekkel, a maximális biztonsági szabályok betartásával és az állomásokon kívül állandóan viselt szkafanderekben lehet túlélni. Csakhogy az emberi szervezet feltehetőleg csak limitált ideig képes tolerálni a zárt, mesterséges környezetet, amely bizonyíthatóan komoly megterhelést jelent az emberi fizikumra és pszichikumra egyaránt. Bár vannak ilyen irányú tapasztalatok (tengeralattjárók) és folynak erre a helyzetre felkészítő kutatások és tréningek, de itt egyszerre jelentkeznek majd a sugárzás, az alacsony hőmérséklet, a légköri nyomás hiánya az oxigén és az ellátási problémák mellett.[32] Egyszóval: a nem-földi környezet alapvető kihívást jelent majd a kolonizáció számára.

Ez a dilemma elvezet az emberi létezéshez nélkülözhetetlen biofizikai és biokémiai feltételeihez. A belélegezhető levegő, az iható víz, az élelmiszer, a sugárzástól és a hőmérséklet-különbségtől való védelem és a megfelelő gravitáció sajátos kondíciói itt, a Földön alakultak ki, az emberi faj evolúciójának hátttereként, ezek jelentik az ember világban-való-létének ontológiai feltételeit.

Petranek végül is ennek fényében a tartós letelepedés végső megoldásaként az ún. terraformálást javasolja, vagyis a Mars környezeti adottságainak a Földhöz hasonló transzformációját. Vagyis a földi légkör, víz, talaj és növénytakaró kialakítását, amely lehetővé teszi, hogy ne kelljen hosszú ideig hermetikusan lezárt lakóházakban élni, s a terepen csak szkafanderben munkálkodni. Ugyanakkor a siker esetén a víz, a légkör, a talaj és a növénytakaró kölcsönhatásai és visszacsatolási folyamatai elősegíthetik egy

önfenntartó marsi környezet létezését, mely így már nem függene a Föld erőforrásaitól. Ekkor – mondja Petranek – az emberiség „multiplanetáris fajjá" változhatna, történelmi léptékben is biztosítva az emberiség fennmaradását.[33]

De ezzel – az amúgy logikus opcióval – nemcsak az a probléma, hogy létre kell hozni a földiéhez hasonló természeti körülményeket egy másik bolygón, hanem azokat fenntarthatóan is kell működtetni. S ekkor az a paradoxon merül fel, hogy egy „terraformálást" már majdnem teljes mértékben véghezvitt az emberiség: a saját bolygójának litoszféráját és bioszféráját alakította át az életmódjának megfelelő paraméterek mentén, s egyúttal a hidroszférára és az atmoszférára is hatást gyakorolt. Ezért beszélhetünk ma az antropocén korról. Csakhogy ez a transzformáció nem a fenntarthatóság irányába mutat, ahogy fentebb említettük, a környezetátalakítás és a környezetszennyezés nem várt negatív hatásai – a klímaváltozás, az erdőterületek csökkenése, az óceánok savasodása, a talajdegradáció- és erózió, az elsivatagosodás, a gleccserek és a jéggel fedett területek csökkenése, talajvízszint csökkenése, a vegyi szennyezés, a lakossági- és ipari hulladék felhalmozódása, az invazív fajok elterjedése és a hatodik tömegkihalás – mára már a Földrendszer legnagyobb egységeit fenyegetik. Az emberi tevékenység globális környezeti krízist okozott.

Tehát úgy kellene létrehozni fenntartható Mars-kolóniákat és a Földhöz hasonlóvá formálni a Mars arculatát, hogy közben nem tudtuk fenntarthatóvá tenni az életünket, itt, a Földön! Ráadásul a Mars terraformálása a szerző szerint is hosszú időt és rengeteg energiát igényel, a nem várt következményekről nem is beszélve. És a klíma-fordulópont rohamosan közeleg…

Ugyanakkor, a fent említett krízisjelenségeken túl már konkrét tapasztalatunk is van a mesterségesen létrehozott és elszigetelt „bioszféra" fenntartásának, s a benne élő emberi közösség túlélésének nehézségeiről. Ez volt a híres Bioszféra II. kísérlet a 90-es évek elején az Egyesült Államokban. Itt a kezdetben teljesen hermetikusan elzárt környezetben – amely medencényi vizével, művelhető földjével, apró erdőjével és sivatagjával kicsiben a földi bioszféra alapvető ökoszisztémáit próbálta működtetni – végül is a légkör megnövekedett szén-dioxid-tartalma tette lehetetlenné a beköltözött emberek számára az életet, akik már korábban is ellátási – élelemtermelési – problémákkal küszködtek.[34]

De a jelen helyzetben még egy további paradoxon is található. A *2020 The Climate Turning Point* című jelentés egy hatpontos ajánlást is megfogalmaz a szén-dioxid-kibocsátás azonnali csökkentése érdekében. Ezek röviden a következők: a megújulók szorítsák ki a fosszilis üzemanyagokat az áramtermelésben; az áruszállításban a zéró kibocsátás legyen elsődleges a világ nagyvárosai és fő szállítási útvonalai között; az erdőírtást nagymértékű talajjavítás váltsa fel, s a mezőgazdaság Föld-barát művelésre álljon át; a nehézipar, benne a vas- és acélgyártás, a cementipar, a vegyipar, az olajipar és gázipar kötelezze el magát a Párizsi Klímaegyezményben foglaltak betartása mellett; a városok és az államok alkalmazzanak olyan szakpolitikákat és szabályzókat, amelyek megfelelnek az épületek és az infrastruktúra 2050-re megvalósítható teljes dekarbonizálása feladatának; a klímaváltozás elleni fellépésbe fektetett összeg haladja meg az évi egy milliárd amerikai dollárt, s az összes befektetési intézmény rendelkezzen az átalakulásra vonatkozó közzétett stratégiával.[35]

És mit ajánl az IPCC-jelentés? Az 1,5°C-os határ lehetséges átlépésének veszélye gyors és messzemenő átalakulást követel az energiaszektorban, a földhasználatban, a városi rendszerekben és infrastruktúrákban a közlekedést és az épületeket is beleértve, valamint a ipari rendszerekben.[36] Vagy másutt: a globális felmelegedés 1,5°C-on belül tartásához szükséges csökkentés és alkalmazkodás a feltételek alkalmassá tételében

rejlik, geofizikai, környezeti-ökológiai, technológiai, gazdasági, szociokulturális, és intézményi alkalmazhatóság dimenzióiban. A rendszer átalakulásához még más feltételek alkalmassá tételét is hozzáteszik: a kormányzás, az intézményi kapacitás, a politikai eszközök, a technológiai innovációk, a tőketranszfer és mobilitás, valamint a humán magatartás és életstílus változása terén.[37]

Ha a környezet rendbetételéhez ilyen mélységben kell megváltoztatni a jelenlegi gyakorlatot, s a számos kondíciót alkalmassá tenni, átalakítani a változások befogadásához, hogy a klímaváltozást kordában lehessen tartani, akkor tulajdonképpen egy terraformálást kell végrehajtanunk, csak a már létrehozott technokulturális közegből kiindulva. Vagyis nem a környezetet kell adaptálni a mesterséges környezethez, hanem majdnem fordítva, az utóbbit az „eredeti" környezethez. Azért csak majdnem, mert nyilvánvalóan nem lehet visszatérni az iparosodás előtti állapotokhoz. Amelyek már amúgy is magukon viselték az emberi behatás nyomait. De a gazdasági-társadalmi-kulturális rendszereink szükséges átalakítása végül is gravitáció és a sugárzás kivételével azokra az alapvető feltételekre fog hatni – víz, élelem, lakókörülmények, életmód, hőmérséklet, még az oxigén is, ha a levegő minőségére gondolunk –, amelyek megteremtése a Mars terraformálását követeli. S itt kapcsolódhat össze a két átalakításhoz szükséges tudás és akarat, ha lesz elég idő rá.

Csakhogy a Mars esetében létezik még egy olyan súlyos, az emberi létezés élettani-fiziológiai adottságából fakadó probléma, amelyről Petranek két rövidebb említésen túl érdemben nem beszél, de ami – a véleményünk szerint – alááshatja az egész koncepció sikerét, illetve eltérítheti az eredeti szándékától. Ez a dilemma a következő: a marsi gravitáció mintegy 38%-a a földinek.[38] A gravitáció az egyik legmeghatározóbb életfeltétel az élő szervezetek számára a Földön, és biztosak lehetünk benne, hogy hosszú távon nemcsak egészséges életfunkciók működése szempontjából jelent megterhelést, hanem akár biofizikai elváltozásokat is okozhat. Azt már tudjuk, hogy a Nemzetközi Űrállomáson eltöltött idő bizonyos transzformációkat már okozott, amit rehabilitációval kellett megfordítani.[39] Természetesen, a marsi gravitáció nem a teljes súlytalanság, de a kolonizáció hosszú távú ott tartózkodást jelent, esetleg a Marson megszületett új generációkat is. Mi történhet hosszú távon? Milyen változásokra lehet számítani a többi nem emberi élő szervezet esetében?

Mert a Mars gravitációját – tudomásunk szerint – nem lehet terraformálni, mert a gravitáció az adott bolygó tömegének függvénye. Alkalmazkodni lehet hozzá, lehetséges mesterséges körülményeket teremtve a hatását csökkenteni, de megszüntetni nem.

S ekkor Stephen P. Petranek továbblép egy olyan megoldás irányába, amely a nehézségek fényében logikusnak tűnik, de még messzebb mutató bizonytalanságokat okozhat. Vagyis szerinte nemcsak a marsi körülményeket kellene megváltoztatni, hanem az emberi kondíciókat is, mely így jobban tudna adaptálódni a Mars megváltozott arculatához. Ez azt jelenti, hogy végeredményben a marsi emberek genetikai állományát kell adaptálni az „újvilághoz".[40]

Azonban ez a legmerészebb és legtávlatibb perspektíva kissé ellentétes Petranek alapkoncepciójával, miszerint az emberiségnek a további fennmaradása és fejlődése érdekében multiplanetáris fajjá kell válnia. Ez a lehetőség különösen a földi ökológiai és szociális kihívások fényében tűnhet egyfajta „megoldásnak". De a genetikai változtatások – a beavatkozás mélységétől függve – lehet, hogy egy új *homo* faj kialakulását fogják eredményezni. Vagyis a sikeres marsi adaptáció esetén nem biztos, hogy már nem „egybolygós faj"[41] leszünk, hanem „két bolygón élő emberi fajokról" fogunk beszélni. A genetikai transzformációkkal együtt járó generációkon átívelő kolonizáció megnyithatja ezt a lehetőséget is. A kisebb gravitáció jelentette kihívás pedig csak katalizálhatja ezt a kimenetelt.

Ez persze egy új kozmikus perspektívát is jelenthet – Petranek ekkor már kilencszáz vagy ezeréves távlatban gondolkodik[42] – de mi lesz a kolóniák lakosaival? Hogyan tudnak majd visszatérni ezek után a Földre? Nem fog a genetikai adaptáció egyúttal egy határvonalat is jelenteni a földi és a marsi emberek között? Vagy ez azt jelenti, hogy miközben az emberiség kitágítva az életlehetőségei határát egy másik bolygóra, annak gazdasági, technológiai és politikai perspektíváival és lehetséges új konfliktusaival együtt, szembenézhet egy még súlyosabbal: az emberiség genetikai kettészakadásával? A szerző is megemlíti a könyv bevezetésében egy új fajjá vált kolonizáló népesség gondolatát, mely „terjeszkedésbe kezd", s egyben hátra hagyja a lakhatatlan Földet. De a könyv végén a földi ökológiai katasztrófát megelőző tudás- és forrásbővülésről, valamint a két bolygón való egyidejű létezésről beszél.[43] Vagyis a Mars kolonizációja ténylegesen az emberiség eddig megtett útjának végére tehet pontot.

Érdemes eddig elmenni? Érdemes addig menni, ahonnan már sokak számára nincs visszaút? Természetesen tovább kell „menni" és keresni a megoldásokat a Föld ökológiai és az emberiség szociális problémáira. Ehhez segítséget nyújthat az űr kutatása, növelve a tudásunkat. De amíg a *homo sapiens* fajhoz tartozunk, nemcsak a történelmi örökségünket, de a Föld biológiai örökségét is magunkkal visszük. Akár a múltunkba zuhanunk vissza, akár eljutunk a csillagokig. *Navigare necesse est* mondja a latin szólás, nagyon helyesen. Csak közben ki ne nyissuk *Pandora* szelencéjét az aggodalom, a remény és az „új aranyláz"[44] miatt.

JEGYZETEK

1 MTA–MTI: Bevezetik az ember korát a földtörténeti időskálára, *mta.hu*, 2016. szeptember 7. https://mta.hu/tudomany_hirei/bevezetik-az-ember-korat-a-földtörteneti-idoskalara-106806 (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03.)

2 Christiana Figueres et al: Three years to safeguard our climate, *nature.com,* 28 june 2017. https://www.nature.com/news/three-years-to-safeguard-our-climate-1.22201 (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03)

3 Postdam Institute for Climate Impact Research et al: *„2020 The Climate Turning Point"* 2017. https://newclimate.org/wp-content/uploads/2017/04/2020theclimateturningpoint.pdf

4 Sipos Géza: Furcsán forró nyarunk volt 2018-ban a klímaváltozás miatt, *mta.hu,* 2018. szeptember 11. https://mta.hu/tudomany_hirei/furcsan-forro-nyarunk-volt-2018-ban-a-klimavaltozas-miatt-elemzes-meteorologia-klimavaltozas-globalis-felmelegedes-108997 (Utolsó megtekintés: 2018. 12. 02.)

5 IPCC: *Global Warming of 1,5 C* ipcc.ch. 2018. https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 05.)

6 citu: Elon Musk előadása az IAC 2017-en, *logout.hu*, 2017-11-02 https://logout.hu/cikk_elon_musk_2017_es_nemzetkozi_vilagur_kongresszus/nemzetkozi_urhajozasi_kongresszus_2017.html (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 20.)

7 Jools: A SpaceX a Marsra tör, *ipon.hu*, 2016. 05. 06. https://ipon.hu/magazin/cikk/a-spacex-a-marsra-tor (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03.); MTI: Egy óra alatt bárhová eljuthatnánk a Földön Musk rakétájával, *origo.hu*, 2017. 09. 29. https://www.origo.hu/tudomany/20170929-elon-musk-kisebbre-faragja-a-marsra-keszulo-raketajat.html (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03.)

8 Mosher, Dave: Congress to NASA: Send humans to Mars by 2033, *businessinsider.com,* 2017. https://www.businessinsider.com/nasa-funding-authorization-bill-2017-3; BD: Közülük kerülnek ki az első Mars-utazók*, index.hu*, 2017. 06. 08. https://index.hu/tudomany/2017/06/08/kozuluk_kerulnek_ki_az_elso_mars_utazok/

9 Frey Sándor: Újra a Holdra*, urvilag.hu*, 2017. 12. 16. https://www.urvilag.hu/urpolitika/20171216ujra_a_holdra (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 03.)

10 hvg: Ezt a gépet küldi a Marsra Kína, *hvg.hu,* 2016. augusztus. 26. https://www.hvg.hu/tudomany/20160826-kinai-marsjaro (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 05.)
IV: Száz éven belül emberi települést építenének ki a Marson*, index.hu*, 2017. 02. 15. https://index.hu/tudomany/2017/02/15/szaz_even_belul_emberi_telepulest_epitenenek_ki_a_marson (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 05.)

Origo: Japán embert küld a Holdra, *origo.hu*, 2017. 07. 02. https://www.origo.hu/tudomany/20170702-2030-ban-embert-kuldene-a-holdra-japan-html. (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 05.)
MTI: Putyin megerősítette, hogy jövőre indul az orosz Mars-misszió, *hvg.hu,* 2018.03.15. https://hvg.hu/vilag/20180315_putyin_megerositette_hogy_jovore_indul_az_orosz_mars_misszio (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 04.)
NAK: India embert küld az űrbe, *index.hu*, 2018. 08. 15. https://index.hu/techtud/2018.08.15/india-embert-kuld-az-urbe (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 05.)

11 Jools: Sikeresen landoltak a japán roverek a Ryugun, *ipon.hu*, 2018. 09. 22. https://ipon.hu/magazin/cikk/sikeresen-landoltak-a-japan-roverek-a-ryugun (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 04.)
MTI/hvg.hu: Siker: leszállt a száguldó aszteroidán a japánok űrszondája, *hvg.hu,* 2019. február. 22. https://hvg.hu/tudomany/20190222_hajabusza_2_urszonda_ryugun_kisbolygo_aszteroida (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 04.)

12 Origo: Már ott vannak az élet csírái a Hold sötét oldalán, *origo.hu*, 2019. 01. 04. https://www.origo.hu/tudomány/20190104-kigordult-a-holdjaro-a-csango4-kinai-urszondabol.html (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 04.)
MTI: Mike Pence: Öt éven belül amerikai űrhajósokat küldünk a Holdra, *origo.hu*, 2019.03. 26. https://www.origo.hu/tudomany/20190326-ot-even-belül-amerikai-urhajosokat-küldenenek-a-holdra.html (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 04.)

13 MTA–MTI: i. m.
14 2020 The Climate Turning Point: i. m. 3–4. o.
15 Uo.
16 Global Warming of 1,5 C: i. m. 9–19. o.
17 Alok Jha: *50 meghökkentő elmélet a világvégéről*, (Ford.: Nagy Györgyi Eszter), Budapest, HVG Könyvek, 2012. 118–257. o.
18 Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*, (Ford.: Bitter Dóra et al.) Budapest, Gondolat, 1983. 27–249. o.
19 I. m. 162–168. o.
20 Kaku, Michio: *A jövő fizikája*, (Ford. dr. Both Előd) Budapest, Akkord Kiadó, 2012. 282–323. o.
21 Origo: Az évszázad üzlete lehet a kisbolygóbányászat, *origo.hu*, 2012-04.24. https://www.origo.hu/tudomany/20120424-planetary-resources-ceget-hoztak-letre-a-kisbolygok-banyaszatara-milliardos.html (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 20.)
refarkas: Üzlet az űrben, *Piac és Profit,* 2012. szeptember 30. https://piacesprofit.hu/kkv_cegblog/ceghirek/uzlet_az_urben (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 16.)

22 LB-Kolbert András: Űrtörténelmet írt a SpaceX: visszahoztak egy rakétát, *Index*, 2015. 12. 22. https://index.hu/tudomany/2015/12/22/urtortenelmet_irt_a_spacex_visszahoztak_egy_raketat/ (Utolsó megtekintés: 2019. 04. 16.)
23 Trembeczki István: Responsibility of Pioneers, or 'Multi-Planet-Humankind' – some Reflections about the Colonisation of Mars and about Asteroid-Mining, *Open Journal of Philosophy*, 9, 45–53, https://www.scirp.org/journal/ojpp
24 Mining on Asteroids, *911Metallurgist.com*, https://www.911metallurgist.com/blog/asteroid-mining/ (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 14.)
25 Meadows, Donella – Randers, Jorgen – Meadows, Dennis: *A növekedés határai – harminc év múltán,* (Ford.: Déri Andrea), Budapest, Kossuth Kiadó, 2005. 70–75. o.
26 I. m. 23–37. o.
27 Lásd ehhez: https://planetaryresources.com (Utolsó megtekintés: 2019. 05. 14.)
28 Wallerstein: i. m: 162–164. o.
29 Ormos Mária: *A Föld felfedezése és meghódítása*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016. 251–259. o.
30 Attali, Jacques: *Ki kormányozza holnap a világot?* (Ford: Barabás József), Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012. 328–346. o.
31 Petranek, Stephen L.: *Életünk a Marson*, (Ford.: Garamvölgyi Andrea), Budapest, HVG Könyvek, 2016. 61–81. o.
32 Petranek: i. m: 43–44. és 68–71. és 76–81. o.
33 Uo. 9–17. és 82–98. o.
34 Kolbert, Elizabeth: *A hatodik kihalás*, (Ford.: Tábori Zoltán), Budapest, Európa Könyvkiadó, 2016. 175–176. o.
35 2020 The Climate Turning Point: i. m. 7–21. o.
36 IPCC: i: m. C.2. 17. o.
37 Uo. D.2.3. 19–20. o.
38 Petranek: i. m. 46. és 72–75. o.
39 Kaku: i. m. 295. o.
40 Petranek: i. m. 98–101. és 107–108. o.
41 I. m. 13–14. o.
42 Uo. 95–98. o.
43 Uo. 15. és 110–111. o.
44 Uo. 102–108. o.

DR. PRIEGER ADRIENN

Az Európai Unió és Törökország stratégiai szerepvállalása a Kelet-Mediterráneum térségben

(Bevezetés) Az Európai Uniót számos kihívás éri, melyek közül kiemelkedő és folyamatosan napirenden lévő nehézség az illegális bevándorlás kérdése. Ennek a problémának földrajzi szempontból kulcsfontosságú színhelye a Közel-Kelet és a Balkán-félsziget, ezen belül is kiemelt az ún. kelet-mediterrán útvonal, s ebből adódóan Törökországgal való együttműködés prioritást élvez. Törökország jelentős segítséget nyújt az EU-nak az illegális bevándorlás kapcsán. A török parti őrség 2018-ban több mint 23 ezer menekültet tartóztatott fel a tengeren.[1] A Törökországban 2018. június 24-én zajlott választások ezért európai viszonylatban is kiemelt fontosságúak.

Szijjártó Péter magyar külügyminiszter a török választásokkal kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy „Európának és Magyarországnak is az az érdeke, hogy Törökországban stabilitás legyen, ehhez pedig a vasárnapi választás eredménye hozzájárul." Ezenkívül arról is említést tett, hogy: „Magyarországnak duplán érdeke, hogy Törökországban stabilitás legyen, mivel ha ott elveszik a stabilitás, akkor az Európai Unió és Törökország migrációs megállapodásának betarthatósága is megkérdőjeleződne. Ez pedig újabb illegális bevándorlási hullámmal járna, amely pillanatok alatt elérne Magyarország déli határához, tekintettel arra, hogy a Nyugat-Balkánon nincsen másik védelmi vonal."[2]

Erdoğan elnök a megválasztását követően megtartott beszédében a „szíriai földek felszabadítását" is megígérte, hogy – ahogyan fogalmazott – „szíriai vendégeink" hazatérhessenek. A beszéd arra mutat, hogy Erdoğan külpolitikájában továbbra is a Közel-Kelet felé fordul, valamint az is megállapítható, hogy egyenrangúnak tartja e régiót Európával. A beszéd a „terrorizmust" jelölte meg, mint jelentős fenyegetést Törökországra nézve. Ez biztató lehet Európa számára: Erdoğan elkötelezett a térség stabilitásának megteremtésével kapcsolatosan.[3]

(Törökország és az EU 2016. március 18-ai közös nyilatkozata) Az Európai Unió 2015 januárja óta küzd a különböző háború sújtotta országokból (mint például Szíria, Afganisztán, Irak, Szomália, Pakisztán, Banglades, Líbia vagy más, különböző gazdasági helyzetű és politikai berendezkedésű országok) érkező menekültek tömegével. A kelet-mediterrán útvonalon keresztül (Törökországból Görögországba irányuló átkelési útvonal) 2015-ben nagy számban érkeztek a szíriai háború elől menedéket keresők az EU területére.[4] A menekültek nagy része a Földközi-tengeren keresztül vezető útvonalat használta, ami a Nemzetközi Migrációs Szervezet szerint mindeddig több száz emberéletet követelt[5].

A bevándorlási hullámot Európa legnagyobb krízisként tartják számon 1945 óta.[6] Az embertömeg folyamatos beáramlása elsöprő és annyira megosztó erejű, hogy az Európai Unió nem tudott egységes álláspontot kialakítani e népmozgás kezelésében. Alapvető problémaként jelentkezik, hogy egyáltalán hogyan azonosítsák és különböztessék meg a valódi menekülteket a gazdasági bevándorlóktól, továbbá miként és hogyan fogadják be az egyes országok a ténylegesen segítségre szorulókat. Az EU központi kvótát javasolt a tagállamok között,[7] ez azonban nem nyerte el minden tagállam tetszését, főleg azért, mert csak felületi kezelést nyújt a problémára, hiszen nem képes a bevándorlási hullámot elapasztani.

Az egyre szigorúbb intézkedések ellenére is folyamatosan érkeztek, illetve érkeznek a menedékkérők az EU külső határaira. A minden irányból növekvő nyomás közepette az EU egy együttműködési tervet dolgozott ki Törökországgal, amelynek fő célja a rendkívül nehéz helyzet konszolidálása. Az erre vonatkozó Közös Nyilatkozatot, amely mindkét fél számára igen nagy jelentőséggel bír, 2016. március 18-án tették közzé.[8]

A Közös Nyilatkozat kulcsfontosságúnak tekinthető a menekültválság kapcsán, mivel a probléma világviszonylatban meghatározóvá vált, különösen Európa számára. A Közös Nyilatkozat tartalmazza, hogy az összes, 2016. március 20-a után Törökországon keresztül Görögországba jogellenesen belépett menekült visszatoloncolásra kerül. Habár minden egyes menekült menedékkérelmét egyénileg dolgozzák fel és bírálják el, ez azt jelenti, hogy minden tengeren át érkező menekültet – ami a beérkezettek nagyobb része – visszaküldenek Törökországba.[9] Ennek keretében a két ország együttműködik, hogy minden menekültet, aki ugyan a jogszabályok és nemzetközi egyezmények tiszteletben tartásával érte el Görögországot, de elmulasztott menedékkérelmet benyújtani, azt vagy elutasítják, vagy visszatoloncolják Törökországba. Ennek ellentételezéseképpen minden egyes, az EU által Törökországba visszaküldött szíriai menekült után az EU befogadna egyet. Fontos megjegyezni azonban, hogy az így helyet cserélő személyek számát 72 000[10] főben maximálták, ami eltörpül az EU-ba bevándorolni kívánó több millió menekülthez képest. Kiemelendő ugyanakkor, hogy ez a mechanizmus automatikusan eltántorító erővel bírhat azokra a személyekre, akik illegálisan, a tengeren keresztül próbálnának belépni az EU területére menedék vagy jobb élet reményében.[11]

Az EU szempontjából a Közös Nyilatkozatban foglalt intézkedések rendkívül előnyösek, de az ellentételezésként meghatározott ígéretek kiemelten fontosak a török fél számára is. A Közös Nyilatkozat egyik fontos kitétele a vízummentesség, vagyis, hogy a török állampolgárok számára 2016 júniusától elérhetővé válik a schengeni övezet. Másik fontos része a Közös Nyilatkozatnak Törökország uniós csatlakozási folyamatának felgyorsítása. A Közös Nyilatkozat alapján új fejezeteket nyit meg az EU, melyek szükségesek a csatlakozási folyamathoz. Az előző két kikötés olyan intézkedést ígér, amelyek után már évtizedek óta áhítozik Törökország, vagyis, hogy szorosabban együtt tudjon működni az EU-val, illetve hogy tagjává váljon és lezáruljon a felvételi eljárás, amit hivatalosan 2005-ben indítottak meg.[12]

A Közös Nyilatkozat végrehajtása igazolhatóan segített csökkenteni az EU-ba áramló menekültek hatalmas számát. Ezt követően azonban Törökországban váratlan események történtek, amelyek növelték a feszültséget az EU és Törökország között.[13] A meghiúsult török puccskísérlet[14], és az azt követő szigorú fellépés,[15] megváltoztatta a helyzetet. A feszültséget tovább fokozták a terrortámadások, amelyeknek vélelmezhetően az Iszlám Állam harcosai vagy a kurd szeparatisták voltak az elkövetői. A terrortámadások a mindennapok részévé váltak Törökországban, éppen úgy előfordulnak forgalmas közlekedési csomópontokban, mint szórakozóhelyeken.[16]

Az EU nyugtalanítónak találta a török terrorellenes törvényt, amelyre a török kormány az ellenfeleivel szembeni kemény fellépését alapozta, ezért a vízummentesség előfeltételéül annak megváltoztatását szabta. A török kormány ugyanakkor szükségesnek tartja a törvényt, és az ilyen jellegű utólagos feltétel meghatározást elfogadhatatlannak és olyan lépésnek tartja, amely a teljes Közös Nyilatkozat felmondásához vezethet.

(A neo-oszmán külpolitikai irányvonal térnyerése a török külpolitikában) Az AKP-kormány külpolitikai vonalvezetésében mindinkább egy hangsúlyeltolódás megy végbe az ún. neo-oszmán külpolitika megjelenésével.[17] Ahogyan egyre messzebb került

Törökország az EU-tagságtól, a török külpolitikát egyre inkább a neo-oszmanizmus határozta meg. Ennek az új külpolitikai irányvonalnak a kidolgozója a 2009-ben külügyminiszterré kinevezett Ahmad Davutoğlu, a későbbi miniszterelnök, aki hibásnak tekintette a megelőző évtizedek külpolitikáját, amelyet túlzottan passzívnak, és Nyugat-centrikusnak vélt. Davutoğlu ehelyett egy olyan aktív, kezdeményező külpolitikát javasolt, amely az egykori Oszmán Birodalom területéhez tartozó államokkal való politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok erősítését és mélyítését célozta meg.[18]

Ennek a koncepciónak fontos elemei az aktív külpolitika, amely tudomásul veszi Törökország erejét, másrészt az Egyesült Államokkal és Európával fenntartott kapcsolatok mellett az Oroszországgal, Iránnal és Szíriával, valamint a Kaukázus és a Balkán-félsziget államaival való sokoldalú kapcsolatépítés, továbbá a „puha erő" (soft power) sokoldalú alkalmazása.[19]

Az Oroszországgal, Iránnal és Szíriával való kapcsolatok elmélyítésére éppen a szíriai polgárháború adott lehetőséget Törökország számára.[20] Ebben a külpolitikai vonalvezetésben Nyugat-Európa mellett, amelyre egykor Musztafa Kemál tekintete irányult, mindinkább az oszmán múltban török befolyási övezetbe tartozó Balkán-félsziget, Kaukázus és Közel-Kelet játszik kiemelt szerepet.[21] Ennek eszköze az oszmán múlt bizonyos szintű rehabilitációja, valamint az iszlám hagyományok hangsúlyozása a belpolitikában.

Ez a külpolitikai irányváltás azonban nem jelent éles szakítást az atatürki hagyományokkal: Erdoğan nem kívánja veszélyeztetni Atatürk kultuszát, és nem törekszik kiépíteni sem a saját, sem más, pártjabeli politikusok ellen-kultuszát sem, ugyanakkor gyakorlati intézkedésekben folyamatosan erodálja a szekuláris rendszer atatürki örökségét. Külpolitikai, geopolitikai szempontból óvatosan áthelyezte a hangsúlyokat a Nyugat-centrikusságról a Közel-Keletre (ld. szíriai konfliktusba való beavatkozás, kétoldalú kapcsolatok a közel-keleti országokkal, beavatkozás az iraki alkotmányozásba a kurd autonómia megakadályozása céljából).

(Törökország beavatkozása a szíriai hadműveletekbe) Az ún. Iszlám Állam, amely egy globális kalifátus megvalósítását tűzte ki céljául, alapvetően veszélyeztette a magát szekuláris államként meghatározó Törökország békéjét és stabilitását. Többször hajtottak már végre öngyilkos merényletet az ország területén, a kurd szeparatizmustól való félelem mellett elsősorban ez az oka, hogy Törökország részt vállalt a szíriai hadműveletekben.

Sokáig az a látszat állt fenn, hogy a török fél érdeklődést mutat az Iszlám Állam által kínált illegális olajmennyiségre, de az ismétlődő terrortámadások kényszerítették Törökországot, hogy aktívan részt vegyen az Iszlám Állam ellen indított szárazföldi hadműveletekben Szíria területén. Ez fokozott együttműködést tett szükségessé Törökország és NATO-beli katonai partnerei között, legfőképp az Egyesült Államokkal. Barack Obama elnöksége alatt a két ország viszonyát bizonyos feszültség jellemezte, a Donald Trump megválasztása utáni időszakban pedig Törökország kivár, hogy miként változik az Egyesült Államok külpolitikája, milyen lehetőségek nyílnak a két ország biztonsági együttműködésének javítására. Törökország szeretné kibővíteni az együttműködést a szerinte kurdok által támogatott terrorista csoportokkal szembeni fellépéssel is, továbbá követeli, hogy az USA adja ki számára Fethullah Gülent, akit Ankara a 2016. júliusi katonai puccs kitervelésével és támogatásával gyanúsít.

A szíriai török beavatkozás azonban több tényezőnek tulajdonítható. Egyrészt, a szíriai polgárháború és az Iszlám Állam terjeszkedése miatt Törökországot elözönlötték a menekültek. Másrészt, az országot sorozatban érik a robbantásos és egyéb merényletek,

amelyeket az Iszlám Államnak és a kurd szeparatistáknak tulajdonítanak; a támadások miatt a török lakosság elveszítette biztonságérzet, a turisták sem választják már utazásuk célpontjául az addig kedvelt üdülőhelyeket. Harmadrészt, Ankara mindenáron meg akarja akadályozni, hogy az Észak-Szíriában és Északnyugat-Irakban élő kurdok egységes területet vonjanak ellenőrzésük alá, és megkezdjék azok állammá szervezését, mert ez bátorítaná a szomszédos Kelet-Törökországban élő kurdokat a csatlakozásra, ami sértené Törökország területi integritását. Végül, Törökország kezdettől fogva célul tűzte ki a Szíriában élő türkmén kisebbség védelmét.

A szíriai polgárháborúban az Asszad elnök megdöntését célul tűző lázadó csoportok nem alkotnak homogén egységet, több szeparatista, etnikai, vallási csoport laza szövetségéből állnak, amely szövetségek az érdekek pillanatnyi alakulása mentén változhatnak. Emiatt a szíriai helyzet olyannyira bonyolult, hogy sokszor nehéz eldönteni, ki kivel van. Törökország – amely alapvetően a türkmén lázadókat támogatja – időnként együttműködik Oroszországgal, noha az a törökök szövetségeseinek ellenfelét, a szír kormányt támogatva szállt be a katonai konfliktusba. Sőt, Törökország és Oroszország közösen hajtott végre légicsapásokat az Iszlám Állam támaszpontjai ellen.[22]

Emellett Törökország megpróbálta meggyőzni az Egyesült Államokat, hogy vállaljon nagyobb katonai szerepet Rakka, az Iszlám Állam szíriai fővárosa visszafoglalásának érdekében. Erdoğan elnök hónapok át arra próbálta meg rávenni Washingtont (sikertelenül), hogy Rakkát olyan koalícióban foglalják vissza, amelyből kimaradnak a kurd erők.[23] Törökország a kurd fegyveres szervezetek minden formációját a terrorizmussal tartja egyenértékűnek, és azzal vádolja a kurdokat, hogy terrortámadásokat hajtottak végre katonai és rendőri tisztviselők ellen.[24]

Törökországnak ugyanakkor figyelemmel kell lennie stratégiai tervére, miszerint belátható időn belül az EU tagja legyen. Az EU meghatározó államai nem játszanak jelentős szerepet a szíriai konfliktus – akár fegyveres, akár más módon történő – megoldását elősegítendő rendezésben.[25] E közömbösség annak tudható be, hogy Szíria és az EU között a polgárháború kitörését megelőzően sem volt intenzív külpolitikai viszony. Az EU ugyan tárgyalt társulási megállapodás megkötéséről Szíriával, de azt, ellentétben más mediterrán országokkal, nem írták alá. Németország, Franciaország és Olaszország leginkább a menekültválság miatt érezheti nehéz helyzetben magát, aminek rendezésében viszont Törökország kulcspozícióban van. Az EU elismerte, hogy a konfliktus kezelésében fokozottabb együttműködésre van szükség, és együtt kell működni a regionális nagyhatalmakkal, például Törökországgal, olyan intézkedések kialakításában, amelyek alkalmazásával elvághatók az Iszlám Állam külső pénzügyi és katonai forrásai.[26]

Törökország Eufráteszi Pajzs fedőnéven először 2016 augusztusában indított katonai akciót Szíriában, amelynek keretében megtisztította az Azáz, Dzserablúsz, el-Báb városok alkotta háromszöget az Iszlám Állam (IÁ) nevű terrorszervezettől, valamint az YPG-től, majd 2018 elején az Olajág nevű műveletben irányítása alá vonta a korábban kurdok ellenőrizte északnyugati Afrín várost és környékét.[27] Ezt követően, 2018. október 30-án újabb hadműveletek kezdődtek az észak-szíriai Manbídzs térségében.[28]

(Befejezés) Napjainkban megfigyelhető, hogy az Európai Unió és Törökország viszonyát, stratégiai partnerségét rendkívüli mértékben meghatározza a bevándorlással kapcsolatos helyzet, amely az európai belpolitikában is elsődleges jelentőségre tett szert, miként a közös menekültpolitika és határrendészeti politika kialakításával kapcsolatos vitákból is jól nyomon követhető.

A menekültválság kapcsán Törökország szerepe kulcsfontosságú, éppen ezért, ameddig nem rendeződik a kérdés, nem lesz stabilabb a helyzet, semmi esetre sem észszerű lazítani Törökországgal a kapcsolatot, hiszen rengeteget tesz a megoldás érdekében, és ennek az egész Európai Unió haszonélvezője. Törökország és az EU között jelenleg is érvényben van a Közös Nyilatkozat, melynek megőrzése rendkívül fontos, éppen ezért a török–EU kapcsolatok fejlesztésének különösképpen napirenden kell maradnia.

Kétségtelen, hogy a török–német viszony a legutóbbi német és török választások nyomán rendkívül feszültté vált, valamint, hogy Németország támogatása nélkül Törökország csatlakozása elképzelhetetlen. Meglátásom szerint azonban a csatlakozás lehetőségét nem lehet teljesen elvetni pusztán annak okán, mert a tárgyalási folyamat a két fél között régóta húzódik, és napjainkban sem került nyugvópontra Törökország európai integrációjának kérdése. Függetlenül attól, hogy a török–EU integráció példa nélküli helyzet az Európai Unió történetében, éppen ennek a kérdésnek a lezáratlansága és folyamatos alakulása tartja mind a mai napig a figyelem középpontjában a kérdést. A bevándorlási krízis, az európai belbiztonság romlása tovább erősíti Törökország stratégiai fontosságát egész Európa számára.

Mindezek fényében rendkívül izgalmas és Európa jövőjére is jelentős hatást gyakorló kérdés lehet az, hogy hogyan alakulhat az Európai Unió és Törökország egymáshoz való viszonya. Földrajzi helyzetéből kifolyólag Törökország kiemelt pozíciót tölt be az európai biztonságpolitikában; éppen ezért fontosnak tartom a szoros partnerségi kapcsolat kialakítását és további mélyítését is. A szoros partnerség gyümölcsöző lehet a Kelet-Mediterráneum térségben, melyet hiba lenne kölcsönösen előnyös módon nem kiaknázni.

JEGYZETEK

1 Egy szigeten rekedt embereket mentett meg a török partiőrség. *Euronews*, https://hu.euronews.com/2018/11/19/egy-szigeten-rekedt-embereket-mentett-meg-a-torok-partiorseg, 2018. november 19.

2 It is in Europe's interests for there to be stability in Turkey. Website of the Hungarian Government, http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/it-is-in-europe-s-interests-for-there-to-be-stability-in-turkey, 2018. június 25.; Prieger Adrienn: A török elnökválasztás hatása az Európai Unió és Törökország stratégiai partnerségének stabilitására, *Külügyi Szemle*, 2019. XVIII/1. 78. o.

3 Erdoğan felszabadítaná Szíriát és hadat üzent a terrorizmusnak. H**írTV** Online, https://hirtv.hu/hirtvkulfold/Erdoğan-felszabaditana-sziriat-es-hadat-uzent-a-terrorizmusnak-2463398, 2018. június 25.; Dr. Prieger Adrienn – Dr. Paár Ádám: A 2018. évi török választások jelentősége az ország uniós csatlakozása szempontjából, *Európai Jog*, 2019. május, 9. o.

4 Európai Tanács, A kelet-mediterrán útvonal, https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/migratory-pressures/eastern-mediterranean-route/, 2019. július 14.

5 Migrant crisis: EU-Turkey deal comes into effect, BBC News, http://www.bbc.com/news/world-europe-35854413, 2016. március 20.

6 Migrant crisis explained in numbers, Financial Times, https://www.ft.com/content/7f7e0d28-5225-11e5-8642-453585f2cfcd, 2015. szeptember 4.

7 Relocation quotas. The Economist, http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/09/europe-s-migrant-crisis, 2015. szeptember 22.

8 A nyilatkozatról kiadott magyar nyelvű sajtóközleményt l.: https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/. A menekültügyi nyilatkozat nemzetközi jogi minősítése vita tárgya; a Törvényszék a T-192/16., T-193/16. és T-257/16. számú ügyekben 2017. február 28-án meghozott végzésiben (HL C 121, 2017.4.18., 30-32.) csak annyit mondott ki, hogy az nem minősül az Európai Tanács által elfogadott aktusnak, vagy általa kötött nemzetközi megállapodásnak (a végzések elleni fellebbezéseket az Európai Unió Bírósága a C-208/17 P–C-210/17. P. sz. egyesített ügyekben 2018. szeptember 12-én meghozott végzésével mint nyilvánvalóan elfogadhatatlant elutasította).

9 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Mátyás Imre: „Törökország aktuális politikai helyzete, különös

tekintettel az Európai Unióhoz fűződő viszonyra" In: Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium – Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai 17. (szerk.: Szabó Miklós). Miskolc: Bíbor Kiadó, 2017. 325–340. o.

10 Migrant crisis: EU-Turkey deal comes into effect, BBC News, http://www.bbc.com/news/world-europe-35854413, 2016. március 20.

11 Uo.

12 Jennifer Rankin: „Turkey's long road to EU membership just got longer". The Guardian, https://www.theguardian.com/world/2016/jul/20/turkeys-long-road-to-eu-membership-just-got-longer, 2016. július 20.

13 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Paár Ádám: A menekültválság hatásai Törökország és EU kapcsolatára, *Európai Jog*, 2017. szeptember, 31–41. o.

14 Sam Adams: "Turkey coup 2016 explained: What happened and what is a military coup?". Mirror, http://www.mirror.co.uk/news/world-news/what-happened-turkey-attempted-coup-8432395 2016. július 18.

15 Turkey Targets Gulen Followers; Dismisses Military Personnel and Closes Media Outlets.

16 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Mátyás Imre: i. m.

17 Ömar Taspinar: „Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism". Carnegie Endowment for International Peace, http://carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22209, 2008. október 7.

18 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Paár Ádám: i. m.

19 Pintér Attila: Törökország külpolitikája a 21. század elején – neooszmán vagy újradefiniált török külpolitika? *Külügyi Szemle*, 2013/1. 16. o.

20 Dr. Prieger Adrienn – Dr. Paár Ádám: i. m.

21 Ömar Taspinar: i. m.

22 Russia, Turkey in Joint Airstrikes on ISIS in Northern Syria. Military.com, http://www.military.com/daily-news/2017/01/18/russia-turkish-joint-airstrikes-isis-northern-syria.html, 2017. január 17.

23 Szalma Baksi Ferenc: „Visszafoglalták Rakkát az Iszlám Államtól". Index.hu, http://index.hu/kulfold/2017/10/17/visszafoglaltak_rakkat_az_iszlam_allamtol/, 2017. október 17.

24 Carlo Muñoz: "Turkish, Syrian moves could transform fight against Islamic State". The Washington Times, http://www.washingtontimes.com/news/2017/feb/8/isis-fight-could-turn-on-military-moves-by-turkey-/ , 2017. február 8.

25 Marc Pierini "In Search of an EU Role in the Syrian War". Carnegie Europe, http://carnegieeurope.eu/2016/08/18/in-search-of-eu-role-in-syrian-war-pub-64352 , 2016. augusztus 18.

26 Mehmet Solmaz: "French intelligence lacks cooperation with Turkey on foreign fighters". Daily Sabah, https://www.dailysabah.com/politics/2015/01/13/french-intelligence-lacks-cooperation-with-turkey-on-foreign-fighters, 2015. január 13.

27 Törökország újabb hadműveletet indíthat Szíriában. *Kitekintő*, http://kitekinto.hu/2018/10/12/europan-kivul/torokorszag-ujabb-hadmuveletet-indithat-sziriaban/132472/, 2018. október 12.

28 Újabb szíriai hadműveletbe kezdenek a törökök. *Kitekintő*, http://kitekinto.hu/2018/10/30/europan-kivul/ujabb-sziriai-hadmuveletbe-kezdenek-a-torokok/133185/, 2018. október 30.

PRUGBERGER TAMÁS

Hozzászólás a Tudományos Akadémia és kutatóhálózata, valamint a felsőoktatási, és más intézeti kutatások reformjához

Akadémiai és akadémiai intézeti, valamint felsőoktatási körökben komoly feszültséget okoz a kormánynak az elmúlt év tavaszán a Fidesz–KDNP számára igen sikeres parlamenti választásokat követő az a nem indokolatlan elhatározása, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát (MTA) és annak kutatóintézeti hálózatát meg kell reformálni. Ami magát az Akadémiát, mint köztestületet illeti, 1949-ben teljesen szovjet mintára alakították ki, hozzászervezve az akkor létesített különböző szakterületek kutatóintézeteit. A korábbi akadémiai tagok túlnyomó többségét szavazati joguktól megfosztva tanácskozó tagokká minősítették át, amit az akkori tudománypolitika rövid időn belül megszüntetett. Ily módon az MTA volt rendes és levelező tagjai elvesztették akadémiai rendes vagy levelező, valamint újdonsült tanácskozó tagságukat, sőt doktori tudományos fokozatukat és a „venia legendi"-re feljogosító egyetemi habilitációjukat, mivel mind az egyetemi doktori fokozatot, mind pedig a habilitációt visszamenőleges jelleggel eltörölték. E két tudományos fokozat, illetve cím helyett bevezetésre került a tudományok kandidátusa (CSc.) és a tudományok doktora (DSc.) tudományos fokozat, amire a korábban megszerzett egyetemi doktori fokozatot és habilitációt nem minősítették át. Ezért a professzoroknak némi türelmi időt adva, legalább a kandidátusi fokozatot értekezés benyújtásával és a Magyar Tudományos Akadémia keretében működött Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) által kiküldött bizottság előtt megvédve meg kellett.szerezniük. Magyarországgal ellentétben a szintén a Szovjetunió érdekszférájához tartozott egyes államok annyiban tértek el ettől, hogy vegyes akadémiai és egyetemi bizottság előtt kellett megvédeni mind a promóciót jelentő doktori értekezést, mind pedig a habilitációt. Így a szovjet kandidátusi fokozattal egyenértékűnek minősült a német és a lengyel „Dr. univ.", vagy „Dr. fach", mely utóbbi behelyettesíthető volt a tudományág rövid megjelölésével. A Szovjetunióban a kandidátusi fokozathoz hasonlóan a Tudományos Akadémia előtt lehetett megvédeni a második értekezést, amely a „tudományok doktorává" avatta a doktorjelöltet. Ezzel vált egyenrangúvá Németországban és Lengyelországban a szintén az akadémia és az egyetem vegyes összetételű bizottsága előtt megvédésre került második értekezés, amellyel a „tudományok doktori fokozattal" egyenrangú „Dr. habil" tudományos fokozatot lehetett megszerezni. Magyarország teljesen átvette a szovjet tudományos fokozat odaítélési rendszerét azzal, hogy itt is mind a kandidátusi, mind a doktori értekezés megvédésére a Magyar Tudományos Akadémia keretében működő tudományos bizottság előtt került sor. Magyarországon azonban bonyolította a helyzetet, hogy az 1949-ben eltörölt „Dr. univ." fokozatot és a promóciót 1956 után visszaállították (és a nyolcvanas évek közepétől ismét tudományos fokozatként, s nem csak címként volt jelen a hazai hierarchiában), így a többi európai államtól eltérően Magyarországon nem két, hanem három fokozat is működött. A dr. univ., a „C.Sc" és a „D.Sc". A dr. univ. egyetemen adjunktusi, kutatóintézetben tudományos munkatársi, a CSc. egyetemen docensi, kutatóintézetben tud. főmunkatársi, a DSc. egyetemen professzori, kutatóintézetben tud. tanácsadói besorolásra jogosította fel a minősítettet.

Ez Magyarországon belföldi viszonylatban működött is, külföldi viszonylatban azonban problémát okozott, mivel a magyar CSc.-t a dr. habillal vették egy tekintet alá, és azokat, akik például Lengyelországban vagy az NDK-ban Dr. habil fokozatot szereztek, Magyarországon csak CSc.-vé, nem pedig DSc.-vé minősítették át, holott ez lett volna a korrekt eljárás. Ugyanígy, aki Jugoszláviából kérte a doktorinál magasabb magiszteri fokozatának átminősítését, szintén csak kandidátusi fokozatot kapott. Ezenkívül Magyarországon, de ugyanígy a többi szovjet érdekszférához tartozó kelet-közép-európai államban lecserélték a régi akadémikusi gárdát és lehetőleg politikailag megbízható személyeket választottak meg akadémikusoknak, ami a természet-, és élettudományokban kevésbé volt látványos, mint a társadalomtudományokban. Ez a negatív hatás legkevésbé a jogtudomány klasszikus jogágainál jelentkezett a kontinentális Európában uralkodó erős jogdogmatikai szemlélet következtében, amely a Szovjetunióban is viszonylag hamar háttérbe szorította a jogdogmatikától mentes gazdaságjogi szemléletet, ami viszont Magyarországon részben az idő rövidsége, részben az elődök magas szintű jogelméleti felkészültsége és annak az új jogtudósi generációra történő kisugárzása miatt nem tudott kibontakozódni. Ez mindenekelőtt a magánjogtudományban, vagyis a civilisztikában mutatkozott meg. A közjog területét már jobban érték a „reálszocializmus" negatív hatásai, de ott is inkább az állami, és kevésbé a jogi oldalt. Így egy sajátos kettősség alakult ki. Az MTA tudományügyi minisztériumi funkciót látott lel, ahová mindmáig az alapkutatásokkal foglalkozó egész kutatóintézeti hálózat tartozott, és tulajdonképpen olyan volt egészen mostanáig a helyzet, mint amilyen Magyarországon a központi állami tervezés idején, amikor a gazdasági minisztériumokhoz tartoztak az állami vállalatok. Ugyanakkor – mint már jeleztem – az akadémiai kutatóintézetekben többnyire alapkutatás folyt és folyik a legtöbb helyen mindmáig, mivel a rendszerváltás előtt minden gazdasági, nehéz- és könnyűipari, agrárgazdasági és kereskedelmi minisztériumnak, csakúgy, mint a szövetkezeti szektornak és szakszervezeteknek, valamint a munkaügynek külön kutatóintézete volt, mely főhatóságok kutatóintézetei háttérintézményként elsősorban a saját és az alájuk tartozó vállalatok profiljának megfelelő speciális alkalmazott kutatásokkal foglalkoztak. Ezek a speciális főhatósági kutatóintézetek a profiligényeiknek szükséges alkalmazott kutatásokat és a profiljuknak megfelelő alapkutatásokat folytattak, miként az akadémiai kutatóintézetekben – főleg a műszaki jellegűekben – is folyt alkalmazott kutatás is.

A rendszerváltást követően a központi tervezés és az állami vállalatok megszűnésével gyorsan felszámolódtak a főhatósági háttérintézményként működő e speciális kutatóintézetek is. A találmányokat és a szabadalmakat elsősorban ezek produkálták, nem pedig az akadémiai intézetek. Ez a dolgok logikájából következik. Minthogy a műszaki egyetemek tanszéki és tanszékcsoportjai is elsősorban e speciális háttér-kutatóintézetekkel álltak kapcsolatban és a részükre végeztek megbízási alapon kutatásokat, való igaz, több szabadalom született, mint most. Az előző évtizedek nagyfokú privatizációjával Magyarországra települt multinacionális vállalatok a nyugat-európai és a transzatlanti amerikai és ausztrál államokhoz hasonlóan itt is saját kutatórészleget tartanak fenn, ahol többnyire magyar kutatók találmányait szolgálati találmányként kezelve titkosítják és saját honállamuk találmányaként kezelik. Ezt a helyzetet figyelembe véve pozitívként kell értékelnem Gazdag Lászlóval szemben Orbán Viktor miniszterelnöknek azt a törekvését, hogy mindenekelőtt ki akarja építeni a hazai magán nagyvállalati rendszert, amely megrendeléseivel képessé válik a közép-, és kisvállalkozói szférát foglalkoztatni. Abban viszont Csath Magdolnának igaza van, hogy optimális

az, ha e két folyamat párhuzamosan fut, fáziskésés nélkül, egymás mellett. Ebben az esetben a magyar nagy-, és középvállalati szférában készülő szolgálati találmányok magyar szabadalomként fognak tudni megjelenni.

Visszatérve ezek után ismét az Akadémiára, az MTA még most is a korábbi főhatósági tudományirányítói szerepét tölti be, ami teljesen eltér a nyugat-európai akadémiai rendszertől, ahol az akadémia a tudományt támogató olyan köztestületként vagy egyesületként működik, amely az állam által oda utalt pénzekkel támogatja, finanszírozza a kutatásokat és nincsenek kutatóintézetei. Emellett az akadémiai tagság egy megtiszteltetés és nem jár érte professzori fizetést meghaladó tiszteletdíj. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy nálunk Magyarországon annyira megszégyenítően alacsonyak a professzori és a docensi fizetések, hogy addig, amíg az anyagi javak elosztásának ez a rendszere él, szükséges fenntartani az akadémiai tagság tiszteletdíjazásának ezt a formáját, azonban némi módosítással. Mint már az eddig leírtakból is egyértelműen kitűnik, még sok olyan idős akadémikus van, aki az ortodox szocialista légkörben szocializálódott hasonló gondolkozású elődeik hatására, hiszen az akadémikusi testületben az 1940-es évek végén és az 50-es évek elején, majd 1956 után végrehajtott tisztogatás után olyanok kerültek zömében tagokként az akadémiára, akik kiegyeztek és elfogadták a kommunista rendszer ideológiáját. Ők és az általuk kinevelt, ma már középgenerációnak számító akadémikusok jelentős része balliberális ideológiai alapon áll és nemcsak elfogadja, hanem támogatja is a nyílt társadalmi multikulturális globalizálódás irányába tartó államszervezeti, gazdaságpolitikai rendszert, annak ellenére, hogy a társadalmi gyakorlat egyértelműen kimutatja, hogy ez zsákutca és társadalompolitikai, szociális, kulturális és gazdasági katasztrófához vezet. Ez az irányzat aufklérista módon és diktatórikusan hajtja a magáét, nem hajlandó vitatkozni a vele egyet nem értő irányzatok képviselőivel, igyekszik agyonhallgatni és marginálissá tenni, mintegy kiszorítva őket a tudományos közéletből. Az idősebb dogmatikusok egy jelentős része pedig már évtizedek óta improduktív, de felveszi a magas akadémiai tiszteletdíjat.

Bizonyos mértékig ez jellemző az akadémiai doktorok, illetve a tudomány doktorainak egy részére is. Vannak olyanok, akik a rendszerváltást megelőző időkben szerezték meg akadémiai doktori fokozatukat, azóta azonban semmit sem produkálnak tudományosan, hanem a gazdasági élet jól jövedelmező praktikumában tevékenykednek és ugyanúgy megkapják azt a havi 80 ezer forint körüli tiszteletdíjat, mint aki az akadémiai doktori fokozat megszerzése után is rendszeresen kutat és publikál. Mint már említettem, a mai alacsony professzori fizetések és nevetségesen kisösszegű professzori nyugdíjak és professzor emerituszi tiszteletdíjak mellett – amit a legtöbb egyetemen már nem is fizetnek, de kérik a professzor emerituszt, hogy továbbra is vegyen részt az egyetem oktató és kutató, valamint doktorandusz-képző munkájában ingyen, és ezt hivatásszeretetből a többségük meg is teszi. Ugyanakkor, ha ez a nevetségesen csekély akadémiai doktori tiszteletdíj, de ugyanígy, ha az akadémikusi tagsági tiszteletdíj megszűnésre kerülne, nemcsak tudományos munkássága, hanem az illető életvitele is zsákutcába kerülne. Ezért, ameddig ez a fizetési és nyugdíjrendszer van érvényben a felsőoktatásban, addig az akadémiai tagsági és az akadémiai doktori tiszteletdíjak fenntartása egzisztenciális létkérdés. Ez különösen az akadémiai doktorok esetében jelent komoly szociális feszültséget, és itt egy szociális kiegyenlítést indokolt lenne alkalmazni. Indokolt lenne azoknak az akadémikusoknak és nagydoktoroknak az akadémiai, illetve nagydoktori díját emeritusz-akadémikusi, illetve emeritusz akadémiai doktori címet adva, meghatározott százalékkal csökkenteni, akik 80 éves koruk betöltését megelőzően tíz éven keresztül nem kutattak és publikáltak, valamint az akadémiai közéletben semmilyen

feladatot nem láttak el. Azoknál az akadémiai és „nagy" doktoroknál, akik a doktori fokozatuk/címük megszerzését követően rendszeresen kutattak, publikáltak és részt vállaltak a köztestületi munkában, lehetővé kellene tenni, hogy legalább egy másfélszeres-kétszeres doktori tiszteletdíj emeléssel tanácskozó taggá válhassanak. A minőségi kiválasztás érdekében a 70 év alatti tanácskozó tagok köréből kellene megválasztani a levelező tagokat. A javaslatba hozott tanácstagok többletjuttatását részben az emeritált akadémikusok és akadémiai doktorok tiszteletdíjának csökkentéséből és az ELKH-hoz kerülő kutatóintézeteknek továbbra is az akadémia tulajdonában álló ingatlanokban történő működése után fizetendő bérleti díjából lehetne fedezni. Ez utóbbihoz azonban a kutatás intézményrendszerének az átalakításáról és az MTA-törvény módosításáról szóló, július 2-án elfogadott törvényben szereplő ingyenes „örök-használati jogot" meg kellene változtatni.

Visszatérve a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhálózatára, az MTA úgy érzi, hogy a kormány az akadémiai kutatóintézeti hálózatnak az MTA-ról történő leválasztásával egybekötött reformjával mintegy államosította azt. Hivatkozási alap, hogy nem folyik a kutatóintézetekben hatékony kutatómunka és nincsenek eredmények. Az újonnan felállított Innovációs és Technológiai Minisztérium és maga az új innovációs és technológiai miniszter, Palkovics László akadémikus, az önmagát üzembe helyező és leállító, valamint az útvonalon beprogramozás alapján az indulástól az úticél eléréséig önmagát kormányzó „önjáró" járművek fejlesztésével foglalkozó kutatóprofesszor felrója az Akadémiának, hogy műszaki tudományokkal foglalkozó kutatóintézeti hálózatrészlege alig produkált bejegyzett szabadalmat. Mentségéül szólva az Akadémiának, visszautalok arra a már említett tényre, hogy azelőtt a szabadalmakat az állami főhatóságok mellett működő alkalmazott kutatásokkal foglalkozó kutatóintézetek produkálták. Ezek viszont megszűntek, az akadémiai műszaki, és természettudományi kutatóintézetek viszont alapkutatásokra álltak rá és az ott elért eredményeiket tanulmányokban tették közzé, és ha valamit publikáltak, a szabadalmi jogi előírások értelmében már nem szabadalmaztathatják, mert az már nem új dolog, ugyanis az már, még ha a feltaláló részéről is, de közzétételre került. Ezért nem kellett volna azzal a vehemenciával nekimenni Palkovics részéről az Akadémiának, mint ahogy azt tette, már csak azért sem, mert ő maga is az MTA rendes tagja, ami tekintélyes összegű tiszteletdíjjal jár. Az Akadémia és sok akadémikus joggal úgy érezte, hogy Palkovics az Akadémia ellen dolgozik, és mint az államot képviselő miniszter a kutatóhálózatát el akarja venni tőle. Fellépése az Akadémiával szemben meglehetősen barátságtalan és ellentmondást nem tűrőnek tűnt. Az általa a Köztestület elé vitt ultimátum jellegű előterjesztést tárgyaló akadémiai közgyűlésre nem ment el, amit az akadémikusok egy jelentős része erősen sérelmezett, felvetve egyben azt is, hogy az akadémikusi tiszteletdíján kívül korábbi kutatóintézetétől azt követően az intézettel kötött megállapodás értelmében havi 800 ezer Ft megbízási díj felvételére jogosító megbízási szerződést kötött akkor, amikor felsőoktatási államtitkári kinevezést kapott. Ennek fejében kötelessége lett volna évi négy tudományos közleményt megírni az önjáró járművek fejlesztése tárgyában, aminek azonban négy éven keresztül nem tett eleget.

Ezt azonban érdekes módon az Akadémia csak akkor „vette észre", amikor Palkovics és az Akadémia között ez az érdekkonfliktus kirobbant. Itt tehát egyik oldal sem tehet szemrehányást a másiknak. Nem véletlen ezért, hogy az Akadémia elnöke, Lovász László a sajtóban igyekezett elsimítani az ügyet, mondván, hogy az ominózus négy év alatt Palkovics hét tanulmányt az intézet folyóiratában megjelentetett. Az, hogy a pénzkezelésnek az Akadémia és kutatóintézeteik berkeiben ilyen elnéző gyakorlata volt, még a reálszocializmusban alakult ki. Az akadémiai üdülőkben sok információhoz hozzá

lehet jutni. Pár évvel ezelőtt a szociológiai intézet sajnos már nem élő volt igazgatóhelyettese elmondta, hogy kialakult szokás volt az intézet holdudvarához tartozó külső kutatókkal kutatási szerződést kötni úgy, hogy a tiszteletdíj egy részét mindjárt előlegként kifizették. Igen sokszor azonban a kutatás eredményéről szóló tanulmányt a többszörösen meghosszabbított határidőre sem készítette el a megbízott. Ezért a késlekedőt felszólította a vezetés, hogy vagy igen rövid határidőn belül adja le a kutatása eredményéről szóló tanulmányt, vagy az előleget fizesse vissza. A sértődött válasz erre a legtöbb esetben az volt, hogy a kutató a „sértő hangnemű felszólítás" után nem hajlandó teljesíteni, a felvett előleget pedig legszívesebben az intézeti vezetéshez vágná, de „a pénz sajnos már nincsen meg". Az intézet értve mindebből, a további viták elkerülése végett „leírta" ezeket az összegeket. Hallottam olyan véleményt is – nemcsak akadémikusi körökből, hanem egyetemi oktatóktól –, hogy az lett volna a helyes, ha az Akadémia vezetése felfüggesztette volna Palkovics László akadémiai tagságát addig, amíg a kutatóintézeti átrendeződés nem intéződik el, és erre az időszakra az akadémiai tagsági tiszteltdíj helyett csak az akadémiai doktori címe/fokozata után járó jóval alacsonyabb összegű tiszteletdíjra lenne jogosult. Hogy ezt mennyire lett volna ildomos megtenni, nem az én tisztem megítélni. Én csak jelzem, hogy ilyen megnyilvánulások jelentkeztek. Ugyanakkor azt is lehetett hallani, hogy Palkovics megbízásából az MTA elnökségével tárgyaló magas rangú minisztériumi kormánytisztviselők, de maga a miniszter is, kompromisszumra nem hajlandó, lekezelő arroganciával lépett fel.

Ennek ellenére az eredeti elképzelésekkel szemben, mely szerint az MTA-ról leválasztásra került kutatóintézeti hálózathoz tartozó kutatóintézetek költségvetését az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) lett volna jogosult megállapítani, amivel együtt járt volna az is, hogy a kutatási tervet is a Minisztérium határozta volna meg, egy bizonyos elmozdulás bekövetkezett. Az igaz, hogy az MTA-ról leválasztásra került a kutatóintézeti hálózat, de nem szorult ki annak irányításából, csak az irányításban fennállott korábbi kizárólagos jogosultságát vesztette el. A felállított, önálló jogi személyiséggel és költségvetéssel rendelkező Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat (ELKH) irányítása alá kerültek az akadémiai kutatóintézetek, amely Hálózat tizenhárom tagú irányító testületének hat-hat tagját az Akadémia és az ITM delegálja, elnökét pedig a miniszterelnök az MTA elnöke és az innovációs és technológiai miniszter együttes javaslata alapján nevezi ki. Bár arról nincsen szó, ha nem sikerül közös javaslatot megfogalmazni, akkor mindegyik fél a maga javaslatát terjeszti elő döntésre. Az MTA-ról szóló törvény e novellája szerint az irányító testület kétharmadának a tudomány művelőiből kell állnia, hol a két oldalnak szintén paritásos alapon kell a kiválasztást megejtenie. Az MTA ezzel az ITM-mel együtt az ELKH-n keresztül közvetve, bipartit módon vesz részt a kutatóintézetek irányításában, ami az MTA részéről kétségtelenül presztízsveszteség, azonban elfogadható és nem antidemokratikus.

Az MTA vezetésének álláspontja szerint ezzel az MTA kutatóhálózatának kvázi államosítása következett be, aminek következtében az alapkutatás teljesen háttérbe szorul, ami oda fog vezetni, hogy az alkalmazott kutatásnak nem lesz stabil háttere, támasza és emiatt szintén nem fog növekedni a magyar szabadalmak száma. Ez utóbbin érdemes elgondolkozni! Megítélésem szerint előremozdulást e téren távlatilag egy olyan szemléletváltás jelentene, amely kormányzati részről nemcsak innovációban és technológiában, hanem olyan tudományban is gondolkozna, amelyben szintézisszerűen a technológia és az innováció, vagyis az alkalmazotti kutatás mellett tekintettel lenne az alapkutatásra is. Ezért indokolt lett volna már az elején e minisztériumot úgy létrehozni, de még most is úgy átformálni, hogy abban ne csak a műszaki és a természettudományi, hanem a társadalomtudományi

kutatási szempontok és érdekek, valamint mind a kettőn belül az alkalmazotti kutatásokkal az alapkutatások szempontjai is megfelelő súlyt kapjanak. Ennek érdekében ezért helyes lenne eme újonnan létesült minisztériumot átfogó tudományos minisztériummá kibővíteni oly módon, hogy általános elméleti, valamint társadalomtudományi alap- és alkalmazott-kutatási államtitkársága is legyen, a nevében pedig ott legyen, hogy nemcsak innovációs és technológiai, hanem tudományügyi minisztérium is.

Ugyanakkor – mint már erről szó esett – azt is indokolt figyelembe venni, hogy az MTA köztestületi tagságában igen nagy mind műszaki, mind társadalomtudományi téren a konzervatív és tekintélyuralmi, dogmatikus, valamint a balos és balliberális szemlélet, jórészt a rendszerváltást megelőző negyven év örökségeként, amely a tagjelölések és választások során újratermeli önmagát. Csak társadalomtudományi vonatkozásokat nézve, tekintélyelvi alapon döntötte el az MTA azt a vitát, amely Petőfi Sándor Segesvárt követő barguzini sorsával foglalkozik. Szerintem nem lehet lesöpörni azt a nagyon is lehetséges tudományos irányzatot, amely az MTA hivatalos álláspontjával ellentétes, miszerint Ferenc József megállapodva az orosz cárral, hogy elkerülje a tömeges kivégzéseket, internáló tábort állítson fel az elfogott forradalmárok számára, aminek következtében kerülhetett Petőfi Barguzinba. Azt, hogy a barguzini sírból előkerült csontváz nőt takar, csak egy tudományos álláspont, amit igazolni vagy megdönteni és egyúttal eldönteni tudná, hogy az Petőfi, vagy sem, ha a szülei sírját megbontanák és DNS-vizsgálatot végeznének. Ezt viszont az MTA kérésére letiltotta még Demszky Gábor, Budapest akkori főpolgármestere. Hasonló módon az MTA tekintélyével hivatalos a Budencztől és a hozzá tartozó nyelvtudományi csoporttól származó mindmáig uralkodó az a teória, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. Ezért az MTA tekintélyelvi alapon tudománytalannak minősíti mindazon kutatók munkáit, amelyek a magyar nyelv és a magyarság eredetét másutt keresik és elhallgatják azt a 19. századvégi és 20. század eleji politikai igényt, amely arra törekedett, hogy a tudomány a magyarság eredetét az európai kultúrnépek és ne az ázsiai népek körében keresse és találja meg. Holott, ha a magyar állam azon ázsiai népek köréből toborozna majd munkaerőt a hiányzó munkahelyek betöltésére, ahol vélhetően valódi rokonaink élnek és amelyek kutatásához a baloldali kormányok nem adtak pénzt, sokat segítene a munkaerőhiány enyhítésén is.

Probléma, hogy nemcsak a rendszerváltás előtt, hanem azt követően is, mindenekelőtt a balliberális kormányzati ciklusok idején s különösen a társadalomtudományok területén az aktív fiatalabb tudósi nemzedékből a régi konzervatív, szocialista felfogású akadémikusok ajánlása és szavazata alapján igen sok olyan került be az akadémikusok sorába, akik hasonló nézeteket vallottak. Érdekes módon, ez a konzervatív, szocialista felfogású akadémikusi kör idővel globalistává és neoliberálissá vált ahhoz hasonlóan, ami a politikában is lejátszódott. Valószínűleg ebbe belejátszott, hogy mind a szocializmusnak, mind a globalista neoliberalizmusnak egyaránt a legfontosabb célkitűzése az internacionalizmus és a globális föderalista állam-, gazdaság-, és társadalomszerkezet, valamint antinacionális köztudat kialakítása multikulturalizmussal. Ennek következtében – miként ez Nyugat-Európa más államaiban is megtörtént – az eredetileg szemben állt szocialista és liberális irányzat közeledett egymáshoz, majd szövetségre lépett egymással Magyarországon. Az átmenetet jelentő szociál-liberalizmus így vált végül is balliberális irányzattá, ami nemcsak a politikában, hanem az Akadémiában is éreztette és érezteti a hatását. Valószínűleg ennek tudható be, hogy amikor az MTA Miskolci Bizottságának az ülésén a bizottság akkori elnöke, Pácelt István akadémikus csodálkozva közölte az MTA akkori elnökének, Glatz Ferencek azt a javaslatát, miszerint az akadémikusi testületben a társadalomtudomány tagság a természet-, és az élettudományhoz képest

alulreprezentált és ezért indokolt lenne a társadalomtudományok területére a szokásosnál nagyobb létszámot rendkívüli választással felvenni, ez ellen éppen a társadalomtudományokat képviselő akadémikusok tiltakoztak. Szerintem e tiltakozás oka nem a hiúságból eredő kisstílűség, hanem az attól való félelem volt, hogy a balliberális felfogást nem osztó társadalomtudósok is bekerülhetnek az akadémikusok közé.

Ennek a következménye lett, hogy a társadalomtudományi intézetek kutatómunkájában elsősorban a globalista balos, neoliberális irányzatok képviselőinek tendenciózus kutatásai kapnak támogatást és publikációs lehetőséget, míg az ezzel ellentétes irányzatok kutatásait igyekeznek akadályozni. Ha pedig ez sikertelen, mert a kutatás az akadémiai intézettől függetlenül más fórum keretei között zajlik, azt és annak eredményeit igyekeznek elhallgatni, ha pedig nem lehet, tartózkodnak a velük való indokokkal alátámasztott objektív vitára bocsátkozástól, vagy előítélettel elutasítják. Ezt érezte Lovász László jelenlegi elnök elődje, Pálinkás József is. Ennek a csökkentése, valamint az objektív kutatás hatékonnyá tétele érdekében szervezte át a kutatóintézeti hálózatot úgy, hogy az egymáshoz közel álló profilú kutatóintézeteket egy kutatási központ alá helyezte, amely direkt módon gyakorolt felügyeletet a kutatóintézetek felett, amelyek önállósága szinte formálissá vált. Ezzel a régi reál-szocialista, kötött gazdaságirányításhoz hasonló rendszert alakított ki, ahol a minisztérium és a hozzá tartozó vállalatok közé középirányító szervként be volt építve a tröszt. Itt az MTA központja és az intézet közé mintegy középirányító szervként beépült a kutatóközpont. A stíluson mindez nem sokat változtatott. Pálinkás ifjú ambiciózus tudósokat állított az élükre, akik a tudományos intézeteknél nem megszokott, túlzott „kontroll-drillel" szóltak bele a kutatók munkájába, a régi kutatóktól pedig igyekeztek megszabadulni. Többeket indokoltan, többeket azonban indokolatlanul leváltottak. Ott is megszüntették a régi osztály és kutatócsoport struktúrákat, ahol az indokolatlan volt. A Jogtudományi Intézetben hagyományosan minden jogág és annak kutatása le volt fedve a jogterületeknek megfelelő osztálystruktúrával. Ezt az új központ-, és intézetvezetőség felszámolta, és az intézeti kutatást közjogi és részben Európa-jogi síkra szűkítette. Ezzel az üzleti jogi és a magánjogi kutatás marginális területre szorult. A munkajogviszonyban álló kutatógárda zöme lecserélődött időleges megbízási jogviszonyban álló kutatókra, akiknek viszont az áll érdekükben, hogy a kutatási eredmény minél később realizálódjon, mert annál tovább kapnak fizetést. Emellett komoly függelmi és pozícióharcok alakultak ki, ami megint csak akadályozta az eredményes kutatómunkát.

Azonkívül még azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy pl. a mainstream jogtudományi európai jogi kutatástól teljesen idegen az olyan Európa-, és összehasonlító alkotmányjogi, valamint jogszolgáltatási kutatás, amit a Nemzeti Közszolgálati Egyetem égisze alatt Pokol Béla eredményesen végzett el a jurisztokratikus állam és az európai jurisztokratizmus vonalán. Jelenleg az tapasztalható, hogy a társadalomtudományok és a gazdaságtudományok vonalán azok a kutatóintézetek, illetve kutatási centrumok az akadémiai társadalomtudományi kutatóintézeteknél nagyobb társadalmi hasznossággal működnek, amelyek a kormányhoz és egyes minisztériumaihoz, a Fideszhez, valamint a felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva működnek. Példaként felhozhatom a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) keretében működő intézeteket, továbbá a Nézőpont Intézetet, a Századvég Kutatóintézetet, valamint az Igazságügyi Minisztérium keretében most alakuló Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézetet, és lehetne a felsorolást még tovább folytatni. Csak érintőlegesen említem meg, hogy ellenzéki oldalon is lehetne objektív kutatóbázisokat kialakítani, ami mind a két oldal hasznára válhatna, mert egymás kutatási eredményeiből mind a két oldal tudna konstruktívan meríteni.

Erre alkalmassá válhatna a Közép-európai Egyetem és a Majtényi László vezette Eötvös Károly Közpolitikai Intézet is, ha felhagyna csak a hatalom megszerzésére irányuló, csupán támadó jellegű egysíkú politikájával. Egyelőre azonban nem úgy néz ki, hogy tudományosan megalapozott és tudományosan védhető szociáldemokrata vagy liberális ideológiával és társadalomszervezési koncepcióval lépnének színre.

Figyelemmel azonban arra, hogy ezek az intézetek emiatt is elsősorban a kormánynak dolgoznak, és ilyen szempontból alkalmazott kutatásokat végeznek a kormány és a kormányzati politika számára, nem ártana informálisan továbbra is az Akadémia részére erőteljesebb befolyást engedni a társadalomtudományi intézetek munkájába, nehogy a politika befolyása következtében tevékenységük bármelyik irányba torzuljon. A kutatóhálózatban elsősorban állandó státusszal kutatási menedzsereket kellene alkalmazni és az egyes fő sztenderd területekhez tartozó kutatásvezetőket, akik a meginduló kutatási projektekhez egyetemi oktatókból megszervezett kutatókkal dolgoznának nem munka-, hanem tartós megbízási jogviszonyban, kutatási szerződés alapján. Minden ELKH-hoz tartozó kutatóintézetnél vagy kutatási központnál indokolt lenne egy felügyeleti tanácsot vagy tanácsadó testületet létesíteni, amelyben az államot érintő oldalon az ITM mellett a megfelelő szakminisztérium, így pl. a Jogtudományi Intézet esetében az Igazságügyi Minisztérium delegáltja, míg a köztestületi oldalon az Akadémiát a megfelelő osztálya képviselné, amely jogosult lenne bevonni az adott ágazatban érintett társadalmi-érdekvédelmi szervezeteket. Így elérhető lenne, hogy az alapkutatások is összhangban legyenek az adott szakmát érintő tudományterület társadalomgazdaság-, és egyéb szakpolitikai igényeivel. Így azt is biztosítani lehetne, hogy a különösen a társadalomtudományi, így a jogi, szociológiai, politológiai és gazdaságszociológiai kutatások ne a kormányzati elképzelésekkel tendenciózusan, előítéleti jelleggel menjenek szembe, mint ami ma gyakran érezhető, hanem a megalapozott és szakmailag megindokolt, tudományosan helytálló kritikai állásfoglalások érvényre jussanak. Ily módon ugyanis tárgyilagos és helytálló irányba lehetne terelni minden olyan kutatást és kutatási eredmény-összefoglalást, ami tendenciózusan szubjektív jellegű és kellő indok nélkül előítéletes érzülettel egy irányba tolódna el nemcsak közvetett és távlatilag, hanem közvetlenül is jelentkező kárt, vagy hátrányt okozva. Konkrétan nézve, részben ilyen szemléletűnek látom a Jogtudományi Intézetben elkészült Emberjogi enciklopédiát, amelynek szerkesztője kiválóan válogatta meg a szócikkeket és a szerzők alapjában véve jól dolgozták fel a szakcikkeket, azonban nem egy esetben egy szemlélet szerint azokat a nézeteket és tudományos eredményeket mellőzve, amelyek nem szolgálják a globális neoliberális Egyesült Európai Államok koncepcióját, vagy pedig nem tartoznak abba a holdudvarba, amelyből az MTA Jogtudományi Intézete merít. Az enciklopédia, amelynek műfaját illetően teljesnek kellene lennie, emiatt hiányos.

Mindezek figyelembevételével helyesnek tartom, hogy a kormány tudománypolitikájában van egy tendencia, hogy kutatásokat közvetlenül is kihelyez más, túlnyomóan a kormánypolitikával összhangban álló közalapítványok által fenntartott intézetekhez és egyetemi tanszékekhez. Ez utóbbi sikerességéhez viszont az lenne szükséges, hogy az egyetemi tanszékeken szerveződhessenek a habilitációval rendelkező docensek és a professzorok köréből kutató docensi és professzori státuszok. Azoknak a professzoroknak és docensek számára pedig, akik ilyen státusszal nem rendelkeznek, meghatározott számú tanóraként legyen betudva a részükről végzett kutatási idő, addig, amíg ilyent folytatnak. Ez az elbírálási mód kiterjedhetne a kutatómunkában résztvevő adjunktusokra és tanársegédekre is. A kutatómunkában a jelenleginél nagyobb arányban

lehetne foglalkoztatni a professzor emerituszokat, valamint a nyugdíjas docenseket és emerituszi címmel nem rendelkező nyugdíjas professzorokat is. Jelenleg ugyanis az emeritált és nyugdíjazott professzorokat többnyire csak a doktorképzésben, a nyugdíjas docenseket pedig csak a normál oktatásban foglalkoztatják a tapasztalatok szerint. Ha tisztességesen megfizetve őket, és nem megalázó módon „nulla", vagy jelképes összegű megbízási szerződéssel engednék alkalmazni őket a kancellárok, az egyetemek oktatás színvonalával együtt emelkedne az ott folyó kutatások színvonala is. Így kialakulhatna egy egészséges verseny a kutatási helyek között, ami csak akkor következne be, ha megszűnne a kutatással és a felsőfokú oktatással összefüggő Budapest-centrikus kormányzati szemlélet és a vidéki egyetemek és kutatóhelyek is megkapnák azokat a lehetőségeket, amelyekhez a budapestiek hozzájuthatnak. Ez egyúttal azt is igényelné, hogy az egyetemek és azok karai állami dotációja ne az ott tanuló hallgatók létszámától függjön, ami mindenekelőtt Budapestnek kedvez, mivel minden fiatal ott kíván kiteljesedni, hanem arányos kvóták szerint legyenek elosztva. Ez esetben ugyanis az egyetemeken nem lenne kutatást gátló oktatási leterheltség, ami egyúttal az oktatás színvonalát is veszélyezteti.

Összegzésképp: az eddig leírtak alapján indokolt felépíteni egy, az ELKH-tól független, azzal párhuzamosan futó kutatói struktúrát is, amely megrendelés alapján elsősorban alkalmazotti kutatással foglalkozna, alkalmazotti kutatásával összefüggésben azonban alapkutatást is végezne. Az ELKH-hoz került volt akadémiai kutatóhálózatnál viszont a súlyponti eltolódás ennek a fordítottja lenne. Ezt a felállást egy átmeneti kísérletnek tartom. Meg kellene próbálni és csak e próba sikertelensége esetén lenne helyes az alap-, és az alkalmazotti kutatás strukturális viszonyának rendezéséről véglegesen dönteni. Ezenkívül pedig érdemesnek tartanám az intézeteknél a vezetést a már előadott módon némi felügyeletet is ellátó tanácsadói testülettel kiegészíteni.

KAMARÁS ISTVÁN

Széljegyzetek József Attila olvasástörténetéhez

Veres Andrásnak

(Országos olvasottság és kedveltség) Ha az olvasásszociológiai kutatások olvasottsági, kedveltségi, hatásossági adatai alapján szeretnék képet kapni József Attila fogadtatásáról és hatásáról, több okból sincsen könnyű dolgunk.

A kurrens olvasmányok leggyakoribb szerzőinek élmezőnyében a legdivatosabb szerzők szerepelnek, köztük költők a negyvenes–hatvanas években eléggé, később nagyon ritkán. Ennek egyik oka az, hogy amikor a kérdésben az „olvasmány" szerepel, legtöbben regényekre gondolnak, már a novellák is hátrányban vannak, nem is beszélve a versekről. Amit egyértelműen megállapíthatunk, sem az 1947-ben (Levendel 1984, 4:122), sem az 1964-ben (Mándi 1968, 107; 122), sem az 1985-ben, sem pedig az 1996-ban (Gereben 1998, 90–95) legolvasottabb 20-25 szerző között nem szerepel költő.

Elsőre úgy tűnik, más a helyzet a legkedveltebb olvasmányok és szerzők esetében, hiszen 1947-ben Mitchell, Jókai, Remarque, Zilahy, Bromfield mögött Ady a 12. (Levendel 1984, 4:124), 1978-ban a legkedvesebb írók között Jókai és Berkesi után Petőfi következik, Ady a 10., Arany a 13., József Attila pedig a 17. helyet foglalta el, 1985-ben Jókai, Berkesi, Szilvási, Mikszáth és Móricz mögött Petőfi a 10. (Gereben 1989, 112), de már a legnagyobb olvasmányélményt jelentő művek szerzői között nem szerepel költő az első huszonöt között (Gereben 1989, 114). A felmérést megelőző években olvasott művek közül különösebben tetszők budapesti élmezőnyében 1947-ben még felbukkan Ady a 12. helyen (Levendel 1984, 4:124), 1985-ben az országos listán az első tizenötben már nem szerepel költő. A „Ha Önt bármi okból hosszabb időre elszakítanák a kultúrától, és csak öt könyvet választhatna ki, melyek volnának azok?" kérdésre adott válaszok nehezebben értelmezhetők, mint az előbbiek, hiszen ezek a legnagyobb élményeken kívül, az identitást és a kulturáltságra vonatkozó „mit illik?"-hez igazodást is tükrözik. Másképpen kerül a „lakatlan szigetre" a Biblia és egy lektűr, és „elolvasottságukat" tekintve Dante és Petőfi. 1947-ben (Budapesten) sorrendben a Biblia, Ady, Madách: Az ember tragédiája, Shakespeare, Dante, Arany János, Petőfi Sándor, Babits Mihály, Tolsztoj, Kosztolányi, Dosztojevszkij és Goethe szerepel az eső tizenkettőben (Levendel 1984, 4:124). 1985-ben ugyancsak a fővárosban a Biblia, Arany János, Dallos: Aranyecset, V. Hugo: Nyomorultak, Ady Endre, Radnóti Miklós és Sienkiewicz Quo vadis-a mögött a 8. helyen szerepel József Attila; a szerzők között a 14. helyen; az országos listán a 10., a szerzők között a 13. helyen (Gereben 1989, 117). Az is megfigyelhető, hogy minél kevésbé értékesebb művek szerepelnek az élmezőnyében, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy a következő húszban, harmincban vagy akár ötvenben költővel találkozhatunk. Így az 1978-as lista költői – köztük József Attila is – a nyolcvanas, kilencvenes és a későbbi évekre fokozatosan hátrébb szorulnak, Petőfi például a 3. helyéről a nyolcvanas években a 10., 1993-ra már a 18. helyre. 1978-ban még a felnőtt olvasók 6 százaléka említett verseket mint kedvenc olvasmányt, 1985-ben már csak 2 százalék (Gereben 1989, 108).

Más – ámbár egyáltalán nem mellékes – kérdés, hogy mikor melyik József Attila kerül a „leg-ek" közé, az „avantgárd", a „proletárköltő", az „egzisztencialista" vagy az „istenes"?

(A munkások és a diákok József Attilája) 1968-ban a munkások legutóbbi olvasmányai között – az *Egri Csillagok*, *A kőszívű ember fiai*, a *Sellő a pecsétgyűrűn*, a *Piszkos Fred, a kapitány* és a *Pisztrángok és nagyhalak* után az első negyven mű szerzői között csak egyetlen költő, Arany János szerepel, ő is epikus művel (Kamarás 1969, 112). A legkedvesebb olvasmányok listáját ugyan ez a két mű vezeti, az első hetven között csak két költő található, Petőfi a 27., Arany az 59. helyen (Kamarás 1969, 123–124). Ebben a kutatásban száz irodalmi alkotás olvasottságát és kedveltségét külön is vizsgáltam (Kamarás 1969, 117–121). Az első négy helyre (94–70 százalékkal) kötelező olvasmányok kerültek, Gárdonyi, Jókai és Mikszáth művei. 46 százalék jelölte meg Petőfi szerelmes verseit, 20 százalék József Attila Ódá-ját. A kedveltségi lista élén az *Egri csillagok* (51%), *A kőszívű ember fiai* (46%) a Gróf Monte Christo (33%) szerepeltek, Petőfi szerelmes versei 16, József Attila Ódá-ja 7 százalékuk számára volt nagy élmény. Amennyiben elfogadjuk egy mű hatásossága mutatójának azt, hogy olvasói hány százaléka kedvelte a művet, akkor a leghatásosabbnak az *Egri csillagok* (54%), *Gróf Monte Christo* és *A kőszívű ember fiai* bizonyultak (50-50%), de nem sokkal maradt el ezektől az Óda (50%) sem (Kamarás 1969, 121).

1968-ban a gimnazisták és szakközépiskolások kedvenc költőinek – átlag 1,5-öt említettek – listáját 38 százalékkal Petőfi vezeti, őt Ady követi 23, majd Arany 19 százalékkal. József Attila 14 százalékkal negyedik, egy százalékkal megelőzve Radnótit, öttel Vörösmartyt, nyolccal Váczit (Gazsó–Pataki–Várhegyi 1971, 147). 1983-ban (szintén gimnazisták és szakközépiskolások körében, amikor a diákok már csak fele annyi verset emlegettek, mint másfél évtizeddel azelőtt) ugyancsak Petőfi került első helyre, őt követi József Attila 14 százalékkal. Ugyanez a sorrend (15 és 10 százalékkal) a szakmunkástanulók esetében is (Nagy 1991, 73). József Attila népszerűségének növekedését Nagy Attila részben Latinovits, Hobó és Koncz Zsuzsa lemezeinek tulajdonítja. Megkockáztatható, hogy talán éppen a kötelező olvasmányokkal szemben, hiszen Vörösmarty, Babits, Tóth Árpád, Villon, Vajda az 1 százalékot sem érte el. 2001-ben a középiskolások kurrens olvasmányait a kötelező olvasmányok uralják, azok közül is a prózai művek, Petőfi versei a 31., Babits Jónás könyve a 33. helyre került (Nagy 2003, 81). 2001-ben Petőfi vezeti a legkedvesebb írók listáját 9 százalékkal, őt Shakespeare követi 7, Gárdonyi, Jókai, Mikszáth és Ady 5-5 százalékkal, majd Arany és József Attila 3-3 százalékkal (Nagy 2003, 86–89). 2001-ben a kedvenc szerzők listáját is Petőfi vezeti, de már csak 9 százalékkal. József Attila már csak 3 százalékkal (holtversenyben Arannyal és S. Kinggel) a 9–11. Ahhoz képest, hogy ezen a listán az első 30 között az iskolai olvasmányok mellett úgyszólván csak olyan lektűr szerzők szerepelnek, mint S. King, Lőrincz L. László, R. Cook és D. Steel, József Attila 3 százalékának és az első tízbe jutásnak még örvendezni is lehetne, főleg ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a nagy olvasmányélményekre vonatkozó kérdésekre az idő előrehaladtával egyre többen nem válaszolnak, a nyolcvanas években már a kérdezettek negyede-harmada. Ez esetben természetesen számolni kell az iskolai olvasmányokkal szemben tanúsított ellenérzésekkel is.

Az egyetemisták körében Petőfi vezető helyét Ady, Radnóti és József Attila foglalja el, mint már a hetvenes években, ahogy Szentirmai is (1976) tapasztalta Szegeden. 1998-ban a Pécsi Tudományegyetem tanár szakos és bölcsész hallgatói körében 70 irodalmi mű és film, valamint néhány költő (Ady, József Attila, Nagy László, Pilinszky, Weöres) olvasottságát és kedveltségét vizsgáltam. A két legnépszerűbb olvasmány – a *Micimackó* (82%) és Örkény egypercesei (91%) – mögött a bölcsészek között József Attila foglalta el a harmadik helyet 81 százalékkal, megelőzve Adyt (75%), Weörest

(70%), Pilinszkyt (43%) és Nagy Lászlót (34%). A tanár szakosok körében József Attila került az élre (87%). A kedveltségi mutatók (1–3-as skálán) tekintetében a Milne-könyvek mutatkoztak legkedveltebbeknek (21,4 és 2,32), Örkényt a bölcsészek kedvelték jobban (2,12 és 1,86). A költők közül a bölcsészek körében Ady (1,86), József Attila (1,75) Pilinszky (1,53), Weöres (1,31) és Nagy László (1,5) volt a sorrend, a tanár szakosok körében pedig Ady (2,22), Weöres (20,5), József Attila (1,99), Pilinszky (1,85), Nagy László (1,50). Természetesen megengedhető az a feltevés, hogy a bölcsészek és a tanárszakosok, miként mindkét csoportban a nők és férfiak József Attila-képe és olvasata némiképpen különbözött.

(József Attila, mint ellen-kultúra) 1980-ban három dimenzióban (a hivatalos értékrend: tiltott, tűrt, támogatott; az esztétikai érték: értéktelen, bizonytalan megítélésű, értékes; és elterjedtség: tömeges, már vagy még nem tömeges, kis körre leszűkült) minősítettem egy öttagú szakértői zsűrivel száz művet, szerzőt és műfajt. (Határesetekben használták a „mérsékelten támogatott" és a „fogcsikorgatva tűrt" kategóriákat is.) József Attila versei Koncz Zsuzsa előadásában a tömeges, értékes és támogatott kategóriába kerültek Petőfi művei, Tolsztoj egyes művei, Jókai regényei és Hemingway egyes regényei társaságában. A már vagy még nem tömeges, értékes és támogatott értékek közé sorolták a szakértők József Attila műveinek jelentős részét a *Mester és Margarita*, az Ötödik pecsét című Sánta-regény és Fábri-film, valamint Lázár Ervin meséi társaságában. Az értékes, tűrt és már-még nem elterjedt kategóriába sorolták József Attila „istenes" és „kései egzisztencialista" verseit, és a Hobó által énekelt József Attila-verseket Esterházy, Kafka, Tandori, Pilinszky, Konrád műveit és a jazz-zenét.

Hogy ezek – de akár a Koncz Zsuzsa által előadott – „szubkulturális" József Attila-versek közül melyek váltak az ellen-kultúra részévé, az a megjelenés kontextusától függött. Más volt a jelentése egy mozgalmi dalnak egy taggyűlésen, egy KISZ-táborban és egy „civil" körben, ahol ironikus felhanggal énekelték. Másképpen „hangzott" a *Bukj föl az árból* egy magyarórán és a baptista imaházban, vagy éppen egy „alternatív" tanár úr „alternatív" magyar óráján, másképpen a *Betlehemi királyok* egy óvoda és egy vallási közösség karácsonyi ünnepségén. Kisebb-nagyobb szubkultúrákban még a szovjet irodalmat propagáló olvasómozgalom egyes művei is – például Suksin, Okudzsava, Bulgakov regényei – ellen-művek közé sorolódtak át, és kerültek a Császár István, Örkény, Pilinszky, Nádas, Moldova szubkultúrák által „kisajátított", tiltott gyümölcsként fogyasztott művei mellé, melyek között Latinovits *Kődszúrkáló*-ja, a Mozgó Világ és Erdély Miklós happeningjei mellett József Attila egyes művei is felbukkantak.

(Józsefe Attilára hangoltság) A költészet iránti érzékenységet 558 olyan munkás körében vizsgáltam (Kamarás 1969, 155–158), akik valamiféle fogékonyságot mutattak a költészettel kapcsolatban. Szerző és cím közlése nélkül egy Petőfi-verset (*Szeretek, kedvesem*), egy József Attila-verset (*Mikor az utcán átment a kedves*) és az *Óda* 3. részét, egy 19. századi műdalt (Borúth Elemér: *Szomorúfűz ága*) és a „Mi ez a borzongás, Mi ez a boldog remegés?" kezdetű slágert olvastattam el velük, mint öt cím és szerző nélküli szöveget. Ki kellett választani azt, amelyik legjobban, és amelyik legkevésbé tetszik, és a következő sorrend alakult ki: *Szeretlek, kedvesem* 42%–8%, *Óda* 20%–10%, műdal 19%–23%, *Mikor az után átment a kedves* 12%–23 %, slágerszöveg 7%–30%. A *Mikor az utcán átment a kedves* valószínűleg azért tetszett kevésbé; mint a Petőfi-vers meg az Óda-részlet, mert jóval profánabb, mint azok, és nem hangzik el benne a „szeretlek". Míg az Óda-részlet jelentős mértékben jobban tetszik a nőknek, mint a férfiaknak, a *Mikor az utcán*

átment a kedves esetében nem volt jelentős különbség. Az érettségizett munkások körében is a Petőfi-vers tetszett legjobban (44%–0%), de utána a két József Attila-mű következett: az *Óda*-részlet (27%–7%) és a *Mikor az utcán átment a kedves* (18%–19%).

(József Attila az olvasói élményuniverzumban) 1999–2000-ben Ottlik Géza *Iskola a határon* című művének befogadását vizsgáltam (Kamarás 2005, 162–170) 15–30 éves diákok és fiatal diplomások körében. Legkedvesebb olvasmányaik, valamint 59 irodalmi mű, film és öt költő (Ady, József Attila, Nagy László, Pilinszky, Weöres) olvasottsága és kedveltsége alapján (Kamarás 2005, 164–165) arra voltam kíváncsi, mely műveket és szerzőket kedvelnek együtt. Az 59 mű és szerző közül a kérdezetteknek a *Micimackó* tetszett legjobban (65%), a második helyre került József Attila (56%), megelőzve Örkényt (55%), Adyt (52%) és Móriczot (50%). Weöres csak a kérdezettek 36, Pilinszky 35, Nagy László 17 százalékának tetszett.

József Attila a meglehetősen heterogén összetételű (a szakmunkástanulóktól a magyartanárokig terjedő) 15–30 évesek 56 százalékának tetszett, az Ottlik-regény a kérdezettek 64 százalékának tetszett vagy nagyon tetszett. Az egyes csoportok között az Ottlik-regény kedvelésében volt nagyobb a szórás (a magyartanárok 84, a szakmunkástanulók 26 százalékának tetszett vagy nagyon tetszett. Először azt vizsgáltam, menynyire fedik át egymást az Ottlik-kedvelők és a József Attila-kedvelők halmazai, vagyis hogy mekkora az együttes kedvelés, másodszor azt, hogy ez mekkora az Ottlik-regény és a többi vizsgált mű esetében. A két mű kapcsolatának erőssége az *Iskola a határon* kedvelői körében – egy 0–200-ig terjedő skálán – 90, az Ottlik-regényt elutasítók körében 41 volt. Ennél erősebb kapcsolat csak a *Micimackó* esetében volt (100 és 61), de csak az Ottlik-regényt kedvelők esetében. Hasonlóképpen erős kapcsolat alakult ki az Ottlik-mű kedvelése–elutasítása és Ady, Dosztojevszkij (*Bűn és bűnhődés*), Bulgakov (*A Mester és Margarita*), Hesse (Üveggyöngyjáték), Nádas (*Emlékiratok könyve*), Örkény (*Egyperces novellák*), Rejtő (*Piszkos Fred*), Tarkovszkij (*Stalker*), valamint Ady, Pilinszky és Weöres kedvelése–elutasítása között. Megkockáztatható az a feltevés, hogy József Attila közel lehet hozzájuk az élmény-univerzumban.

A vizsgált 15–30 évesek körében a legnagyobb olvasmányélmények között – feltevéseimnek megfelelően – József Attila az átlagosnál gyakrabban szerepelt együtt Dosztojevszkij, Gárdonyi, Hesse, London, Mészöly Miklós, Móricz, T. Mann, Németh László és Tolsztoj regényeivel, Kosztolányi és Shakespeare műveivel és Pilinszkyvel, valamint olyan művek társaságában, mint *A Mester és Margarita*, a *Száz év magány*, az *Iskola a hat*áron, az *Utas és a holdvil*ág, *A legyek ura*, *Légy hű önmagadhoz*, vagy az *1984*. A legnagyobb olvasmányélmények alapján az ezredfordulón a 15–30 éves diákok és diplomások élményvilágában József Attila leggyakrabban olyan művek halmazában szerepelt, melyeket az általam felkért irodalmárok a „klasszikus realizmus", „kortárs realizmus" és a „modern" kategóriákba soroltak.

József Attila helye ennek az olvasórétegnek az élményvilágában az 59 mű kedvelése alapján néhány példával illusztrálva ugyancsak feltevéseimnek megfelelően jelölhető ki, mint ezt a következő néhány példa igazolja. Azoknak, akiknek tetszett Bulgakov *A Mester és Margarita* című regénye, a többi 58 mű közül legjobban tetszett (zárójelben a kapcsolat erőssége) Wenders *Berlin fölött az ég* című filmje (117), Pilinszky költeményei (110), a *Bűn és bűnhődés* (105), a *Micimackó* (94), Tarkovszkij *Stalker*-je (94), Örkény egypercesei (92), Hrabal *Sörgyári Capriccio*-ja (88) és *A legyek ura* mellett József Attila költeményei (91). Esterházy *Hrabal könyve* című regényének kedvelői körében másik két Esterházy-mű, a *Termelési-regény (kisssregény)* (91), valamint *A szív segédigéi* (88),

Pilinszky költeményei, *A Mester és Margarita* (83) mellett József Attila is szerepelt. A „legközelebbi rokonok" között szerepelt József Attila *A legyek ura* (Golding), a *Sörgyári capriccio* (Hrabal), az *Emlékiratok könyve* (Nádas) és az Üveggyöngyjáték (Hesse) kedvelői körében is, az előbbiek, valamint Antonioni, Huszárik, Joyce, Musil, Rejtő, Dosztojevszkij és Weöres társaságában. Mindez azt bizonyítja, hogy József Attila fiatal generációs kedvelői az ezredfordulón a posztmodern irodalom felé is nyitottak voltak.

(József Attila-művek olvasatai) Eddig minden megállapításunkhoz hozzáfűzhető lett volna, hogy nem tudni, melyik olvasócsoport vagy melyik olvasmányélmény esetében mely József Attila-művek József Attiláról lehet szó. 2005–2007-ben 13 különböző valláshoz és felekezethez tartozó, vallásukat rendszeresen gyakorló huszonéves főiskolások, egyetemisták és diplomások, valamint hasonló korú és társadalmi helyzetű, maguk módján vallásos és nem vallásos fiatalok vallásosságának, ízlésének és habitusának egymásra hatását vizsgáltam. Ebben a kutatásban 64 különböző ismertségű, kedveltségű és értékű regény, film és költészet elutasítottságát és népszerűségét is megismerhettem. Azt tapasztaltam, hogy a legkülönbözőbb vallási és a kevésbé vagy nem vallásos csoportokban nagyjából egyformán olvasott (nézett) és kedvelt művek, a *Bűn és bűnhődés*, a *Nyomorultak*, az *Esti Kornél*-novellák, a *Hétfejű tündér* (Lázár Ervin), a *Micimackó*, Örkény egypercesei, valamint az egyformán kedvelt *Iskola a határon*, *Berlin fölött az ég*, Nagy László- és Pilinszky-költemények mellett József Attila költeményei is szerepeltek, mint a közös nyelv egyik eleme.

Ebben a kutatásban Örkény *Trilla* és *In Memoriam Dr. K. H. G.* című egyperceseinek, Pilinszky *Mielőtt* című költeményének, valamint József Attila *Medáliák I.* és *Bukj föl az árból* c. költeményeinek kedveltségét ötfokú (az „egyáltalán nem tetszett"-től a „nagyon tetszett"-ig tartó) skálán, valamint a „Milyen hatással volt Önre?" és a „Milyen mozzanatok ragadták meg leginkább?" kérdésekkel tudakolóztam a művek fogadtatásáról és hatásáról, továbbá értelmeztettem velük a művet. Mind az öt mű fogadtatásában jelentős (1,2-től 1,9-ig terjedő) eltérések voltak a különböző világnézetű és vallású csoportok között. Valamivel jobb tetszést ért el a *Bukj föl az árból* (3,5) és a *Mielőtt* (3,5), mint a *Medáliák* (3,3) és az *In Memoriam Dr. K. H. G.* (3,3), legkevésbé a *Trilla* (3,0) tetszett.

A keleties hangulatú *Medáliák* című költemény érthetően legjobban a buddhistáknak (3,9) és a Krisna-tudatú hívőknek (3,9-3,9) tetszett, de nem sokkal kevésbé a zsidó vallásúaknak és a muszlimoknak (3,8-3,8), és a maguk módján vallásosoknak, az evangélikusoknak és a reformátusoknak (3,7-3,7), s valamivel kevésbé a katolikusoknak (3,5) és a nem vallásosoknak (3,3), még kevésbé a mormonoknak (3,2), legkevésbé a baptistáknak (2,9) és a Jehova tanúinak (2,7). A többségnek inkább tetszett, mint nem tetszett a mű, csak a buddhisták és a krisnások körében közelítette meg a „nagyon tetszett" fokot, a baptistáknak és a Jehova tanúinak inkább nem tetszett, mint tetszett.

A legtöbb csoportban gyakorisági sorrendben a következő hatás-elemek szerepeltek legnagyobb (átlagosan 11–25 százalékos) arányban: szépen megformált, elgondolkodtató, nyomasztó, hatástalan (közömbösen hagy). A buddhisták többsége számára a költemény elsősorban hatásos, emellett szépen megformált, azonosulásra lehetőséget adó és kellemes, egy kisebbség számára nyomasztó és bosszantó volt. A krisnások ugyanolyan mértékben kedvelték, mint a buddhisták, de számukra kevésbé volt hatásos, és nemcsak szebbnek találták, mint a krisnások, de legalább ennyien ijesztőnek és nyomasztónak. És, ami ennél is fontosabb, mindkét csoportban akadtak, akik egyszerre tartották hatásosnak, szépnek, nyomasztónak és az övékének. A muszlimok számára a kellemes regiszterben hatásos, szép és felvidító volt. A zsidók nagyobb arányban tar-

tották elgondolkodtatónak, szépnek és – ami csak náluk fordult elő – megdöbbentőnek, mint bármelyik másik csoporthoz tartozók. A maguk módján vallásosok amellett, hogy hatásosnak is, de túlságosan elvontnak és nyomasztónak tartották. Az evangélikusok nagyon hatásosnak, mozgósítónak és azonosulásra késztetőnek érezték. A metodisták, katolikusok és reformátusok elgondolkodtatónak, de nem túl hatásosnak tartották, a metodisták emellett még megrendítőnek, a reformátusok és katolikusok pedig humorosnak is. A nem vallásosok közül, bár többen elgondolkodtatónak és kellemesnek, legtöbben azonban nyomasztónak tartották. A mormonok nyomasztónak és túl elvontnak, a baptisták egyik része szépnek és elgondolkodtatónak, másik részük túl elvontnak és ellentmondásosnak tartotta. A Jehova tanúit fogta meg legkevésbé, a többségük számára túl elvont költemény. E három csoport esetében volt érezhető leginkább a redukáló racionalizmus és a pragmatizmus. A költemény egyértelműen a zsidókra és az evangélikusokra volt legerőteljesebb hatással.

Az értelmezéseket irodalmár zsűri helyezte el ötfokú skálán reflektáltságuk, árnyaltságuk vagy éppen rövidre zártságuk alapján. A csoportátlagok 2,2 (mormonok) és 3,8 (evangélikusok) között mozogtak. Az értelmezésekben – sorrendben – a természet-ember ellentét, a csalódás, a bukás, a gyermek-felnőtt ellentét, az égi-földi párhuzam és az öntudatra ébredés értelmezés-elemek szerepeltek leggyakrabban (átlagosan 7–16 százalékos arányban). Csak nagyon kevesek (átlagosan 5-6%-uk) értelmezése került a teljesen triviális első szintre, mint például, hogy „A Holdat megugató kutya jutott eszembe". Jóval többen (átlagosan 30%) érték el a legmagasabb szintet, ahová erőteljesen reflektált értelmezések kerültek, mint például: „Embernek lenni kijózanító, nem varázslat", „A paradicsomi állapot és az öntudatra ébredt ember állapotkülönbségének leírása. Talán emberségünk velejárója a vigasztalan kételkedés", „A boldog önfeledtség, a gyermekkori boldogság elvesztése. Helyzetfelismerés a világ és az ember disszonáns viszonya", „Ugyanabban a testben többféle is lehet a lélek, az állati lélek még bűntelen, az emberi már nem, mert az emberi lélek elszakadt a természettől, a világ egysége megbomlott", „Az öntudatra ébredt embernek sokkal nehezebb az üdvözülés útja". Leggyakoribbak (csoportonként 30-45%) a negyedik szintre helyezhető (a legtöbb esetben filozófiai irányultságú) értelmezések voltak, mint például „A gyermeki naiv cselekvő életet állítja szembe a felnőttekével, akik szenvednek, s nem találják helyüket és az elfogadást", „belső életünk tragédiája", „Emberi lét és lélek egy testben". A zsűri az evangélikusok értelmezéseit – melyeket a természet–ember ellentét, a csalódottság, a bukás, az égi–földi párhuzam értelmezés-elemek uralták – ítélte leginkább reflektáltnak (3,8). Tartalmát tekintve a többiekétől a két keleti vallás híveinek értelmezése tért el leginkább, elsősorban a *lélekvándorlás* motívummal. A jóval reflektáltabb (3,1) buddhista értelmezésekben a bukás, a bűnbeesés, a csalódás, az emberi lét tragikuma voltak a szubdomináns elemek, a krisnások jóval kevésbé reflektált értelmezéseiben (2,5) pedig az ember és állat, a testbe zárva szenvedünk, a teljesség hiánya. A krisnásokat meg is erősíthette, de el is bizonytalaníthatta elefántfejű félistenük, Ganésa többek számára hasonlósága, többek számára különbözősége. Az öntudatra ébredés jelenti a nem vallásosok (2,6) az égi–földi párhuzam pedig a keresztények és a zömmel keresztény motivációjú, maguk módján vallásosok értelmezéseinek specifikumát. Az evangélikusok (3,8) és a metodisták (3,4) értelmezései a tartalmilag leggazdagabbak közé tartoznak.

A muszlimok (2,5) és a Jehova-tanúk (2,9) dominás értelmezés-eleme a romlás, a baptistáké (2,9) pedig a bűnbeesés és a kiábrándulás.

A „hivatásos olvasók" (ez esetben a művel foglalkozó irodalmárok) értelmezéseinek legfontosabb elemei a világtól való elidegenítettség, a magány, az ártatlanság (a paradicsom) elveszítése, az öntudatra ébredés, a reménytelenség, az élet törékenysége, a

harmónia és a teljesség vágya (Beney 1999; Madocsai 1992; Majoros 1983; Szabolcsi 1977, 1992; Szigeti 2002; Tamás 1966; Tverdota 1999). Ezek az elemek az általam vizsgált értelmezésekben is felbukkannak, de csak néhány csoportban jelennek meg mint domináns értelmezés-mozzanatok: elsősorban a baptisták, az evangélikusok és a nem vallásosak értelmezéseiben. Találhatunk több olyan értelmezés-elemet is, melyek az irodalmárok értelmezéseiben nagyon ritkán vagy nem szerepelnek: a lélekvándorlás, a képzelet és a valóság, a természet és az ember, a szabadság és korlátozottság ellentéte.

József Attila *Bukj föl az árból* című költeményét – a Pilinszky-vers mellett – „vallásos" vagy „istenes" versnek tekinthetik mindazok, akik ezért vagy azért nem botránkoznak meg ilyen-olyan bizarrnak, groteszknek, vagy a Bibliával ellentétben állónak vélt mozzanatai miatt. Leginkább a katolikusoknak (4,0), a metodistáknak (3,9), Az evangélikusoknak (3,8) és reformátusoknak (3,8) tetszett, legkevésbé a muszlimoknak (3,1), a nem vallásosoknak (3,0) és a Jehova-tanúknak (3,0) tetszett. A legtöbb csoportban a következő hatáselemek fordultak elő – sorrendben – leggyakrabban (átlagosan 10–18 százalékot kitevő arányban): elgondolkodtató, megrendítő, nyomasztó, azonosul vele, szépen megformált, hatásos.

Figyelemre méltó, hogy a nem vallásosok és a vallásosak között nincsen éles különbség a hatás irányában és tartalmában, pedig a tetszésben szignifikáns eltérés tapasztalható a vallásosok javára. A krisnások (3,6) és a buddhisták (3,2) közötti jelentős eltérést – a krisnások szépnek, hatásosnak, mozgósítónak és meghatónak tartották, a művészetek iránt a krisnásoknál nyitottabb buddhisták elsősorban zavarónak, és csak másodsorban elgondolkodtatónak és hatásosnak – a krisnások egyistenhitével lehet magyarázni. A katolikusokra (4,0), az evangélikusokra (3,8) és metodistákra (3,9) ez a mű is nagyobb hatással volt, mint a reformátusokra (3,8), akik körében volt egy kisebbség, akik nyomasztónak találták. Bár szintén volt körükben egy kisebbség, akik nyomasztónak találták a művet, nagyon erős hatást gyakorolt a zsidókra (3,7), akik a legnagyobb arányban találták elgondolkodtatónak és számukra átélhetőnek. A szent könyvüknek nem megfelelő istenképe miatt – a nem vallásosokon (3,0) kívül – elsősorban a Jehova-tanúk (3,0) és a muszlimok (3,1) utasítják el.

A *Bukj föl az árból* értelmezéseit valamivel reflektáltabbnak tartották a szakértők (2,4-tól 4,2-ig), mint a *Medáliák I.* esetében (2,2-től 3,8-ig). A leggyakoribb (átlagosan 6–33 százaléknyi) értelmezés-elemek (sorrendben) a következők: istenkeresés, szenvedés, kétségbeesés, bűnbánat, hit és hitetlenség, ima, magány. A legárnyaltabb értelmezések a maguk módján vallásosok (4,2) és az evangélikusok (3,8) körében voltak leggyakoribbak, a nem istenhívő buddhisták (2,4), a nem keresztény muszlimok (2,4) és a legfundamentalistábban bibliás keresztény Jehova-tanúk (2,4) között legritkábbak.

E mű esetében mind a legalacsonyabb („Társadalmi helyzetkép"), mind a legmagasabb szintre („Az öntörvényű ember tragédiája elsősorban az Isten-hiányból ered", „Gyarló emberi voltunk érteni akarása a hiányzó és mégis megszólítható transzcendens előtt") kevés (átlagosan 2–3 százaléknyi) értelmezés került. A legtöbb értelmezés a negyedik szintre sorolható, ilyenek például: „A hitetlen hitről szól", „A felsőbb hatalom óvó és bűntető jelenléte nélkül a gyarló ember végtelenül magányosnak érzi magát, nincs mérce, hiányzik az élet végső értelme".

Ez esetben – érthetően – a nem-istenhívő buddhisták értelmezései a legkevésbé reflektáltak. Az is viszonylag könnyen magyarázható, hogy a költeménynek a Bibliától és a Koránétól eltérőnek érezhető istenképe a Jehova tanúinak és a muszlimoknak is komoly értelmezési nehézséget okozott. Nehezebben magyarázható az, hogy a maguk

módján vallásosok értelmezései jó néhány vallási csoporthoz képest szignifikánsan reflektáltabbak és sajátos tartalmúak. Talán meg lehet próbálkozni azzal, ők egyfelől fogékonyabbak a vallási téma iránt, mint a nem vallásosak, másfelől kevéssé köti őket a „hivatalos", egyházias istenkép, mind az egyháziasan vallásos hívőket. Az is része lehet a magyarázatnak, hogy közöttük nagyobb arányban lehetnek olyanok, akiknek Istennel való viszonya jóval ambivalensebb, bizonytalanabb, és talán drámaibb is, mint a vallásukat egyházuk tagjaként rendszeresen gyakorlóké.

A különböző világnézetű irodalmárok (Beney 1989; Madocsai 1992; Németh G. 1998; Pethőné 2001; Sárközi 1986; Szőke 1980; Tamás 2000; Török 1976; Tverdota 2002) értelmezései jobban „szórnak", mint a vallásos laikusoké. Ilyen értelmezések, mint „a semmivel való szembesülés", „az isten helyére lépő ember isten hiánya", „az apai szigort pótló isteni büntetés", „a kétségbeesetten istenteremtő könyörgés", „a metafizikai nyugtalanság ateista alapon", „az élveboncoló önismeret", „a világfeletti üresség" csak elvétve fordulnak elő a laikus befogadók értelmezéseiben. A „hivatásos" és a „laikus" olvasók értelmezéseinek közös tartományában szerepel a „reménytelenség", a „magányosság", „az istenkeresés és apakeresés egybeolvadása", a „teljes felőrlődés", az „Isten nélkül félelmetesebb a világ, mint a büntető Istennel", a „kétségbeesett ima", a „szenvedés", a „hiányállapot". Az irodalmárokéhoz ez esetben a legárnyaltabban fogalmazó metodisták (leggyakoribb értelmezés-elemük: bárhogyan is, de jelenlejen meg Isten), az evangélikusok (bűnbánat) és maguk módján vallásosok (ez a vers egy ima, létprobléma, szabályok nélkül nem lehet élni, gyermeki esendőség) értelmezései hasonlítanak leginkább.

Jól érzékelhető, hogy e két költemény József Attilája sokak számára nehezen érthető, ugyanakkor nagyon sokféle embert képes megszólítani, reflexióra késztetni, netán társszerzőnek meghívni.

(József Attila újraolvasása) Bár az újraolvasás tipikusan professzionális problémának ítélhető, a jelenség a laikus olvasók körében is fellelhető. Mindennapi tapasztalatunk, a sokadszor megnézett kedvenc film, a kisgyerek által számtalanszor meghallgatott mese élvezete, a századszor is meghallgatott sláger, komolyzenei mű, vagy éppen egy-egy énekelt József Attila-vers, például a *Kertész leszek* Koncz Zsuzsa, a *Nagyon fáj* Hobó, a *Rejtelmek* Sebő Ferenc vagy a *Tudod, hogy nincs bocsánat* a Kaláka feldolgozásában. Ez esetekben ugyanarra a szavakra, zenére, mozgóképekre van szükség, hogy felidéződhessen és megismétlődhessen, ugyanaz a (csaknem mindig pozitív előjelű) élmény, hogy részesülhessünk ugyanabban. Lehet ezeknek az „újraélményeknek" pusztán örömszerző vagy nosztalgikus, és lehet a szakrális élmény újra és újra átélésének igénye, s mint a szent szövegek „mantrázásával" újra és újra ugyanabban a kegyelemben részesülni. Ugyancsak – bár az előbbinek némiképpen ellentmondó – mindennapi tapasztalat, hogy nem tudunk akármit, akármikor, akármennyiszer élvezettel újra megnézni, elolvasni, meghallgatni. Például egy krimit például úgyszólván csak azok és csak akkor szoktak ismételten elolvasni vagy megnézni, akik már elfelejtették, hogy hogyan jött rá a detektív a titok nyitjára. Jóval ritkább és szűkebb körre kiterjedő, de még mindig eléggé gyakori tapasztalat, hogy éppen azért nézünk, hallgatunk, olvasunk újra valamit, mert ugyanabból valami mást (többet, mélyebbet) szeretnék kapni, „kihozni", mint először. Vannak, akik meg akarják érteni, meg akarják fejteni azt, amit elsőre nem sikerült. Vannak, akik – immár ismerve a történetet – élvezni akarják a stílust, a részleteket, a figurákat, vagyis el akarnak benne mélyedni. Ismét mások más hangulatban, más hozzáállással, érettebb fejjel akarnak szembesülni a művel és a mű ürügyén egykori élményükkel, vagyis önmagukkal is. A sorokat megismerve a sorok között is szeretnénk olvasni.

Bár csak nagyon kevesen, de a laikus olvasók között is akadhatnak olyanok, akik jó néhány professzionális olvasóval együtt azt vallják, hogy a normális olvasás a legalább kétszeri olvasás. H. R. Jauss szerint a „normális olvasás" a második, az értelmező olvasás során olyan jelentéseket konkretizál, melyek az értelmező számára az első, az észlelő olvasás horizontjában még csak lehetőségként merülnek föl. Az esztétikai élvezet „nem igényel azonnal értelmezést", az első olvasat még csak formai síkon alkot egészet, még nem jelenti a mű kiteljesedett jelentésének, még kevéssé teljes értelmének megragadását. Ez csak az újraolvasás közben valósulhat meg, amikor is az első olvasat egészéhez viszonyítja az olvasó a második olvasás részleteit, és a nyitva hagyott kérdések megválaszolásával a második olvasat teljessé teszi az értelmezést (Jauss 1997, 320–328).

Az olvasók többsége azonban egyszer olvassa el a műveket, s a művet többször olvasók esetében sem mindig lehet élesen elkülöníteni az észlelő és az értelmező olvasást. Azért sem, mert már az első olvasáskor „összecsúszik" az észlelés és értelmezés, a megértés és az értelmezés, sőt az alkalmazás sem várja meg mindig az értelmezés befejezését. Az olvasás közben alakuló értelmezés folyamatosan befolyásolja az észlelést, miként az alakuló értelmezés is befolyásolja a megértést. A második olvasást „provokáló" műveket az olvasók többsége azért nem olvassa el még egyszer, mert bonyolultságuk, nehezen megfejthetőségük miatt elsőre nem okoztak élvezetet, valamint azért sem, mert az olvasást nem tekintik feladatnak, kockázatot vállaló kalandnak, szellemi kihívásnak, hanem csak szórakozásnak. Amikor *Ricoeur* (1999) nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy az élvezet nyitja meg a teret a megértés előtt, némi szkepszissel tekint a második olvasás hozadékára, hiszen az újraolvasás által egyfelől sok minden világosabbá válik az olvasó számára, másfelől az olvasó hajlamos arra, hogy a második olvasás során az első olvasás után nyitva maradt kérdéseket lezárja. Az első olvasás nyitottabb, de határozatlanabb, a második határozottabb, de zártabb.

Az olvasáslélektani empirikus kutatások nem igazolják Jauss elméletét. M. Marton és C. G. Wenestam azt tapasztalta, hogy az intellektuális kihívást, de legalábbis rejtvényfejtő feladványt jelentő szöveg többszöri olvasása fokozhatja is, csökkentheti, vagy egyszerűen nem befolyásolja a megértést, de az is előfordul, hogy nem befolyásolja annak kezdeti mértékét (1988, 107–214). Halász László azt tapasztalta, hogy a sem a közvetlenül egymás utáni, sem a nagyobb időköz utáni újraolvasás nem járult hozzá komolyabb mértékben sem a szövegek jobb felidézéséhez, sem pedig megértéséhez. Az első olvasás imprintingje nagymértékben meghatározó keretet képezett, „Mintha a kísérleti személyek azt mondták volna, hogy »hiába kapok sok jó kérdést mérlegelés céljából, ha nem hajlok arra, hogy magamtól is feltegyem a kérdéseket«" (1996, 145–149).

A magam empirikus szociológiai és szociálpszichológiai kutatásaim alapján egyértelműnek tűnik, hogy – Jausst igazolva – az első olvasat kétségkívül fontos alkotó eleme az újraolvasás horizontjának. Csakhogy az újraolvasás horizontjában az első olvasaton kívül másfajta tapasztalatokkal is számolhatunk, például a két olvasás között megélt vagy felidéződő élettapasztalatokkal, közöttük természetesen más művek élményeivel és olvasataival is, főleg akkor, ha hosszabb idő telik el a két olvasás között. *Jauss* – empirikus kutatásokkal nem cáfolt, nem is igazolt – hipotézise úgy is értelmezhető, hogy a mű elsőre inkább az érzelmi, másodikra inkább a kognitív dimenziót mozgósítja. A művészetlélektani vizsgálódások szerint azonban mind a kognitív és emocionális érdeklődés, mind az analitikus és élményszerű megértés eléggé szoros egységet alkot (Halász 1996, 254–258; Spiro 1981, 553–556; Posner 1973, 35–73). Saját befogadásvizsgálataimban is sokszor tapasztaltam, hogy már az első olvasatban is rendre megjelenik a reflektív értelmezés, vagyis már az első olvasáskor együtt jelenik meg

az észlelés és értelmezés, valamint a megértés és az értelmezés. Az értelmezés már a cím, az első szavak, az első mondat, az első bekezdés olvasásakor megkezdődik. A műalkotásnak – ahogyan *Iser* nevezi – az olvasást irányító üres helyeit az olvasó nem csupán érzéseivel és felidézett élményeivel tölti fel, hanem értelmezés-kísérleteivel is, melyek aztán sorról sorra, fejezetről fejezetre alakulnak. *Frye* szerint (1998) az olvasó figyelme egyszerre kétirányú: 1) centrifugális: kilépünk az olvasottakból: a szavaktól a jelentett tárgyakhoz, illetve az emlékezetünkhöz, 2) centripetális: megpróbáljuk a szavakból kibontakoztatni az általuk alkotott nagyobb verbális alakzat értelmét. Úgy tűnik, első olvasáskor inkább a centrifugális, újraolvasáskor meg inkább a centripetális figyelem játszik szerepet, de ez jelentősen módosulhat attól függően, hogy ki az olvasó, hogy mit, milyen indítékkal és milyen körülmények között olvas. Kétségkívül a második olvasat ad igazán lehetőséget arra, figyelmeztetett *Horváth Géza* (e témával foglalkozó írásomra reflektáló levelében), amiből akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a másik olvasás, ha nem is elengedhetetlen feltétel, de megnövelt esély arra, hogy nyelvet alkossunk az olvasmányélmény számára.

Olykor erősebb hatásról, máskor jobb megértésről számolnak be az újraolvasók, ismét máskor mindkettőről, ugyanakkor számosan arról panaszodnak, hogy „másodszor már nem éreztem ugyanazt", hogy „elmúlt a varázsa". Az is visszatérő tapasztalat, hogy elsőre jobban élvezzük, másodikra pedig jobban megértjük a művet, de az is, hogy eléggé gyakori, hogy a megértésre fordított erőfeszítés miatt első olvasáskor még nem tudjuk igazán élvezni a művet. Azt is megfigyelhettük, hogy az első olvasás sokkal inkább követel tőlünk átélést, azonosulást, ami lecsökkenti, kiszorítja vagy akár ki is zárja a distancia-teremtést, amire sokkal inkább a második olvasásban nyílik mód, vagyis arra, hogy magára a műre figyeljünk, hogy a tárgyszintről átlépjünk a metaszintre.

Az irodalmi művek újraolvasását vizsgáló kutatásomban (2007, 209–228) 12 regény, 15 novella és 10 költemény újraolvasását vizsgáltam, köztük öt József Attila-versét. Az esetek 40 százalékában nem tapasztaltam érdemi változást, a többi esetben valamivel nagyobb arányban érzékeltem változást a hatásban (58%), mint az értelmezésben (51%). A hatást illetően az alábbi jelentősebb változás-típusokat rögzítettem: az értékelés pozitív irányban változott (12%), az értékelés negatív irányban változott (5%), új elemek jelentek meg a hatás-szerkezetben (6%), valamivel erősebb hatás, mint elsőre (16%), jóval erősebb hatás, mint elsőre (6%). Az értelmezésben ilyen elmozdulásokat találtam: úgy érzi, jobban érti, mint elsőre (5%), új elemek jelennek meg az értelmezésben (18%), valamivel árnyaltabb, reflektáltabb értelmezés (16%), lényegesen árnyaltabb, reflektáltabb értelmezés (8%).

Erősebb hatást és reflektáltabb értelmezést leginkább a regények újraolvasása esetén, valamint a diplomások és felsőfokon tanulók, továbbá azok között tapasztaltam, akik a művet fél évnél régebben olvasták.

Mindezek után az öt József Attila-vers újraolvasása esetén több okból sem várható jelentős fejlemény, először is, mert versekről van szó, másodszor azért, mert a két olvasás között eltelt idő 2-4 hét volt, harmadszor azért, mert olvasóim egy részének nem volt felsőfokú végzettsége.

A *Medáliák I.*-et 9 különböző foglalkozású, zömmel tizen- és huszonéves kísérleti alannyal olvastattam el, másodszor két hét elteltével. Két negyvenes éveiben járó, középfokú végzettségű, irodai munkát végző nő esetében – mindkettőnek tetszett – semmiféle érdemi változást nem tapasztaltam. Négy esetben – 54 éves banki tanácsadó, 17 éves diáklány, 25 éves biológus nő és egy 21 éves szakmunkásnő – mind a hatásban, mind az értelmezésben új elemek jelentek meg. A banki tanácsadó a „Milyen mozzanatok ragadták meg?"

kérdésre első alkalommal azt felelete, hogy „összetett emberi gondolatok", másodikra pedig azt, hogy „az elefántot, mint emberi nagyságot jeleníti meg, de lelkének válságát mutatják a szörnyű fülek". A diáklány a verset elsőre így értelmezte: „Az állatok tiszták és szabadok, így ők bármit elérhetnek. Az ember pedig korlátozott bűvös lény. Egy »lélek« meséli el, aki már mindkét lényben »járt«", másodikra pedig így: „Az állatok felsőbbrendűségéről és tisztaságáról szól, valamint arról, hogy ők szabadok. Az emberek pont az ellentétei ennek. Egy lélek útját, így a reinkarnációt értelmezhetjük a vers lényegeként." A biológus nő a mozzanatokat illetően elsőre így felelt: „a természetközeli lét szépsége és az emberi lét egyhangúsága közti kontraszt"; másodikra pedig ekképpen: „Talán a reinkarnáció világáról szólhat: korábban elefántként született ujjá, egy csodákban gazdag békés állati létben, majd emberként szegényesebb, esendőbb világban kell élnie". Két esetben – 20 éves szakmunkástanuló lány, 21 éves szakmunkásnő – erősebb a hatás és árnyaltabb az értelmezés. A szakmunkásnő először „az elefánt egy hatalmas állat és mégis érez" mozzanatot emelte ki, másodszorra pedig ezeket: „elefánt voltam", „most lelkem: ember". Első értelmezése szerint „a szerző egy hatalmas állat bőrébe bújva fejezi ki érzéseit", a két héttel későbbi szerint pedig „a költő egy elefánt bőrébe költözik, egy hatalmas és erős állat bőrébe, akinek termeténél fogva is nagy tekintélye van, majd jön a szörnyű valóság". A szakmunkástanuló lány első értelmezése: „egy hatalmas elefánt, akiből előbukkan az érző lény"; a második: „az elefánt a nagyságot képviseli: vagyis, hogy egyszer erős, másszor gyenge az ember". Elolvastattuk és újraolvastattuk ezt a költeményt egy egészen más körben is, ugyanis egy nyelvpedagógiai doktori iskola öt doktoranduszát is bevontam kutatásomba. Kettőjüknél sem a hatás, sem az értelmezés dimenzióban nem történt változás. Harmadikuknál a hatás dimenzióban volt változás: „a mű szép, a jelen keserű", felelte először a „Milyen benyomások alakultak ki Önben?" kérdésre, másodszor pedig azt, hogy „nosztalgia a múlt iránt, *értéktelenség* érzése a jelenben". A „milyen hatással volt önre" kérdésre azt a választ adta, hogy „vizuális képzeteket láttam", másodszorra azt, hogy „képei aktivizálták képzeletemet". Negyediküknél esetében mindkét dimenzióba történt pozitív irányú változás. „Rettenetes veszteség" benyomása másodikra „az elveszett paradicsom"-ra változott, a „nagyon erős hatású képek" a „fájdalmas a két létállapot közötti különbség"-re. Az első értelmezés szerint a költemény üzenete az, hogy a lét egyszerre csodálatos és elviselhetetlen", a második szerint „az egység elvesztésének, a magánynak és a káosznak a képei". Bár a négyfős minta kellő óvatosságra int, mégis feltűnő, hogy a hivatásos irodalmárokhoz jóval közelebb álló doktoranduszok körében kisebb arányú volt a pozitív irányú változás: az erősebb hatás és a reflektívebb értelmezés, mint a laikus olvasók között.

A laikus olvasók már megismert körében, de immár egy hónapos eltéréssel vizsgáltam az Én nem tudom újraolvasását. Ez esetben öt olvasónál volt érdemi változás, a 21 éves szakmunkásnő, és a 48 éves pénztárosnő, a 25 éves szoftverfejlesztő és a biológusnő újraolvasataiban is csak a hatás dimenzióban jelentek meg új elemek. Az (ez esetben) öt doktorandusz közül egyiknél nem tapasztaltam elmozdulást. Másikuk értelmezése kissé differenciáltabb lett, mert az „olyan érzés (a bűnösség), melyet mindenki érez" magyarázathoz másodikra hozzáteszi azt is, hogy „mégis egyedül érzi magát". Harmadikuknál erősebb a hatás, ugyanis elsőre nem tetszett neki a vers, mert félelmet és bizonytalanságot érzett, másodikra tetszett, elgondolkodtatónak, nehezen feltörhetőnek tartotta, mert megmozgatta agyát. Elsőre úgy értelmezte, hogy „megértette, hogy bűnös, és ezért egyedül maradt, vagy éppen bűntelen és rajta kívül mindenki bűnös", másodikra úgy, hogy „Ha akkor tudtam volna, hogy az élet ily mocsok, nem fütyörésznék most az utcán ilyen vígan, mert valószínűleg felkötöttem volna magam. Fel nem kötöttem volna magam,

de azért egyedül maradtam. Nem tudom, melyik a jobb". Negyediküknél nem változott a hatás, de az értelmezés igen, mert elsőre úgy magyarázta, hogy „Az eggyé olvadás, a befogadás iránti vágy mindennél erősebb. Kíméletlenül őszinte, elsősorban önmagához, így az önismeret magas fokára jut. De mire jó mindez egyedül?", másodikra pedig így: „A költő különleges érzékenységénél és lelki alkatánál fogva másként érzékeli a valóságot". Ebből a műből másodikra a nyelvészek tudtak „valamivel többet kihozni".

A *Thomas Mann üdvözlése* újraolvasását 39 elsőéves (18–20 éves) germanista hallgató körében vizsgáltam, ez esetben csak a kedveltséget és az értelmezést oly módon, hogy a szerző nevét nem szerepeltettem. (Jelentős hányaduk nem emlékezett erre a műre a középiskolából.) 13 esetben nem lehetett jelentős különbséget regisztrálni a két olvasatban. Egyikük másodszorra rájön, hogy mégsem érti. Két esetben a hatás dimenzióban jelennek meg új elemek. Három esetben új elemek jelennek meg az értelmezésben, kilenc esetben mindkét dimenzióban. Hat esetben valamivel differenciáltabb, árnyaltabb értelmezés születik másodszorra. Példák: elsőre „Mann hazaérkezése, várják a mesét", másodikra „Mann üdvözlésébe bele van szőve az emberiség sorsa", elsőre: „az embertelenség, az elnyomás és a hazugság ellen", másodikra: „félelem az egyedülléttől, vad eszmék terjedésétől, elnyomástól, a költő feladatáról, az emberségről, a bizonytalan jövőről", elsőre: „Költősors, küzdelem az emberi értékek fennmaradásáért", másodikra: „a költői sorsot egyesíti az emberiség sorsával, amit a zsarnok hatalom leigáz és tönkretesz".

Kutatásaim alapján úgy tűnik, hogy ugyan az irodalmi művek nem csak a beavatottak (a fejlett ízlésűek, az irodalommal kapcsolatban aktív beállítottságúak és a nagyobb kódismerettel rendelkezők) számára jelent lehetőséget a személyiség építését szolgáló olyan fajta dialógusra, amely a mű újraolvasása esetén elmélyülhet, úgy tűnik, mégis azoknak adatik több (mélyebb hatás és árnyaltabb értelmezés) a művek újraolvasásakor, akiknek már eleve gazdagabbak „olvasói talentumok" terén.

FELHASZNÁLT MŰVEK

Beney Zsuzsa (1989) *A gondolat metaforái.* Budapest. Argumentum.

Frye, Northop (1998) *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon K.

Gazsó Ferenc, Pataki Ferenc, Várhegyi György (1971) *Diákéletmód Budapesten*. Budapest, Gondolat.

Gereben Ferenc 1989 *Felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai.* Budapest, OSZK-Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

Gereben Ferenc (1998) *Könyv, könyvtár, közönség.* Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár.

Halász László (1996) *Szociális megismerés és irodalmi megértés.* Budapest, Akadémiai K.

Jauss, Hans Robert (1997) *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Budapest, Osiris.

Kamarás István (1969) *A munkások és az olvasás.* Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.

Kamarás István, Polónyi Péter (1970) Értelmiség, olvasás, könyvtár. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.

Kamarás István (2005) *Olvasásügy.* Pécs, Iskolakultúra.

Kamarás István (2007) *Az irodalmi mű befogadása*. Budapest, Gondolat K.

Kamarás István (2009) *Vallásosság, habitus, ízlés.* Budapest, Loisir K.

Levendel Ádám (1984) Tallózás a Magyar Közvéleménykutató Intézet jelentéseiben (1945–1949) In: *Jelkép*, 3, 4. sz.

Madocsai László (1992) *Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Majoros Valéria (1983) A „Medáliák-ról" In: *Költőnk és korunk*. *III.* Budapest, Országos Pedagógiai Intézet.

Marton Ferenc, Wenestam, Claes-Göran (1988) Minőségi különbségek a több alkalommal olvasott szövegek emlékezeti megőrzésében. In: *Pszichológia*, 8:107–214.

Mándi Péter (1968) *A könyv és közönsége*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Nagy Attila (1991) *Olvasás, könyvtár, szocializáció.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

Nagy Attila (1997) Modernizáció, globalizáció, amerikanizáció. In: *Könyvtári Figyelő*, 3:481–482.
Nagy Attila (2003) *Háttal a jövőnek.* Budapest, Gondolat K.
Németh G. Béla (1982) A semmi sodra ellenében. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest, Tankönyvkiadó.
Pethőné Nagy Csilla (2001) *Irodalomkönyv 12*. Budapest, Korona.
Posner, Michael (1973) Coordination of Internal Codes. In: W. Hase (szerk.) *Visual Information Processing.* New York, Academic Press, 35–73.
Sárközi Péter (1986) *„Kiterítenek úgyis" József Attila kései költészete*. Budapest, Argumentum.
Spiro, Rand J. (1981) Subjectivité et memoire. In: *Bulletin de Psychologie*, 35:553–556.
Szabolcsi Miklós (1977) „Érik a fény" József Attila élete és pályája 1923–*1927.* Budapest, Akadémiai K.
Szabolcsi Miklós (1992) *„Kemény a menny" József Attila élete és pályája 1927–1930*. Budapest, Akadémiai K.
Szentirmai László (1976) *Egyetemi hallgatók Szegeden.* Budapest, Gondolat K.
Szigeti Lajos Sándor (2002) *A virrasztó költő.* Szeged, Tiszatáj Alapítvány.
Szőke György (1982) József Attila apaképe. In: Szabolcsi Miklós, Erdődy Edit (szerk.) *József Attila útjain*. Budapest, Kossuth.
Tamás Attila (1966) József Attila In: Szabolcsi Miklós (szerk.) *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Budapest, Akadémiai.
Tamás Attila (2000) József Attila. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. Szerk. Péter László Budapest, Akadémiai K.
Török Gábor (1976) *József Attila-kommentárok.* Budapest, Gondolat K.
Tverdota György (2002) *József Attila*. Budapest, Korona.

SURÁNYI DEZSŐ

Virágok, virágénekek és a virágnyelv

A művészet legkorábbi korszakaiban is szimbolikus jelentése (sőt mágikus szerepe) volt a virágdíszeknek. Bizonyos jelképek (növényekkel, állatokkal, hegyekkel, folyókkal, tavakkal, vagy éppen a termékenységgel kapcsolatban) állandósultak a földrajzi, biológiai környezet, vagy a társadalom életének sajátos hatástere következtében, amit az utóbbi viszonylagos önálló fejlődése továbbgazdagított.

Ennek ellenére, a földrajzi-ökológiai tényezők szerepét sem lehet figyelmen kívül hagyni, mert az egyes népek életében, a mindennapi életfeltételek részét képezték a növények és az állatok. E népek leginkább olyan fajokat választottak legszívesebben szimbólumnak, melyek egy adott vidéken megéltek, s ott az esetek többségében őshonos fajnak is számítottak.

A halál, a gyász minden nép, minden ember legősibb tapasztalata közé tartozik. Változó növényi jelképei alakultak ki: ciprus és fekete nyárfa (görögök), dió (magyarok), jegenyefenyő (csehek, szlovákok, délszlávok), kazuárfa (pápuák), lucfenyő (németek), mandulafenyő (olaszok), majomkenyérfa (közép-afrikai törzsek), nyírfa (lengyelek és lettek). Vannak viszont olyan növényi szimbólumok is, melyek részben az egyes népek vándorlása következtében – az ökológiai körülmények változása miatt, vagy éppen a kulturális kapcsolatok, a művészi hagyományok cseréje révén, nem magyarázhatók egymagában földrajzi-ökológiai tényezőkkel csak orális kapcsolatokkal. Ilyen, széles körben ismert és használt szimbólumok a következők: az örökzöld lombos fák az állhatatosságot, a reményt; a babér a dicsőséget; az olajfa békét; a pálma az erőt és a hatalmat; a ciprus a gyászt jelentette. Néhol azonban lehetnek kivételek, mégis a felsoroltak egyetemes szimbólumoknak számítanak.

A szájhagyomány, a népköltészet a kezdet kezdetén ezeket a jelképeket igyekezett megőrizni rövidebb, hosszabb alkotásokban is. Számos szókapcsolat értelme ma már mondai homályba vész, pedig ezek eredete, magyarázata, s értelme ókori alkotásokban is fellelhető (Gilgames, Szetna eposz, Biblia, Iliász, Odüsszeia). A liliom mindig a tisztaságra, az erényre utal; a rózsa titoktartást, a szerelmet; a rozmaring a bánatot; a mandula az éberséget jelenti. Ezek a képzettársítások legtöbbször eredendően sajátos népköltészeti termékek, melyben mindig egy nép, egy népcsoport, vagy éppen egyetlen nemzetség természeti megfigyelései, szociális, jogi, erkölcsi és érzelmi viszonyai is tükröződnek. Példaként említhető a mandulavirág, ami az éberség attribútuma sémi népeknél. A Biblia szerint shaked mandulát jelent, a shoked viszont éberséget. A mandula igen korán virágzik, minden más gyümölcsfajt megelőz, vagyis a tavasz hírnöke. A héber nyelvben mindkettő írása azonos, hisz a régi héberben hiányoztak a magánhangzók, e két szó csupán kiejtésben különbözött. Lényegében a keleti virágnyelvvel rokon vonásokat mutat a szórím; ezekkel gyakran találkozhatunk a keleti népek folklórjában. Szutórisz Frigyes: A növény-világ és az ember (1905) című munkájában a török nyelv alapján több példát is bemutatott, nevezetesen, hogy miként lehetséges a virágot rímbe foglalni, s végeredményben a betűrím vagy szóvégi rím, tulajdonképpen mindegy.

Íme néhány példa. *Gránátalma* (nar): Szívem annyira ég, hogy az ég óvja meg szomszédomat! (Yuraghim janar). *Bazsarózsa* (teber): Távozz életemből! (Yat dagheber). *Liliom* (zanbak): Megölellek és a gúnyolom jóságodat (Opeim senbak). *Rózsa* (ghul): Én sírok. Rózsa, te nevess! (Ben aglarim sen ghul). Jogosan vallja a Selam-kutatásokkal

is nevessé vált orientalista Hammer-Purgstall, nevezetesen, hogy a növénynév adja az alap szóalakot a játékos rímekhez. (Selam = a virág sajátságait jeleníti meg, illetve a virág nevének sajátosságait használják a szerelmi érintkezésekben; a Selam szó pedig ['titkos szerelem'] arab eredetre utal.)

A Biblia, a Gilgames, a Szetna eposz, a Mahábharáta és Rámájana, az Iliász és Odüsszeia stb. virágszimbolikai értelemben is erősen hatott az emberi gondolkodás, a költői nyelv fejlődésére. A virágok, igaz már az ókorban is vetélkedtek. Példák Jótám meséje, a datolya és a tamariska vetélkedése a Gilgames-eposzban, egyes Aiszóposz-mesék, de ezen sajátságok a mítoszok, a példabeszédek, a parabolák világába is sorolhatók. Mindezeknek azonban rendkívül nagy volt a szerepe az emberi kapcsolatok fenntartásában, fejlesztésében; nevezetesen, emberek közti szokások szabta akadályokat tudtak áthidalni még az erőteljesen hierarchikus felépítésű keleti társadalmakban is. Ez alól nem tudott megszabadulni az indiai kaszt-rendszer sem: az egyes kasztok közti szerelmi kapcsolatok kialakítása, a tiltott partnerkapcsolatok fenntartása végeredményben a társadalmi különbségek, gátak megbontását is elősegítette; a virágnyelv képes volt a társadalmi feszültségeket enyhíteni.

A virágnyelv nem európai eredetű, a virágok nevéből született ókori műfaj. Európában jóval később fejlődött ki, a virágok tényleges, vagy képzelt sajátságai szolgáltatták a virágnyelv alapgondolatát. Elsősorban szerelmi közvetítő, mint azt az előzőekben már említettük, bár történelmi példák sora azt is bizonyítja, hogy a virágnyelv szerepe nem korlátozódott csupán a férfi és nő szerelmi kapcsolatára, hanem kiterjedt a hétköznapi élet szinte minden területére, így akár a politikai viszonyokra is.

Olyan szóképek, fogalmak, mint Hathor fügéje, Áron vesszeje, a pun füge, Jézus mint szőlőtő, Szűz Mária a virág virága vagy a világ virága, Jónás csudafája, a rózsák háborúja, a sárga és fehér liliom küzdelme Írországban, az ír lóhere, Napóleon ibolyái, a kassai rózsa, Szt. Erzsébet rózsái, az ukrán napraforgó, a kínai páfrányfenyő, a holland tulipán, a japán cseresznye részben vallási, részben politikai eszméket is magukban hordoznak. A művészeti alkotások mondanivalója, rejtett üzenete jobban feltárható e szimbólumok ismerete alapján, bár ezek feltárása nem lehet e tanulmány célkitűzése.

A virágnyelv Ázsiában és Európában megtartotta társadalmi szerepét évszázadokon keresztül. Viszont helytelen lenne csak ezzel magyarázni népszerűségét. A múlt századi műveltség részét képezte a virágnyelv ismerete és használata, amit az új virágok számának rohamos növekedése is elősegített. A virágnyelv bizonyos értelemben izolálódott, illetve izoláló szerepe is lett a társadalom bonyolult információs rendszerében, mégis színesítette azt. Megtaláljuk a népköltészetben, később pedig a műköltészetben, képzőművészetben egyaránt. Pajor István, Kassay Adolf és Szél Farkas könyvecskéi jó példát szolgáltatnak arra, hogyan válik a virágnyelv részévé egy-egy korabeli vers népszerű sora, költői képe: piros az ajaka, mint a rózsa; szende, mint az ibolya; savanyú a szőlő stb.

A gazdag források már a virágnyelv használatának fénykorában is fogyatkozni látszottak, mégis számos fogalom, jelzős szókapcsolat, szándékosan kétes értelem búvópatak módjára megmaradt. Leginkább a népnyelvben, bár némelyik előkerül az irodalmi alkotásokban is – latrikánus és vágáns hangulatú értelemben. Ennek kutatása leginkább néprajzi feladat, ezért bővebben nem is kívánunk foglalkozni vele.

A virágszimbolika hatása és fontossága a képzőművészetben ugyancsak vitathatatlan, elég csak utalni néhány hazai és külföldi festőművész művére: Csontváry-Kosztka cédrusai, a kínai festők bambuszai és szilvafái, Van Gogh napraforgói, Dürer szamárkenyere stb. állandó szimbólumoknak is felfoghatók. Az utóbbi években pedig kísérletet

tettünk a növényi motívumok széleskörű feltárására, s a közelmúltban a Lyra Flora című kötetben alapos eligazítást adtunk az érdeklődőknek.

A virágnyelv jelképei személyekkel kapcsolatosak, érzelmi és indulati hatásokkal töltöttek, amelyeket a társadalmi különbségek, hatalmi függőségek, erkölcsi normák tilalmai ugyancsak aktualizáltak. A népnyelv ugyanis alaposan megtűzdelte a hétköznapi beszédet virágos mondásokkal. Érdekes módon, a germánok és a szlávok inkább állati, a magyar nép pedig főleg növényi jelképeket használnak előszeretettel, de azért akadnak szép számmal állatszimbólumok a magyar folklórban is, mint a galamb, gerle, rigó, pinty, sőt a naphal – természetesen mind-mind más hangulati, tartalmi jelentéssel bírnak (ld. bővebben Lükő: A magyar jelképrendszer, in: A magyar lélek formái, 1942; Bernáth: A szerelem titkos nyelvén. Gondolat, 1986; Hoppál–Szepes: Erósz a folklórban – Erotikus jelképek a néphagyományban. Szépirodalmi, 1987).

„A magyar szerelmi énekköltés kezdeteit, kialakulását homály fedi. Nehéz elképzelni, hogy a középkor virágzó századaiban, a lovagi szerelem kultusza idején, ne lettek volna magyar nyelvű szerelmi énekek is" – írja A magyar irodalom története 1600-ig c. kötetben V. Kovács Sándor. Való igaz, hogy Galeotto Marzio szerint is, ilyen dalok felcsendültek Mátyás király udvarában, s a középkor végi virágének-töredékek arra utalnak, hogy e szerelmes énekek nemcsak szatirikus, hanem erotikus tartalmúak is lehettek.

Gragger Róbert kimutatta, hogy a gall ének néven említett versforma a franciáktól került hozzánk, ami kapcsolatos a „Juex floraeux" költészetével és a provancal virágszimbolikával. Gerézdi Rabán (A magyar világi líra kezdetei, 1962) véleménye szerint a provance-i virágénekek általában házasságtörésre buzdítanak, mivel a kor szokása szerint e kötelékeket nem érzelmi alapon kötötték, vagyis az érzelmi-érzéki lázadás természetes jelenség volt. Az albák, pasztorellák, ballaták ezért is különböztek tartalmilag az egyházi témáktól, de azért a himnuszok jellegzetes formajegyei felismerhetők a korai virágénekekben, de még Ovidius, az Énekek éneke stb. hatásai is.

Engels szerint a XII–XIII. század az európai szerelmi költészet tavasza: „… a szerelem, mint szenvedély, mint minden embert megillető szenvedély, mint a nemi ösztön legmagasabb rendű kifejezése – épp ebben vagy a sajátos jellege – a történelemben először a középkori lovagi szerelem formájában jelent meg." (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx–Engels vál. művei, II. köt. 1949) Erdélyi Pál (A virágének. Ethnographia, 1899) úgy véli, hogy a virágének népművészeti mű, amit talán megerősíteni látszik népköltészetünk gazdag virágszimbolikája, valamint Sylvester János érdekes megjegyzése is: „az mű, népünk virágénekei." Természetesen nem tudjuk, hogy milyen volt a késő középkori paraszti énekes kultúránk, de a magas színvonalú mezőgazdasági termelés viszonylagos anyagi jóléte a népköltészet kibontakozásának is tág teret adhatott. Kardos Tibor (Középkori kultúra, középkori költészet, 1941) a vágáns deákoknak tulajdonítja a virágének műfaj kialakulását és térhódítását.

A három nevezetes virágének-töredék a legrégebbiek Magyarországon. A Soproni virágéneket Házi Jenő fedezte fel (Magyar Nyelv, 25. évf.), amit azonosítása alapján Gugelweit János jegyző írt a feljegyzési könyvének hátsó borítójába:

Wymg tudyad theuled el kel mennem
Es the yrethed kel gyazba ewlteznem…

1490-re datálható, albaszerű szerelmi búcsúzó ének (Gerézdi Rabán). Mintegy másfél évtizeddel későbbi a Körmöcbányai táncszó, amely egy 1505. évi számadáskönyv elején olvasható latrikánus, csúfolkodó táncdal:

Supra agnő főck fel kablaHaza yőth fyryedt tombi cathoa
te zip palaschtodbangombosch scharudbanhaya haya wíragom.

Krizskó Pál a Századok c. folyóiratban közölt egy kis verset (Egy magyar versecske 1505-ből, 1876). Vágáns típusú tavaszköszöntő táncdal, a Zöldvári ének, Borsa Gedeon (Ismeretlen virágének töredékek, Irod. tud. Közl., 1957) közölte, amelyet az 1541–1543 közti időszakban jegyezhettek le. Mezey László a Középkori magyar írások (366. o.) c. munkájában így írta át a töredéket:

…öltöznek be az erdők
zöldbe…he, hea, hó!
zöld erdőbe neki…
he, hea, hó!
az piros hajnalon
az ifjak hegyeseket
szaggatják,
he, hea, hó!
virági, hog(y) a (föl)dbe (?)
mert virágzik a harmattól
a vagy ek… (?)
he, hea, hó!

A Weszprémi-kódex két lapja közé bevarrva ez áll: „… szüvem, lelköm, virágom, cinegém, aranyom, gombom, ágom, levele…” A lovagkor, a vitézi élet minden nehéz és vidám pillanatában is óhatatlanul, feltételezi korunk embere, hogy milyen jelentős volt a virágkultusz akkoron. Igen szerették a rózsát, liliomot, violát; a piros rózsa pedig a mártírium jelképe volt. Az Ómagyar Mária-siralom 1300 körül a Leuveni-kódexben található; a rózsának a virág virága kifejezése is kijár, ami tulajdonképpen az Istenanyát személyesíti meg. Az Anjou-korban már a liliom és a viola női névként is előfordult. Később Mátyás budai, Vitéz János esztergomi kertje nagy hatást gyakorolt a korában, s természetesen a korszak kertészeti kultúrájára; pl. Zsigmond herceg lakodalmán virágfüzérek ékesítették az előkelőségeket (ld. Gerézdi Rabán).

A virágnyelv előzményei megtalálhatók a nemesi származású apácák kolostori irodalmában, „ott vannak hát mindenféle szép illatú fivek, kilemb-kilembszínű virágok, rósa, lilom, viola az szép mezőn széll(ye)el. Felől az ég tiszta, ahol a föld nagy ékességgel felöltöztetött. A fák, ki virágos, ki kedég tellyes kilemb-kilembe’rt gyümölcsökkel…” (Nyelvemléktár)

A Nagyszombati-kódexben ez olvasható: „Oh, tündöklő szép piros rózsák, oh gyenyerűséges illatozó fejér liliomok és szeplő nekil való violák, azaz szentséges és szeplő nekil való lelkök, lázadtok, mert nem az estveli virágok, akiket és mondok nektök…” (uo. 3: 17, 7–10. o.). Lényegében a Sándor- és Székelyudvarhelyi-kódexek is hasonló részleteket tartalmaznak. Talán még egy érdekes virágéneket érdemes megemlíteni, melyet magyar deák vitt Itáliába, s ott tanárának megtetszett, lejegyezte azt, és ez a szöveg került vissza később hazánkba – fordításában…

A virágénekek népi háttere adott volt, hisz Gyergyai Albert a „História egy Árgirus nevű királyfirúl és egy tündér szűz leányról” szóló énekben mintegy régi virágének strófáját idézi fel a következő versszakkal:

Fejér gyenge lába, mint hattyúnak tolla,
Saru az ő lábán akkorin nem vala,
Csak a lába feje, mínt hó látszik vala,
Zöld harmatos pázsit nedvesítő vala.

A Júlia szép leány-ban is felbukkan a gyönyörűséges népi virágszimbólum. Júlia búzavirágot szed a mezőn, melyből koszorút köt, de az égi bárány elhívja magához; az égi bárány és a búza Jézus Krisztus szimbóluma, a meghívás ebből érthető is (Fettich

Nándor: A Júlia szép leány-balladáról. Ethnographia, 1959). Természetesen lehetne folytatni a példákat, bőségesen találhatunk majd hasonlókat a Virágok nyelvén c. – megjelenésre váró – könyvünkben.

A virágénekek sommázatát jelenti Gerézdi Rabán véleménye. „Ennyi, ennyi az egész, amit Balassi előtt szerelmi énekköltészetünkből össze tudunk kaparni. Néhány csonk, néhány törmelék, de e csonkok, e törmelékek egy elveszett, gazdag, többrétegű szerelmi énekköltészetről vallanak. Arról a költészetről, amely a magyar késő középkor és a XVI. század első fele szerelmes poétáinak szívéből fakadt, s amelyből már a XVI. század második felében nagy költészet bomlik virágba: Balassi Bálint szerelmi lírája. Költészete valóban fordulópont volt a magyar szerelmi költészetben." A virágok metaforákban történő szerepeltetése a költő halála utáni időkben szaporodott meg, a virágszimbolika így vált a virágének őstulajdonává – fejtette ki Kardos Tibor.

Mint az előbbi példák igazolják, a virágének a XVI. század folyamán általánossá, kedveltté, de egyben elátkozottá is vált az egyházak képviselői szemében. A főbb nézeteket érdemes megismerni, hisz érdekes dokumentumai a virágszimbolika fejlődéstörténetének. Sylvester János az 1541-es bibliafordítás előszavában a következőket írja: „Az ilyen beszédvel tele a Szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyű pediglen hozzászokni az hű népünknek, mert nem idegen ennek az illyen beszídnek neme. Il illyen beszidvel naponkid való szólásában. Il inekekben, kiváltképpen az viráginekekben, mellyekben csudálhatja minden níp a magyar nípnek elmijinek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb, hanem magyar poézis. Mikoron illyen felsíges dologban, illyen alávaló pildával ilek, az ganéjban aranyt keresek, nem azon vagyok, hogy a hóságot dícsírjem. Nem dicsírem az mirűl az illyen énekek vadnak, dicsérem az beszid-nek nemesen való szerzísit." Óvatos hangú, szelíd állásfoglalás, bár ebből a virágének műfaji és tartalmi kérdései csak általánosságban ismerhetők meg.

Melius Juhász Péter (1561) egészen tartózkodó, sőt már kifejezetten ellenséges hangon ír a virágénekekről, a kolossébeliekhez írott Pál apostol levél parafrázisában. „Itt megtiltja Pál a parázna, hívséges, csúf és trágár beszédet, virág-énekeket, lator dúdolást, úgy mint ezek: Péter férjem etc. Az zöldvári éneket, Az aggnönek s az agebnek annak mind eggy ára etc. Hajdúhoz illendő éktelen beszédet megtilt, valamit épület nélkül szólsz."

Az 1580-as években – és ez bizonyára kapcsolatban van Balassi legtermékenyebb költői korszakával is – a virágénekek elleni protestáns prédikátori és katolikus lelkipásztori támadások, replikák erőssége megnövekedett. Bornemissza Péter (1584) így elmélkedik: „Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hívságos mulatságára vágyódnak mindenek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, trágár és peniszes [sic!] csúfságra, bába-beszédre, álnokul költött fabulákra, Királyfia Miklósrul, poéták óriásrúl, Apolloniusról és egyéb hívságról; virág- és szerelemének hallgatására, lant-síp-dob, trombitaszübeli hujja-hujjára és teményezer csácsogásokra."

Szabó T. Attila (Haja, haja virágom. 1969, Bukarest) a virágénekekkel foglalkozó kitűnő művének előszavában egy fontos kordokumentumot ad közre, amely Kolozsvárott került elő. A levéltári anyag címe: „Vizsgálat Székely Ferenc polgár megesett leányanya ügyében", amely 1585-re datálódik. Vékony Istvánné, Márta asszony vallomása a leányra nézve terhelő adatokat nyújtott a bíróságnak: „késő estve… Valami legénkék vadnak egy másik leánnál… ott vala az Székely Ferenc leánya is és hát Virágéneket mondnak… virágénekeket (ti. mond vala) az leány és pohárt tört vala …sok legénnel volt a leánykának dolga és ronda beszédi…"

Telegdi Miklós (1583) a fenti részletből is érthető, hogy valójában mit jelentett a virágénekek kántálása; így az a lelkiismeret-vizsgálat tárgya volt, a gyónás része is. „Éneklettél-e, vagy hallgattál-e virágénekeket, melyben a testi szerelemről és buja dolgokról volt emlékezet." Csatlakozik az elutasító állásponthoz Tolnai Decsi Gábor (1584), sőt még korábban Huszár Gál (1574) református prédikátor is dörgedelmeket szórt a virágénekek előadására.

Úgy tűnik, hogy a XVI. század fordulóján enyhült a virágének-ellenes hangulat, mert Szilvás-Újfalvi Imre (1602) csak enyhébb formában bírálja a pajzán dalokat. Geleji Katona István (1636) pedig már kifejezetten kellemesnek mondja a virágénekeket, bár ennek ellenére, a minősítő jelzők a közízlés változatlanságát is jelzik: testi, fajtalan, latrikánus, „fűzfa poétáknak szemtelen beszéde". Pázmány Péter személyes tekintélyének latba vetésével nyilatkozott a közvéleményt érdeklő kérdésről: „… undok virágénekek… akik szerzik, akik éneklik a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgezők." Az idézett rész utalás ama bibliai részre, miszerint a kútmérgezés főbenjáró bűnnek számított a zsidó nép körében.

Mindent összegezve, a virágénekek fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentumok, amelyek korai időszakáról alig tudunk valamit (XI–XV. sz.) és a nagy ellenállás dacára is, a XVII. században csúcspontjára jutott. Stoll Béla: Virágénekek és mulató nóták, XVII–XVIII. sz. (1956) munkája jó áttekintést ad erről a korszakról, de nagyon fontos szövegkiadás a már említett Haja, haja virágom c. kötet is, Szabó T. Attila gondozásában (1969). Mindenesetre nagy jelentőségű áttörés volt, mert a történelmi tragédiák, egyéni és társadalmi kudarcok, emberi gyengeségek következtében a csüggedő ország népének optimizmusát, életkedvét tulajdonképpen erősítette.

A virágszimbolika újra feltámadt, a népköltészet és a XVIII. századi virágénekek termékeny kapcsolatot, sőt kölcsönhatást mutatnak; a XIX. században a virág-nyelv konkrét, társadalmi érintkezés eszközévé vált; csak a múlt század végén halkult el ismét. Vajon meddig? Merthogy a vágáns és latrikánus virágénekek hangulatának, tartalmi mondanivalójának megfelelően a századfordulótól a paraszti folklórban tovább él a virágének – az nem is sejtés, bizonyítható. A gazdag népi szimbolika, főleg az orális kultúrában, fontos dokumentumok forrása (vö. ezt Lükő Gábor, Hoppál Mihály vagy Bernáth Béla kutatásaival).

A virágénekek „ellenpontja" volt az egyház által is támogatott erkölcsi, szimbológráfiai munkák kiadásának támogatása; ehhez a növények mindenképpen megfelelő médiumoknak bizonyultak. „A növények tulajdonságaira épített bonyolult szimbólum rendszernek egyik eleme a növény gyógyító ereje, a másik, orvosi használhatósága is. Az erkölcsbotanikai munkák már emiatt is korszerűek, mintegy népszerű megjelenései annak a szellemnek, amely a természettudományok e nagy, középkori közösségből felszabaduló, a meglevő helyett a keletkezőre, a keletkező dinamizmusára figyelő századának hatalmas szellemiségeit sarkallta, köztük Paracelsust, s a magyar földön is megfordult Clusiust… ennek az irodalmi gótikának nálunk hagyományai voltak. Kódexirodalmunk ennek jegyében, Temesvári Pelbárt latin késő skolaszticizmusának erős hatása alatt indul." (Rónay György: Szüzek koszorúja, 1936; lásd továbbá Surányi: A Biblia növényei. Vigília, 1973 és uő: A kereszténység növényei. Vigília, 1974.)

A középkori füvészkönyvekben csak ritkán írtak a koszorúnövényekről, noha a görög-római természetrajzírók szívesen foglalkoztak a kedvenc virágkoszorú-növényekkel. Ezután nagy űr tátong… Viszont 1536-ban megjelent Jean Ruel De natura stirpium libri tres (A fás növények természetrajza három könyvben) c. könyve, ebben önálló fejezet foglalkozik a koszorúkötésre alkalmas fajok bemutatásával. Több újdonságot mond

viszont Rembrent Dodoens a Florum et coronarium, odoratumque nonnullarum historia c. 1568-ban kiadott könyve, bár ennek sem sikerült ezidáig bizonyítani a hazai hatását.

A reformáció élharcosai, a jezsuiták újrateremtették a virágszimbolikát, a virágénekek naturális, profán szemléletétől megtisztítva. Lucas Martini Des christlichen Jungfrawen Ehrenkräntzlein; Darinnen alle ihre Jugenden durch die gemeinen Krentzblümlein abgebildet und erklert werden c. műve 1581-ben jelent meg Prágában. Ennek hatása a magyar nyelvterületen, bizonyosan Péchy Lukách (Pécsi Lukács) által átdolgozva, mégis küllemében sem tért el Martini könyvétől, magyar nyelven már tíz évvel később olvashatták is a fiatalok.

Rapaics Raymund A magyarság virágai-ban (1932) úgy véli, hogy a koszorú-műfaj az erkölcsi nevelés szórakoztató formája volt, amit azonban nehezen lehet elfogadni kellő dokumentáltság hiányában. Ami a kerttel, a koszorúval összefügg, lényegében erkölcsi jelkép; a kőfallal bekerített kert pedig az Anyaszentegyház szimbóluma – az egyes virágok pedig a jó erkölcsöket, a koszorú a leányok lelkét jelenti. „Az meghaytot gombolyű gyenge kanua, melyre kelletic ez is io erkölcsnec megszedet viragit kötniec, sem mi nem egyeb, az szüzeknec okos lelkeknel, es elmeiekben minden fele belsö erzekenségeknel, mely mint valami fundamentom, melyre szep epületet chinalhatni…” Péchy Lukách „Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszoró”-jában ugyanazt a húsz virágot mutatja be, mint Martini. Ezek a Péchy-féle kiadás szerinti sorrendben a következők:

1. sárga fű (kankalin): Isten igéjének, szolgálatának szeretete
2. szegfű: Isten igéjének ismerete
3. viola: istenfélelem
4. kék ivola (ibolya): alázatosság
5. ciprusfű: imádságosság
6. majoránna: hálaadás készsége
7. csombor: nyílt hitvallás
8. Boldogasszony rózsája (Lychnis coronaria): szülők tisztelete
9. bécsifű (Valeriana celtica): szorgalom
10. tarka ivola (árvácska): emberség
11. bársonyvirág: nyájasság
12. bazsalikom: irgalmasság
13. rózsa: szemérmesség, tökéletesség
14. borsoló szegfű (büdöske): test és a ruha tisztasága
15. ruta: mértékletesség és józanság
16. rozmaring: leányok tisztasága
17. levendula: megelégedettség és takarékosság
18. nárcisz: adakozás
19. izsóp: hűség és állhatatosság
20. rukerc (százszorszép): hallgatás

A Koszorú bevezetőjében Péchy Lukách közli művének célkitűzését, majd az elsőrészben ismerteti a kert felépítését: a veteményeságyakat, és a növények részeit. A következő fejezet mutatja be a húsz virágot; a harmadik részben pedig megismerhetők a koszorúkészítés egyéb szükségletei (merevítők, zsinórok), a „negyedik resze egynehány eszközöc, és vtac, melyec altal az szüzec, az neuezet io erkölchökhöz iuthamac.” Péchy kilenc eszközt sorol fel a leányok nevelésére vonatkozó tennivalók közül. Ennek – véleményünk szerint – épp a latrikánus, vágáns énekek korában különösen nagy jelentősége volt, hisz a könyv 6-8 éves leánykáknak szólt.

A kora barokk korban gyakran fogatott könyvecske volt Péchy műve, noha hasonló jellegű és szellemű egyéb kiadványok is születtek a legjobb nyomdákban. Ioachimus Camerarius Frankfurtban adott ki egy érdekes könyvet, Symbolorum et emblemetum cebturia címen; ez négy részből áll, bennük természetesen a növényekről is olvashatunk. Főbb jelképei:

anemona (szélrózsa): mulandóság
tulipán: magányosság
liliom: erényesség
nád: alkalmazkodó képesség
bazsarózsa: múló gyönyörűség
napraforgó (körömvirág): élénkség
tök: gyors elmúlás
rózsa: szív melegsége

A XVIII. század első éveiben pedig a jezsuita Jacobus Boschius Symbolographia c. műve jelent meg (1702). A Koszorú az erkölcsök virágkoszorúja, de Benkő József Téli bokrétája a halállal, az elmúlással kapcsolatos koszorút jelenti; így nem meglepő, hogy a halál, sőt a feltámadás jelképei csak később fordulnak elő a szimbolográfiai művekben. Benkő lendületes temetési beszédét évekkel a temetés után megjelentette, s érdekes, hogy Linné növényrendszertanában is ugyanazt a szépséges rendet találta, mint az Úr rendelését Cserei Miklósné korai halála miatt: a halál az élet szükségszerű velejárója!

A Téli bokréta más is, becses liturgiatörténeti mű, amelyen érződik Péchy hatása, bár egészen újat alkotott Benkő, aki mint botanikus is jelentős munkásságot fejtett ki (vö. Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság. Akadémiai, 1978), bővebben Rapaics és Gombocz Endre méltatta tevékenységét. Benkő is koszorút köttet, tízféle növényből:

1. vitézvirág: hit
2. téliződ meténg: reménység
3. napranéző (körömvirág): áhítatosság
4. fájvirág: Isten parancsainak elfogadása, gyönyörködés benne
5. estike: éjszakai tisztaság
6. búzavirág: bűnbánat
7. csucsor: béketűrés
8. galambvirág: szelídség
9. borostyán: alázatosság
10. nebáncsvirág: jó erkölcs

Míg Péchy Lukács életére, személyére vonatkozóan eltérő vélemények, s adatok találhatók az egyes forrásokban (vö. Weszprémi István, Rónay György nézetét Szinnyei József és az Életrajzi Lexikon által közölt adatokkal), addig Benkő Józsefről több és megbízhatóbb adat ismert.

Weszprémi István világi embernek tartja Péchy Lukácsot, aki Kutassy János győri püspök, főkancellár kíséretében megfordult Csehországban és német földön is; valószínűleg a győri és a német püspöki hivatalok szoros kapcsolatban álltak. Rónay (1936) kategorikusan tagadja, hogy Péchy jezsuita lett volna, épp a rendelkezésre álló források és a szövegkutatásai alapján.

Szinnyei szerint viszont az esztergomi káptalan közjegyzője volt 1595-től; Nagyszombaton született, véleményünk szerint az 1500-as évek derekán. Mikor a török fenyegetése miatt a székes főkáptalani hivatal átteszi munkahelyét Nagyszombatba, természetesen Péchy Lukács is odakerült. Más források szerint 1591-ben járt

Németországban, így az, hogy esetleg korábban a győri püspöki hivatalban teljesített szolgálatot; tehát nincs ellentétben egymással. Ennek levéltári vagy más történeti források alapján való tisztázása aligha remélhető.

Számos művet jelentetett meg Péchy Lukács, ezek mind a nagyszombati nyomdában készültek, így az Epitome Rerum Hungaricarum (1579), több alkalommal jelent meg a Calendariuma 1579-től kezdődően; a legismertebb műve a Koszorú (1591), továbbá Az keresztyén hadakozásnak tüköre (1591), Az keresztyén vitézkedésnek tüköre (1595), Szent Ágoston doktornak… (1591), a Hasznos orvosság (1598) és A testi hét irgalmasságok… (1598).

Benkő József (1740–1818) református lelkész és tanár volt, a székelyföldi Bardócon született, tanulmányainak elvégzése után 1767-től Közép-Ajtán lett lelkész. Minden szabad idejét a botanikának szentelte, értékes füvészkertet alakított ki, egészségének megromlása után a gyógynövények is nagyon érdekelték.

1799-ben nyugdíjaztatta magát, attól nyelvészeti-botanikai munkássága is igen fontossá vált. A Haarlemi Akadémia tagjai közé választja, a botanikai levelei a Magyar Hírmondó hasábjain jelentek meg, írt botanikai szótárt is, amelyben az addig ismert szinonim neveket gyűjtötte össze, a kuszaságot megszüntette a nevek zavarában (1783). Több történelmi munkát is írt, a Ratio Educationis kiadásának évében jelent meg a kétkötetes Transsilvánia című alapműve; ezt Orbán Balázs több alkalommal említi saját munkájában. Kisebb írásaiban hazai alkimistákkal, a dohánytermesztés módszereivel és az ecetfa titkaival foglalkozott. Sajnos igen sok írása kéziratban maradt fenn, ezek máris megsemmisültek, vagy éppen a pusztulás fenyegeti egynémelyiket. Az egyik legnagyobb veszteség, hogy a Flora Transsilvanica c. munkájának nem maradt egyetlen lapja sem…

A reformkorban a megélénkülő gazdasági élet a gazdasági jólétet növelte, a liberálisabb politikai légkör feltámasztotta a virágnyelvet. Ismeretlen német szerző tollából jelent meg az Orientalische Blumensprache c. könyvecske, egyik kéziratos példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi; a nagy érdeklődés miatt 1820–1830 között hatszor adták ki újólag. Nem sokkal később jelent meg a Selam is, melynek a bevezetőjét csupán azért nem idézzük, mert e rész is szerepel a szövegközlésben. A könyvecske lábjegyzetében Benkő egész sor német virágnyelv-könyvet sorol fel, ami az új polgári irodalmi műfaj iránti fokozott érdeklődés növekedését is jelzi; különösen feltűnő a keleti virágnyelv divatja.

Pajor István „Titkos szerelem, vagyis napkeleti virágnyelv…” c. munkája már 1833-ban napvilágot látott, sajnos, hogy a Széchényi Könyvtárban jelzett példányt nem sikerült megtalálni. Pajor ügyvéd volt, több jogi témájú könyvet írt, 1849-ben pedig a magyar kormányt segítette jogi szakismeretével. 1851-ig bujdosott, elfogták később, négy év várfogságot kapott.

Lényegében a szabadságharc bukásáig leginkább a keleties modorú virágnyelvek forogtak közkézen, de a megváltozott politikai helyzet, a szabadságvágyó népek elnyomatásuk ellensúlyozása miatt fokozottan fordultak a népköltészet virágszimbólumai felé. Kassay és Szél virágnyelv-könyveinek első kiadásai között mindössze két évtized telt el, de ezekből már a társas élet, így a társalgás etikettje is megismerhető. Gazdag növényanyaggal dolgozik mindkét szerző, latrikánus és vágáns modorú jelképek azonban hiányoznak náluk. A népies virágnyelv, amely zárt kommunikációs jelrendszernek nehezen nevezhető, nos, az őrizte meg a középkori virágénekek tartalmi lényegét leginkább.

Kassay Adolf (1828–1903) ügyvéd és földbirtokos volt, Vácott született, Pesten jogot végzett. Részt vesz az 1848/49-es szabadságharcban, de a téli hadjáratban megbetegedett, majd Bécsbe menekült. Egészségének megjavulása után több jogi témájú könyvet írt, s a virágnyelvről szóló könyve 1852-től hat kiadást ért meg!

Szinnyei József szerint a jogtudományi műveinek száma 80 körül van. Szél Farkas 1844 után széleskörű publikációs tevékenységet fejtett ki, bár ez sosem ment a bírói munkájának kárára. A tiszaeszlári vérvádban a Fellebbviteli Bíróság munkájában is részt vett. Írt Helyesírási kiskátét (1863), az Állatország elemeit (1864) és a Legújabb virágnyelvet (1864) ugyanő állította össze. Forrásértékű történelmi munkái pedig a Századokban jelentek meg. Közismert a Szél Farkas-kódex is, amit 1884-ben rendezett sajtó alá. Ezenkívül számos debreceni tárgyú történelmi és művelődéstörténeti tanulmánya is megjelent.

A népi ihletésű költészet, műdalok bizonyítják, hogy a virágnyelv a XIX. század folyamán még jelentős mértékben gazdagodott. A kl. K. W. monogramú bevezetővel kezdődő könyvecskének Toldaléka több verset is közölt, így Szemere, Döbrenfhei, Verseghy, Gálffy, Kölcsey, Bagosi Kovács egy-két versét.

Még gazdagabb az illusztráció Szél Farkas Legújabb virágnyelvé-ben, szinte nyomon követhetjük, hogy a kortársi lírából milyen hamar merített a virágnyelv, akárcsak a népdalainkból. Ennek nagy kísérletét adta Tompa Mihály a Virágregék-ben, szinte a személyes gondjait, keserűségét „öli" a népies virágregéibe. Moralizál, amit általában a kortársai, sőt az utókor sem fogadott tetszéssel. „Kétségtelen, hogy kevés közük van a virágregékhez és népmondákhoz. Néhol sajátos a lírai hangnem, általában bőbeszédű, lazán elmélkedő… helyenként erőltetetten moralizáló. (Király István és mtsai. [szerk.]: A magyar irodalom története II. kötet. Akadémiai, 1968)

Az irodalomtörténeti és esztétikai vitát e helyen nem vizsgáljuk tovább, inkább a Virágregék-et botanikai értelemben vizsgáljuk, s nem az erkölcstani vonatkozásokat véleményezzük. E terjedelmes ciklus 41 virággal foglalkozik, a Tompa által követett sorrend szerint az egyes fajok jelképi tartalmát közöljük:

ibolya: szerénység
őszi kikerics: bús magány
mécsvirág: változékonyság
bajnokfű: kevélység
szarkaláb.: hűtlenség
halálfa (ökörfarkkóró): hosszú bánat
hajnalka: hitszegés
délike (portuláka): kétségbeesés
aranka: pusztulás, elmúlás
szegfű: túlterheltség (gőg)
pitypang: epekedés, honvágy
vadszegfű (Lychnis viscaria): fájdalom
ördögszekér: rútság
démutka (kakukkfű): szelídség
moha: átokviselés
fehér liliom: tisztaság
vérfű: kínlódás
kék liliom (nőszirom): irigyelt szépség
pipacs: rövid pompázás
izsóp: elégedetlenség
viola: türelmetlenség
havasi rózsa (rododendron): állhatatosság
turbánliliom: irigység
égő szerelem: forró, szenvedélyes szerelem

tubarózsa: testvéri hűség
kék jácint: gyöngédség
csudafa (csattanó maszlag): utálat
repkény: kitartó, örök szerelem
vadrózsa: emlékezés
télizöld (meténg): remény
vízi liliom (tündérrózsa, Nymphaea): epekedés
kolokán: szégyenérzet
gyöngyhím (Leonorus): szorgalom
nefelejcs: emlékezés
kék iringó: tiltott kéjelgés
perpétuel (sárga viola): hidegség a szerelemben
fagyöngy: önfeláldozás
királyvirág (Delphinium ajacis): hatalom
ciprus: pompanélküliség, elmúlás
nenyúlj-hozzám virág (nebáncsvirág): kényesség
csalán: rágalmazás

A virágok fiktív események szereplői, egymással beszélgetnek, tesznek jót és rosszat, dicsőséget szereznek vagy büntetést szenvednek el. Tompa Mihály virágai antropomorf lények! Leggyakoribb jelzői, amikkel illeti őket: boldogtalan, bús, észrevétlen, hivalkodó, sőt egynémelyik dölyfös – mind-mind negatív tulajdonságok. A virágok „édene" a tópart és a bérc, a nagy hegyek vidéke; a kert és legfőképp a rét, a láp a növényeknek „büntetés". A jó virágok az előbbi helyeken, a gonoszak az utóbbiakon élhetnek; a boldog éden a szellő, napsugár, a pillangó, a bérc és a tópart világa. A gőgös, elbizakodott, erkölcstelen virágok pedig elvesztik színüket, szirmaikat, ezért kerti vagy réti virágokká válnak.

Végeredményben Tompa virágai keserűek, a költő világfájdalmát, szomorúságát tükrözik. A halálfa a síri bánat, a halál jelképe: „Száraz kóró lett az élet, játékul a kín szelének, amely rázza, zörgeti." A csalán is átok súlyát viseli magán: „A csalánt, a megsértett virágok megátkozván: megfogá az átok. Ki hozzá nyúl, összecsípi, marja, A világtól megvetésnek adva: A belén(d) s az üröm közt sötétben, ott kínlódik a sövény tövében."

A századfordulóra a virágnyelv divatja hirtelen szűnni látszott, s az 1920-as években már valóban eltűnt, alapvetően megváltozott életünk, ízlésvilágunk, mégis e korszak kellemesen szép része és szerves szakasza a művelődésünknek. A virágnyelv mélyreható társadalomtudományi, esztétikai vizsgálata még várat magára, s lehet, előbb támad fel ismét, lesz a durvaság ellenében napjaink virágnyelve, mint ahogy a kutatások megtörténnének…

Péchy 20, Benkő 10, a Selam 193, Kassay 224, Tompa 41 és Szél Farkas 181 növényfajt mutatott be virágnyelvükben. A teljes összegezett fajszám az elkészült szöveggyűjteményben meghaladja a 300-at, s látva a virágok inspiratív sajátosságait, bizonyára bővülni fog mind a városi, mind a falusi folklór jóvoltából. Élő líránk eddig is nagybőséggel nyújtotta a gazdagodás lehetőségét, a virágnyelv feltámadása vagy feltámasztása viszont a divat szeszélyének is a függvénye. (Az első összefoglalás a Forrás c. folyóiratban jelent meg 1990-ben [22 (9): 68–79.].)

PALKÓ LÁSZLÓ ANDRÁS

A romlás virágai

Jeles ünnepek és tragikus hétköznapok a történelmi Magyarország felbomlása idején, 1918 novembere – 1920. június 4. (2. rész)

Magyarország 1919 tavaszán választ elé került. Az 1918-as őszirózsás forradalom nyomán kialakult rendszer ugyanis alapvetően nem tudott mit kezdeni azzal a súlyos és mély gazdasági és politikai válsággal, mely hazánkat az első világháború végén, a háborús vereséget követően sújtotta. Az ország területi integritását sem sikerült megvédeni. A csehszlovák, román és délszláv csapatok 1918 novemberétől kezdve folyamatosan nyomultak előre, s a történelmi Magyarország újabb és újabb területeit kebelezték be, illetve újabb és újabb területekre tartottak igényt. Amikor pedig Fernand Vix francia alezredes – az antant akaratát végrehajtva – 1919. március 20-án olyan jegyzéket adott át, mely előírta egy semleges zóna kialakítását, illetve a magyar csapatok (további) visszavonását a Debrecen–Gyoma–Orosháza–Hódmezővásárhely vonaltól öt kilométernyire nyugatra, az a Magyar Népköztársaság számára kegyelemdöfés volt. A győztesek újabb követelését elfogadni Károlyi Mihály elnök, Berinkey Dénes miniszterelnök, illetve a kormányzó pártok számára a belpolitikai öngyilkossággal lett volna egyenlő. Elutasítani, katonailag fellépni ellene viszont szintén lehetetlennek tűnt. Különösen, hogy hazánk részint a háborús vereség, részint a hadsereg dezintegrációja, részint a gazdasági helyzet, illetve – nem utolsósorban – a Károlyi és mások által képviselt pacifista politika eredményeként 1919 tavaszára védelmi képességének jelentős részét elveszítette. Igaz, Károlyi Mihály 1919. március 2-án már nyilvánosan is arról beszélt, hogy Magyarország területi egységét meg kell védeni, ám addigra Erdélyben, a Felvidéken és az ország számos pontján már kész helyzet állt elő. A megszállt területeken immáron idegen államok: Csehszlovákia, Románia, illetve a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság voltak az urak. Ráadásul a megszállók nem csupán ideiglenesen rendezkedtek be. Nem valamiféle átmeneti állapotról volt szó, ahogyan ezt – Budapestről nézve – egyesek képzelték. Nem, az idegen uralom tartós volt, s az antant támogatásával párosult. A március 20-i Vix-jegyzék egy újabb csapás volt Magyarország számára, s erre a helyzetre sajnos a lehető legrosszabb válasz született idehaza. Magyarország elutasította az antant újabb követelését, ugyanakkor a polgári-szocialista kormány lemondott hivataláról. Ezzel párhuzamosan a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1919. március 21-én egyesült. Létrejött egy állampárt, a Magyarországi Szocialista Párt, s kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot.

(A Tanácsköztársaság időszakáról általában) A Magyarországi Tanácsköztársaság, illetve annak teljhatalmú irányító szerve, a Forradalmi Kormányzótanács rövid idő alatt egy totális diktatúrát alakított ki, s visszájára fordította a polgári forradalom minden pozitív eredményét, ígéretét. A már előkészítés alatt álló, korábban 1919. április 13-ra tervezett többpárti, szabad választások helyett diktatórikus szavazást, igazságszolgáltatás helyett forradalmi törvényszékeket,[1] demokratikus megújulás helyett bolsevik terrort vezettek be. A (már törvényerőre emelt) földosztás is elmaradt. A kisajátított közép- és nagybirtokok,

egyházi és világi birtoktestek helyén – a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 4-én nyilvánosságra hozott XXXVIII. számú rendelete alapján – termelőszövetkezetek jöttek létre.[2] Emellett a vezetés 1919. március 27-e és 1919. április 1-e között mindenfajta kárpótlás nélkül államosította a lakóházakat, pénzintézeteket,[3] biztosító intézeteket,[4] iskolákat;[5] illetve – a Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete alapján – a 20 főnél többet foglalkoztató ipari, bánya- és közlekedési üzemeket is.[6] Ezt követően, április hónap folyamán, további államosításokra került sor. Például az egészségügy államosítására. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 25-én napvilágot látott LXX. számú rendelete alapján államosították a kórházakat gyógyító-, rendelő- és gondozóintézeteket, továbbá a szanatóriumokat és a gyógyíthatatlan betegek nem állami menhelyeit.[7] A márciusi–áprilisi nagy államosítási hullámot végül az 1919. április 29-én napvilágot látott LXXV. és LXXVI. számú kormányzótanácsi rendeletek zárták. Az LXXV. számú rendelet a fényképészetek államosításáról rendelkezett a személyzet létszámára való tekintet nélkül.[8] Az LXXVI. számú rendelet lényege pedig az volt, hogy *„A háztartási munkásokat elhelyező azok az üzletek és intézetek, amelyeket eddig magánszemélyek vagy jótékonysági egyesületek tartottak fenn, ugyszintén az ezeknek tulajdonában levő háztartási munkás-szállók a bennük foglalkoztatott munkások létszámára való tekintet nélkül köztulajdonba mennek át.”*.[9]

Az államosításokról szóló rendeletek mellett persze más fontos, a mindennapi életet alapvetően befolyásoló rendelkezések is születtek ekkortájt. Például a proletárdiktatúra fennállása alatt csaknem mindvégig szigorú alkoholtilalom volt érvényben. Szigorúbb, mint amit az októberi forradalom vezetői bevezettek korábban. Az említett alkoholtilalom bevezetésére a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 21-én keletkezett és március 24-én napvilágot látott II. számú rendelete alapján került sor. A II. számú rendelet lényege az volt: *„Mindennemü szeszes ital kimérése, forgalombahozatala és fogyasztása tilos.”*, s súlyos szankciókat, pénzbüntetést, vagyonelkobzást, fogházbüntetést helyezett kilátásba mindazok számára, akik e tilalmat megszegik.[10] Ennek ellenére a II. számú rendelet – az Amerika Egyesült Államokban alkoholtilalmat elrendelő 1919. évi XVIII. alkotmánykiegészítéshez hasonlóan – egy betarthatatlan jogszabály volt. Ám míg az alkoholtilalom képtelenségét az amerikai döntéshozók hosszú évekig nem voltak hajlandók belátni, addig idehaza a kommunista vezetés néhány hónap után átlátta a helyzetet, s megszüntette a „teljes absztinenciát”. Igaz, a Forradalmi Kormányzótanács az alkoholtilalomról szóló rendeletét soha nem vonta vissza, ugyanakkor a vezetés az állami ellenőrzés alatt álló alkoholárusításnak és az ehhez kapcsolódó fogyasztásnak, 1919 nyarától már teret engedett.[11]

Ahogyan teret engedtek a honvédelemnek is. Ugyan a bolsevik ideológia a hagyományos haza, illetve nemzet fogalmat egyáltalán nem ismerte el, sőt nem is igen tudott mit kezdeni vele, ám a Tanácsköztársaságot, a „munkásság paradicsomát” mégiscsak védeni kellett valahogy. Illetőleg reagálni kellett arra a helyzetre, hogy az ország jelentős területeit Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság tartotta uralma alatt, s ezek az államok, de az antant nagyhatalmai is ellenségnek tekintették a Tanácsköztársaságot. A honvédelem kapcsán már igen korán, 1919 márciusában határozat született a hazai Vörös Hadsereg létrehozásáról.[12] Hamarosan megkezdődött az önkéntesek toborzása, sőt – mivel ez nem volt elég – 1919 májusától már az általános hadkötelezettség is létezett. Minderre nagy szükség is volt. 1919. április 16-án, Románia támadást indított a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen. Nem sokkal később, április 27-én, a Csehszlovák Köztársaság is támadásba lendült. A románok egészen a Tiszáig nyomultak előre, s a csehszlovák erők is további területeket foglaltak el.

Igaz, a Tanácsköztársaság számára a tavaszi román, illetve csehszlovák támadás még nem bizonyult végzetesnek, sőt a Vörös Hadsereg 1919 májusában, illetve júniusában még jelentős területeket is el-, illetve visszafoglalt. A románok Tiszáig történő előnyomulását ugyan nem tudták megakadályozni, ellenben északon, illetve északkeleten Csehszlovákiával szemben szép győzelmeket arattak: 1919. május 21-én visszafoglalták Miskolcot. Június elejére kommunista uralom alá került Léva, Érsekújvár, Selmecbánya, Sátoraljaújhely, sőt a Vörös Hadseregnek még Kassát is sikerült egy időre elfoglalnia, hogy csupán néhány várost említsünk. Ám ezzel párhuzamosan a feszültség a front mögött, a hátországban élők körében folyamatosan nőtt. A proletárdiktatúra intézkedései ugyanis számos társadalmi réteget hátrányosan érintettek. Különösen a parasztság volt, lehetett elégedetlen a földkérdés sajátságos „rendezése" okán, de a Tanácsköztársaság szélsőséges belpolitikája, fantaszta elképzelései még a munkásság bizonyos köreiben is visszatetszést keltettek. 1919 nyarán már mindennaposak voltak a hazai bolsevik rendszer elleni szervezkedések, felkelések. Június elején kirobbant a dunántúli vasutassztrájk, június 24-én, Budapesten, sor került a ludovikások felkelésére, melyet a dunai monitorok tüzérsége is támogatott, hogy csupán két példát említsünk. Igaz, a Tanácsköztársaság elleni mozgalmak nem jártak sikerrel. Mi több, véres megtorlás következett a „munkáshatalom árulóival" szemben, ugyanakkor a vezetés mégsem lehetett elégedett. Ugyanis hiába verték le idehaza az ellenforradalmi kísérleteket, ettől még a kommunista politika fundamentumát képező, „minden kérdést örökre tisztázó" remélt, ígért, álmodott nagy világforradalom nem tört ki. Ahogyan a szovjet-orosz katonai segítség is egy vágy maradt csupán. Ráadásul a proletárdiktatúra vezetői az antant fenyegetései (általános támadást helyeztek kilátásba), illetve ígérgetései (a Tiszántúl átadását kínálták az északi kivonulásért) hatására egy végzetes hibát is elkövettek. Feladták a hazai Vörös Hadsereg által korábban visszafoglalt északi, északkeleti területeket. Románia viszont nem adott föl semmit! Sőt a román csapatok, július végén átkeltek a Tiszán is, s megindultak Budapest felé. A kilátástalan bel- és külpolitikai helyzetben végül 1919. augusztus 1-jén a proletárdiktatúra összeomlott. Kun Béla és társai Ausztriába menekültek, a román csapatok pedig bevonultak Budapestre.[13]

(Az első „vörös húsvét") Ami ünnepnapjainkat illeti: két olyan ünnep volt, mely az 1919-es szélsőbaloldali diktatúra idején számottevő politikai szerepet játszott. Húsvét, mely abban az évben április 20–21-re esett és május 1-je, a munka ünnepe. A „proletár vezetés" első lépése húsvét „újraértelmezése" volt. *„A felszabaditóknak és messiásoknak még sokáig kinhalál, kereszt vagy máglya lett közös sorsuk s ebben nem kis része volt azoknak, akik a szegény ácsmester fiának követőiként évszázadokon keresztül még fokozták az elnyomatást és sulyosbitották a szolgaságot! Az uj május pirosló köntösébe öltözött világ készül az uj feltámadásra és talán először adja meg a kiengesztelő elégtételt az ácsmester meghurcolt fiának. amikor igazi korbáccsal veri ki az uj világ templomából a pénzváltó kufárokat és farizeuskodó bölcseket."* – olvashatjuk a korszak meghatározó kommunista lapjának, a *Vörös Újságnak* 1919. évi április 20-án, húsvét vasárnapján megjelent számában az *Új feltámadás* címet viselő cikkben.[14] Ugyanebben olvashatunk arról is, hogy a keresztény vallásnak „befellegzett". *„A világmegváltó eszmék – mondotta egy gondolkodó – mint eretnekségek születnek és mint dogmák halnak meg. Ez a végzet teljesült be a keresztény tan felett is."* – vélekedett a kommunisták legfőbb napilapja a *Vörös Újság*.[15] S nem ez volt az egyetlen ilyen megnyilvánulás! Ugyanezen a napon, húsvét vasárnapján Diósgyőrben Garbai Sándor, a Tanácsköztársaság legfőbb szervének, a Forradalmi Kormányzótanácsnak az elnöke egy munkásgyűlésen egyebek

mellett arról szónokolt, hogy a régi rendszer erőszakon és hazugságon alapult, s a királyi hatalomnak három igazi támasza volt: a katonaság, a hivatalnokok és az egyház. Garbai szerint az egyház tevékenysége „különösen káros" volt a társadalomra. *„Amit a bürokratizmus meghagyott azt a papok butitása tönkre tette."* – vélekedett az elnök.[16] A Forradalmi Kormányzótanács vezetője arra is figyelmeztetett, *„Ne feledkezzünk meg arról, hogy a burzsoázia bosszuálló. Letörésére csak egy mód van, hogy a vagyont kivesszük a kezéből."*;[17] s Garbai ezzel egyben „meg is indokolta", miért volt szükség a korábbi államosításokra, illetőleg az egyházi vagyon állami tulajdonba vételére.

Igaz, voltak másféle, visszafogottabb hangok is. Április 20-án, Békéscsabán, a Szent István téren tartott húsvéti népgyűlésen Ágoston Péter a Tanácsköztársaság egyik (kevéssé ismert) vezetője – más gondolatok mellett – arról szónokolt, hogy *„Krisztus meghalt az emberiségért, hogy megváltsa és hogy szabaddá tegye."*.[18] Ágoston Péter kijelentette, hogy *„Azokat az elveket, amelyeket Krisztus ezerkilenczszáz évvel ezelőtt hirdetett, a magyar proletáiátus* [proletariátus] *az orosz példát követve, megvalósitotta."*.[19] Mi több, a politikus még azt is nyíltan hangoztatta, hogy a proletárhatalom nem vallásgyűlölő: *„Elvtársak! Sokan vannak még olyanok, akiket felakarnak használni arra, hogy elhitessék velük, hogy miután a nagy vagyonokat elvettük, a vallást is el akarjuk venni az emberektől. A templomokból hangversenytermet csinálunk. Ennek, remélem, nem ül föl senki. Mi azt akarjuk, hogy a vallást ne lehessen rákényszeriteni az emberekre, hogy mindenki szabadon követhesse meggyőződését."* – fogalmazott a szónok.[20] Szavainak persze ellentmondott, hogy Tanácsköztársaság vezetése a diktatúra 133 napos fennállása alatt mindvégig egyház- és vallásellenes politikát folytatott, illetve antiklerikális intézkedések sorozatát hozta. Még húsvét sem maradhatott antiklerikális rendelkezés nélkül. *„Avégből, hogy a tojáskészletek a közfogyasztás elől el ne vonassanak, a közellátási népbiztosság eltiltja baromfitojásoknak a husvéti ünnepek alkalmával szokásos festését, továbbá az ily festett vagy kikészitett baromfitojásoknak forgalombahozatalát"* – olvashatjuk a Közellátási Népbiztosság, 1919. április 15-én kelt és április 18-án (nagypénteken), nyilvánosságot látott rendeletében.[21] Az említett rendelet egyébiránt azt is leszögezte: *„Aki a jelen rendeletben foglalt tilalmat megszegi, forradalmi törvényszék elé kerül."*;[22] vagyis a takarékosság ürügyén még a húsvéti tojásfestés, e szép és nemes hagyomány is büntetendő, üldözendő dologgá vált.

Ahogyan büntetendő, üldözendő volt az alkoholfogyasztás is. A proletárdiktatúra vezetői ugyanis (ahogyan erről már szó esett) jó darabig ragaszkodtak ahhoz az eszement elképzeléséhez, hogy az alkoholtilalom megvalósítható. Holott nem volt az. Sem az ünnepeken, sem a hétköznapokon. *„Ma délelött 9 órakor a nyiregyházai vörös katonák közül többen csoportokba verődve több szeszkimérést és borkereskedést megrohantak és inni akartak. A direktórium agitátorokat küldött ki, hogy lebeszélje őket szándékukról."* – olvashatjuk egy szintén 1919. április 20-án, húsvét vasárnapján keletkezett belföldi sajtójelentésben.[23] Sikeres volt vajon ez a lebeszélés? Erről már nem szól a jelentés. Az viszont bizonyos, hogy az agitáció a kommunista hatalom egyik nagy fegyvere volt. A hazai Vörös Hadsereg harcosai például adott esetben még az ellenséget is igyekeztek „megdumálni". *„Salgótarjánból Róbert Jenő, a katonatanács titkára jelenti: Katonáink tegnap husvéti ajándékosztogatás cimén kinn voltak Füleken és erőteljesen agitáltak a csehek között."* – olvashatjuk az egyik 1919. április 21-én, húsvéthétfőn, született sajtójelentésben,[24] mely egyébiránt azt sem mulasztja el megemlíteni, hogy magában *„Salgótarjánban esemény nincs."*.[25] Igaz *„Óriási nehézséget okoz az, hogy a ruhakészletekből teljesen kifogytunk. Az egész községben egyetlen darab inget, kötényt, vagy cipőt nem lehet venni."*,[26] mi több *„Szükében vagyunk az élelmiszereknek is…"*;[27] ám

ezek az „apróbb nehézségek" nem tántorították el a „dolgozó tömegeket". Különben is, *„A munkáselvtársak azért nyugodtak, és a sürgős munkára való tekintettel a husvétot sem ünnepelték végig, hanem az összes bányászok már tegnap* [azaz húsvét vasárnapján] *délben jól felvették a munkát."*[28]

Egyébiránt a hagyományos húsvéti munkaszünet a Tanácsköztársaság idején is létezett. Csak épp itt-ott „kissé megkurtították". *„Garbai Sándor elnök a hozzá intézett kérdésekkel kapcsolatosan határozatot kér arra, hogy* [április 19-én] *nagyszombaton 12 óráig vagy 1 óráig dolgozzanak a gyárak, és arra, hogy húsvét másodnapján* [azaz április 21-én, hétfőn] *folytatják-e a munkát. Böhm Vilmos hadügyi, Dovcsák Antal szocializáló, Szántó Béla hadügyi népbiztosok felszólalása után a Kormányzótanács megállapodott abban, hogy a kérdést a Szociális Termelés Népbiztossága intézze el, és rövid úton juttassa az érdekelt gyárak munkásainak tudomására."* – olvashatjuk a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i, nagypénteki üléséről készült jegyzőkönyvben, illetve a jegyzőkönyv szerkesztett változatában.[29] Azt sajnos nem tudni, hogy a Szociális Termelés Népbiztossága végül pontosan miként intézkedett, illetve miről értesítette a gyárakat. Erre a kérdésre e sorok szerzője kutatásai során nem talált választ. Az viszont biztos, hogy nyilvánosan megjelent hivatalos rendelkezést az 1919-es húsvéti munkaszünet kérdésében nem hozott sem a Szociális Termelés Népbiztossága, sem más szervezet. Továbbá az is biztosnak látszik, hogy egyes helyeken – húsvéti ünnep ide vagy oda – dolgozni kellett. S nem csupán Salgótarjánban. A Forradalmi Kormányzótanács április 18-i gyorsírói jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk:

„Garbai: Azt a kérdést intézik hozzám, hogy holnap 12 óráig vagy egy óráig dolgozzanak-e a gyárak, és húsvét másodnapján folyjék-e munka.

Böhm: A Szociális Termelés Népbiztossága intézze el a hadügynek azzal a kérésével, hogy húsvét másodnapján Csepel dogozzék.

Dovcsák: A hétfői napot jelentsük ki teljes munkaszünetnek.

Szántó: Ilyen rapszodikusan ne intézzük el.

Garbai: A kérdés kiadatik a szociális népbiztosságnak azzal, hogy a csepeli gyárat értesítsék."[30]

Vagyis a gyorsírói jegyzőkönyv rögzítette azt, amit a szerkesztett változat nem. Csepelnek, pontosabban szólva a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémműveknek, mely üzem az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia második legnagyobb hadiüzeme volt, húsvéthétfőn dolgozni kellett. Ezt mindenképpen „el kellett intézni" a hadügynek. A húsvéti munkaszünet ez esetben sem volt olyan fontos.

Nem úgy május 1-je méltó köszöntése! *„A vörös május elseje igazi örömünnepe lesz a proletariátusnak. Boldog örömre gyul ki minden proletár arca, hiszen igazi szabadulásának első állomását éri el s ha mutatkoznak is nehézségek még a jövőre, ezen a május elsején félre teszünk minden aggodalmat, hogy zavartalanul engedhessük át magunkat az elnyomott proletariátus felszabadulása első ünnepének, örömeinek."* – ígérte a *Vörös Újság* (már említett) április 20-i, húsvéti számában *Népmulatságok május elsején* című cikkében.[31] S hogy a siker biztos legyen, két nappal korábban, a Forradalmi Kormányzótanács már szintén említett nagypénteki ülésén úgy határozott, hogy jóváhagyja Szamuely Tibor, a május 1-jei ünnepségek rendezésével megbízott népbiztosnak azon kérését, *„... hogy a Kormányzótanács az ünnepség költségeinek fedezésére 4 milliós keretben adjon felhatalmazást."*. Legalábbis erről olvashatunk a Forradalmi Kormányzótanács április 18-i jegyzőkönyvének szerkesztett változatában.[32] Továbbá arról, hogy – egyfelől – a kérés jóváhagyására *„Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos, majd ismét Szamuely Tibor népbiztos felszólalása után..."* került sor;[33] másfelől a Kormányzótanács

„A költségeket a pénzügyi tárca terhére…” engedélyezte.[34] Az április 18-i ülésről készült gyorsírói jegyzőkönyvből azonban még egyéb érdekes részletek is kiderülnek.

„Szamuely: Május elsejére vonatkozólag pénz szükséges. Kétszázötvenezer korona kevés. A munkabéreket ebből kifizethetjük. A koronázási ünnepség [Szamuely Tibor, több mint valószínű, az 1916-os koronázásra, Károly és Zita trónra lépésére gondolt.] *32 millió koronába került! A tervezetek szerint tízmillióba került volna ez. Lehűtötte az összes terveket és lealkudta négymillió koronára, a valóságban sokkal kevesebbre, mert a faanyag 75 százaléka visszatérül majd. Kéri a Forradalmi Kormányzótanács jóváhagyását, hogy négymilliós keretben adjon felhatalmazást.*

Kunfi: Még ebben a formában is nagy aggodalma van, hogy ilyen horribilis összeget elköltsünk.

Szamuely: Vázolja a májusi terveket.

Böhm: Nagyon fontosnak tartja, hogy olyan legyen.

Kunfi: A falu és a parasztság ettől a diktatúrától nem sokat kapott. Gondolni kell azzal, hogy a parasztnak mit lehessen adni. Nem lehetne-e bizonyos közszükségleti cikkeket juttatni a parasztoknak?

Szamuely: A katonáknak dohányt kell küldeni.

Rónai: [Rónai Zoltán, igazságügyi népbiztos] *Májusi ünnepeket kell tartani a falvakban.*

Garbai: Hozzájárul a Kormányzótanács, a négymillió koronás keretben mozgó költségvetést tudomásul veszi és a költségeket engedélyezi a pénzügyi tárca terhére.”[35]

Azaz a Forradalmi Kormányzótanács jóváhagyta a négymillió koronás költségkeretet, de ezzel nem mindenki értett egyet. A vezetés egyik oszlopos tagja, Kunfi Zsigmond sokallotta a négymilliós keretet, illetve helytelenítette a diktatúra vidékpolitikáját, ám véleményével egyedül maradt. Rónai Zoltán pedig – kinek neve a másik jegyzőkönyvben, a vita kapcsán, még csak említésre sem került – a falvakban is május 1-i ünnepségeket javasolt, ám ezzel a javaslattal a Kormányzótanács szintén nem foglalkozott. Mi több, Szamuely Tibor katonákat segíteni akaró felvetése sem talált támogatásra. A Forradalmi Kormányzótanács – láthattuk – csak és kizárólag Szamuely pénzre vonatkozó javaslatával foglalkozott érdemben, illetve erre adta áldását, másra nem. S hogyan sikerült ezek után, illetve az első „vörös húsvét” után az első forradalmi május 1-je?

(Május 1-e köszöntése 1919-ben) Rendkívül jól! A diktatúra látványos sikert ért el. *„Hatszázezer proletár vonult fel a vörös Budapest utcáin”* – olvashatjuk a *Vörös Újság* 1919. május 3-i számában, *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikkben, a Budapesten tartott május elsejei ünnepségek kapcsán.[36] Ugyanezen cikkből megtudhatjuk azt is, hogy a fővárosban a munka ünnepének tiszteletére számos ünnepi rendezvényt tartottak, sőt – legalábbis a *Vörös Újság* szerint – *„A legkisebb mellékutca mindegyik házacskája csakugy, mint a nagy körutak képe magán viselte az ünnepség hangulatát és külső diszét.”*.[37] Ez így azért erős túlzás volt, ahogyan túlzó a bolsevik napilap azon megállapítása is, miszerint *„Emberemlékezet óta Budapest ilyen szépen még nem volt feldiszitve.”*.[38] Az viszont biztos, hogy a külsőségekre adott a Tanácsköztársaság vezetése, továbbá mindent megtettek, hogy május 1-je mindenütt emlékezetes maradjon.

Ami a május 1-i budapesti történéseket illeti: a fővárosi ünnepségek május 1-jén a hajnali, reggeli órákban zenés ébresztőkkel és gyülekezésekkel kezdődtek. *„Enyhe fényü, friss koratavaszi napra ébredt Budapest proletariátusa az idei május 1-én. Reggel negyedhat órakor nyolc katonazenekar és kétszáz szinházi zenész az Internacionále és a Marseillaise hangjaival járta be az egész várost. A nagy napra koránkelt proletárok ablakai kinyiltak s megjelentek az első derüs, örömös arcok az üde májusi hajnalban.*

A zenés ébresztő egyszeriben felvillanyozott mindenkit. Röviddel hét óra után a főváros huszonnyolc gyülekezési helyén már megkezdődött a csoportosulás." – legalábbis ha hihetünk a *Vörös Újságnak*, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő írásműnek.[39] Mely írásmű a budapesti rendezvények kapcsán azt sem mulasztotta el megemlíteni: *„A gyülekezés mindenhol kiváló rendben történt meg. A menetek kialakulása körül nem fordult elő semmi zavar s a május elsejei felvonulás a rend és szervezettség szivderitő tudatával indult meg."*[40]

A gyülekezést követően egyébként a fővárosi ünnepi program első eseménye az Andrássy úti futóverseny volt. A *Vörös Újság* beszámolója szerint: *„Néhány perccel nyolc óra után álltak fel indulásra az Andrássy-uti futóverseny résztvevői.* […] *Tizes csapatokban lehetett a versenyre benevezni s csak az a csapat győzhetett, amelynek mindegyik tagja egyszerre érkezett a célhoz. Ha egyik lemaradt, akkor a többinek is lassitani kellett a tempót, hogy a csapat együtt legyen. Harmincnál több csapat állott fel a versenyre, az együvé tartozókat részint dresszük szineiről, részint mellükre akasztott számokról lehetett felismerni.* […] *Kürtjelzés adta meg a jelt az indulásra, a versenyzők kiugrottak, eleinte még egymás mögött futottak rendben az egy csapatba tarozók* [tartozók]*, de utóbb már összekeverődtek, gomolyogtak a két oldalt hangosan buzditó nézőközönség között.* […] *A beérkezett csapatok közül az öt első részesült dijazásban, még pedig a következő sorrendben: első lett a Munkás Testedző Egyesület egyik csapata, második a Ferencvárosi Torna Club csapata, a harmadik a Munkás Testedzők második csapata, negyedik a Magyar Testgyakorlók Köre és ötödik az Óbudai Torna Egyesület csapata."*[41] Nem mellesleg a futóversenyt követően az Andrássy út egy felvonulásnak is színhelye volt. A *Vörös Újság* tudósítása szerint az Andrássy úton *„Kilenc óra után alig néhány perccel kezdődött a munkásság felvonulása és szakadatlanul tartott déli egy óráig."*.[42] *„A Károly-körutról, a Váci-körutról, az Andrássy-utba torlódó nagyobb utcákból zárt, rendezett sorokban egyre tódult a hatalmas néptömeg, kettes, sőt sokhelyütt hármas sorok hömpölyögtek egymás mellett, az emberösvénnyel szegélyezett széles uttesten."* – olvashatjuk.[43] Egyébiránt a felvonulást követően *„…még órák multán is hatalmas tömeg lepte el az Andrássy-utat. Késő délutánig ezernyi-ezer ember hullámzott…"* – legalábbis ha hitelt adunk a bolsevik napilap beszámolójának.[44]

A május 1-i budapesti ünnepi rendezvények másik fontos helyszíne a Vérmező volt. A *Vörös Újság* úgy tudta, hogy erre a budai helyszínre *„Már tiz óra előtt érkeztek a felvonuló sokaságok."*.[45] A kommunista napilap állítása szerint *„Egész Buda és Óbuda proletársága özönlött ide, tömött nyolcas és tizes sorokban."*.[46] Az ünneplők dalárdák és zenekarok kíséretében, *„…zászlókkal és jelzőtáblákkal érkeztek."*.[47] Délelőtt *„Tiz óra után már felvonultak az összes csoportok, zászlók, virágok, piros jelvények, szallagok és kokárdák és pirosló arcok tengere hullámzott a nagy térségen, melyet a magasabb uttestről a nézők ezrei gyürüztek körül, a Vérmező pereméről."*.[48] Ezt követően szónokok jelentek meg, hogy méltassák május 1-je jelentőségét. A *Vörös Újság* információja szerint *„Migray József, Kőrösi Sándor, Farkas István, Kocsis Sándor, Mihók és más elvtársak beszéltek…"*;[49] s *„A beszédeket nagy figyelemmel és tetszéssel hallgatták."*.[50] A beszédeket követően *„…az összes szinpadokon a különféle előadások és más szórakoztató mutatványok."*[51] gondoskodtak a jó hangulatról. Így aztán *„A Vérmezőn késő estig hullámzott a sok ezernyi tömeg."*.[52]

Nagy volt a nyüzsgés a Városligetben is. *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikkben a Városligetben történtekről többek közt ezt olvashatjuk: *„Délután 9 órától* [valójában délelőtt 9 órától] *kezdve mint végtelen folyam ontotta a város a proletártömegeket a Városliget zöld térségeire. Orgonavirágok, viruló bokrok, a tavasz minden*

szépsége fogadta az ünneplő proletárokat. A városligeti szórakozóhelyek és vendéglők is vörös diszt öltöttek, az öröm pirossága ömlött el a ligeten. Az Andrássy-utrol torkoló emberhullámok széjjelfolytak a hatalmas ligetben. […] *Késő déltájt még mindig tartott a tömegek érkezése s a Városliget vörösbibora a minden oldalról vonuló zászlós tömegekkel minden eddigit meghaladó hatalmasan mozgalmas képet nyujtott.* […] *A szónoklatok délben kezdődtek, amikor rendben elhelyezkedtek a tömegek."*[53] A szónoklatok közül a legfontosabb kétségkívül Landler Jenő népbiztos beszéde volt. A *Vörös Újság* hosszan idézett is Landlertől, aki – más gondolatok mellett – így lelkesítette az ünneplőket: *„Én azt mondom, ne kételkedjetek, ne gáncsoskodjatok, ne féljetek! Ez a mostani nagy Vörös Május mghozza* [meghozza] *a proletárföltámadást."*[54]

A városligeti „banzáj" mellett zajlottak az események a Népligetben is. A *Vörös Újság* május elsejéről szóló cikkében a Népligetbe szervezett ünnepség kapcsán, többek közt, ezt olvashatjuk: *„Tiz és tizenegy óra felé gyülekeztek mindazok, akiknek a Népliget volt a menetcéljuk. A IX. kerület munkássága a Calvin-, Bakáts- és Baráros téren* [vagyis inkább Boráros téren] *gyülekezett és onnan a Muzeum-köruton, a Károly-köruton, Andrássy-uton, Stefánia-uton és a Hungária-uton végig menetelve eljutott a Népliget délnyugati részére, ahol rezesbandák és vonóshangszerek ütemei mellett köszöntötték őket az ottlevők. Az erzsébetfalvaiak gyülekezési helye a Közvágóhidnál és a marhavásártérnél volt. Ezeknek utvonalai gyanánt a rendezőség a Mester-utcát, Ráday-utcát, Calvin-tért, Muzeum-körutat, Károly-körutat, Andrássy-utat, Stefánia-utat és Hungária-utat jelölte ki. Körülbelül félkettő volt, amikor ez a hatalmas menet a Népliget középső részén megállapodhatott."*[55]A Népligetbe tartottak a csepeli munkások is, kik *„…a volt Laudon-laktanya gyakorlótéren gyülekeztek és körülbelül ugyanazon az uton meneteltek végig, mint az erzsébetfalvaiak és ugyancsak a Népliget középső részére érkeztek."*.[56] Más csoportok célja is a Népliget volt. Például *„Kispest, Szentlőrinc ipari munkássága a szentlőrinci vasut végállomásánál és az Orczy- és Üllői-ut keresztezésénél délben indultak el, végig az Üllői-uton, Calvin-téren, Muzeum-köruton, ugyanolyan irányban, mint a csepeliek és körülbelül három óra felé érkeztek a Népliget északnyugati részébe."*.[57] Végül pedig ott volt a X. kerületi munkáság, mely *„…a Mázsa-térről, a Martinovics-térről és a Szent László-térről indult el a Kőbányai-ut, a Baross-utca és József-körut irányába, és a Hungária-köruton befordulva eljutott a Népliget északi részéhez."*.[58] A Népligetben aztán *„A mint kiérkeztek az elvtársak, nyomban kisebb csoportokban feloszlottak, ki az ebédjét fogyasztotta el, ki a szórakozóhelyeket kereste föl."*.[59] *„A fiatalok nem sokat törődtek a pihenéssel, a szórakozó helyek, különösen a tánc üditették őket. A mikor ebbe is belefáradtak csak akkor szedték elő a május elsejei elemózsiát."* – állította a kommunista napilap.[60] Természetesen a hétköznapi szórakozás mellett a „politikai cirkusz" sem maradt el. Május 1-jén délután *„Félnégy óra felé a Népliget közép részén felállitott pódiumon már egybegyültek az ünnep szónokai; a tánc, a játék és a szórakozás abbamaradt egy kis időre, hogy a nap jelentőségét magyarázó szónokokat meghallgassák."*.[61]

Végül, de nem utolsósorban, május 1-e kiemelt budapesti helyszínei közül ott volt a Margitsziget. *„A Margitsziget a gyermekeké – ez volt a mai nap programmjában. És több mint tizezer proletárgyermek felejtette el egy napra a nagy pesti bérkaszárnyák nyomasztó levegőtlenségét és tömlöcös sivárságát."* – lelkendezett a *Vörös Újság*.[62] Mely napilap arról sem mulasztott el beszámolni: *„A délelőtti órákban felnőttek kiséretében mehettek a kicsinyek a szigetre, egy órától kezdve pedig a Munkások Gyermekbarát Egyesületének csoportjai vonultak fel zászlósan, jelzőtáblákkal, mindvégig hangosan, vidáman és énekszóval."*[63] Ami a gyermekeknek szóló programokat illeti, csupán néhány példa: *„Az első öröm már a sziget elején éri a gyermekeket, ahol is mindenki fehér buzalisztből készült*

kicsiny cipót és cukrászsüteményt kap. […] *A szabad szinpadon az Ifjuszinészek lépnek fel, most éppen két bohóc mókázik és a gyerekek hangos kiabálással figyelmeztetik a kedveltebbet a másik gáncsvetéseire. Az egyes játszóterek és bódék előtt tréfás festmények mutatják be, hogy mi történik belül. Elől mindjárt tréfás futóverseny, utána mozgórud, amelyről egymásután bukfenceznek a homokba az ügyetlenebbek. A másik helyütt tréfás kifliverseny. A kifeszitett dróton függnek a sóskiflik, mindegyik előtt egy gyermek áll hátrakötött kézzel s az adott jelre megindul az ágaskodás, ugrándozás a kifli után."*[64]

Természetesen az előbb említett helyszíneken, eseményeken, illetve ünnepi programokon kívül más fontos dolgok is történtek Budapesten 1919. május 1-jén. A *Népszava* május 3-án napvilágot látott, *A magyar proletárság piros májusa* címet viselő ünnepi beszámolójában többek közt ezt olvashatjuk: *„A fővárosi kaszárnyákba is bevonult a piros május. Ahol azelőtt gépfegyverek leselkedtek a májusi tüntető munkásságra, ott most a forradalmi proletárság harci dalaitól zengett minden. A parancsnokok beszédet intéztek a vörös katonákhoz, akik elszánt harci kedvvel éltették a proletárdiktatúrát és a kommunista államot."*[65] A katonai ünnepségek mellett ünnepeltek a színházak is. A Belvárosi Színházban például *„ …az Internacionáleval kezdték az előadást…"*;[66] de *„Szines és meleg keretben ünnepelte meg május elsejét a Madách-Szinház."* is.[67] A Madáchban *„Az ünnepi előadást az ifjuzenészek ének- és zenekara által előadott Internacionále vezette be. Ezután Gaál Béla és Bánhidy Ilona mondtak el forradalmi verseket, majd Karinthy Frigyes dramatizált forradalmi költeménye, a »Vérmező« került szinre* […] *Végül Vitéz Miklós* [közelebbről meg nem nevezett] *nagyhatásu szomorujátékát játszották el."* – legalábbis ha hihetünk a *Népszava* ünnepi beszámolójának,[68] mely egyébként jó néhány más, a május 1-jei ünnephez kapcsolódó színházi programról is tájékoztatást nyújtott, illetve általában szólt valamennyi fontosabb fővárosi ünnepi eseményekről. A *Népszava* megemlékezett a már említett margitszigeti programokról, a Vérmezőn, a Városligetben, a Népligetben történtekről éppúgy, mint a talán leglátványosabb programról, az esti tűzijátékról, melyet a kommunista (kommunistává vált) napilap a következőképpen interpretált: *„A Gellértszoborra támaszkodó oszlop vörös fáklyák fényében uszott. A fáklyák füstje misztikus komorsággal szállt az ég felé és olykor-olykor félhomályba burkolta a vörös obeliszket. Azután a Citadellán megkezdődött a tüzijáték. A magasba fölszökő petárdák a levegőben ezer szinre és formára robbantak szét és itt is a vörös volt az uralkodó szin."*[69]

Nem mellesleg 1919. május 1-e nem csupán a fővárosban volt látványos, emlékezetes, de vidéken is. *„A hozzánk érkező jelentések szerint az ország szabad területén* [értsd: ahol a Tanácsköztársaság volt hatalmon] *mindenfelé nagy forradalmi lelkesedéssel ünnepelték meg az idei nagy május első napját."* – olvashatjuk a *Népszava* május 4-i számában, a *Május elseje vidéken* címet viselő írásban.[70] A korábbi szociáldemokrata napilap értesülése szerint a fővároshoz közeli *„Vácon a fölvonuláson 40.000 ember vett részt."*.[71] Nagy ünnepség volt a Budapest melletti Kispesten is. A *Népszava* úgy tudta, hogy *„Kispest szervezett munkásságának tulnyomó része már kora reggel a fővárosba vonult, mindamellett a helyi fölvonulásban is mintegy 15.000 ember vett részt."*.[72] Egy másik főváros melletti település, *„Rákoscsaba feledhetetlen fénnyel ünnepelte meg május elsejét. Minden házon vörös zászló, minden ablakban vörös disz volt."* – legalábbis ha hihetünk a *Népszava Május elseje vidéken* címet viselő beszámolójának.[73] Mely beszámoló egyébként – Kispest és Rákoscsaba mellett – jó néhány más vidéki helyszínt, illetve vidéki ünnepséget is megemlít. Például Fótot, illetve azt, hogy *„A fóthi* [fóti] *elvtársak impozánsan ünnepeltek."*.[74] Ugyancsak megemlíti Kaposvárt, ahol a város *„ …szervezett munkássága nagyszabásu ünnepet rendezett május 1-én."*;[75] Ceglédet, ahol *„ …május elsején reggel 9 órakor valamennyi szakszervezet, továbbá a*

jelenlévő vörös haderők gyalogsága, lovassága, tüzérsége és trénje impozáns fölvonulást tartott.";[76] vagy épp Nagykanizsát, ahol *„…reggel 6 órakor kezdődött és a késő esti órákba nyult május 1-ének megünneplése."*.[77] Nem beszélve Salgótarjánról, ahol *„…május elsején mintegy 10.000 ember vonult föl."*.[78] A *Népszava* szerint jól sikerült a győri ünnepség is. Ez utóbbi helyszínen, 1919. május 1-én *„Délelőtt valamennyi szakszervezet külön ünnepségeket tartott, délután pedig mintegy 15.000 főnyi férfi és nőmunkás népgyülésre vonult föl zeneszóval és vörös lobogókkal a vörös diszbe öltözött városon végig."*.[79] *„Ezeken kívül – a jelentések szerint – lelkes és nagyméretű májusi ünnepségeket tartottak Szombathelyen, Dombóváron, Szekszárdon…"*,[80] s jó néhány más vidéki településen is.

Ami a városoknál kisebb településeket illeti, a ma Budapesthez tartozó Rákoscsaba 1919-ben önálló település volt, de nem városnak, hanem csupán nagyközségnek számított.[81] Nem volt városi rangja, ekkor még, az 1922-ben várossá lett, majd 1950-ben Budapesthez csatolt Kispestnek, ahogyan az ugyanabban az esztendőben, 1922-ben városi rangot szerzett Salgótarjánnak sem.[82] A mezővárosias Dombóvár is csak 1970-től számít „valódi" városnak, Fót pedig csupán 2004-től.[83] Az említett öt település mellett a korábbi szociáldemokrata újság a május 1-jét ünneplő községek közül név szerint többet is megemlít. Megemlíti például a ma Dunakeszihez tartozó, de 1919-ben önálló településnek számító Alagot, az 1977-ben várossá vált Dunakeszit és az 1993-ban városi rangot nyert Kecel községet. *„Dunakeszi és Alag proletársága 5000 főnyi tömeggel tartotta ünnepi fölvonulását. Előbb Dunakeszin, majd Alagon volt gyülés, ahol Liptay, Farkas és Szabó elvtársak beszéltek.* […] *Kecel község népe lelkesen ünnepelte május elsejét."* – olvashatjuk.[84] Mindezeken felül több más község neve is felmerül még a cikkben, ám ha egészében nézzük, akkor 1919-ben május 1-jét mégis inkább Budapest és a vidéki városok, s nem annyira a községek, falvak ünnepelték. Rónai Zoltán javaslatából, azaz, hogy országszerte, a falvakban is, szervezzenek május 1-én ünnepségeket – politikai támogatás híján – semmi nem lett. Igaz a ceglédi felvonulással kapcsolatosan a *Népszava* megemlíti: *„A fölvonulásban a környék földmivesei még a távoli falvakból is igen nagy számmal voltak képviselve."*,[85] illetőleg a Szombathelyen, Dombóváron és Szekszárdon, *„…ahol 8–10.000 ember vonult föl a szomszédos községek képviseletében megjelent lovasbandériumok részvételével…"* zajlott a fölvonulás;[86] ám az összképen, 1919. május 1-jének városias jellegén még ez sem igazán változtatott.

Az összképhez hozzátartozik az is, hogy a proletárdiktatúra 1919. április végén, május elején igencsak szorongatott katonai helyzetben volt, mivel, mint arról már szó esett, a románok és a csehszlovákok egyaránt támadtak minket. Ám ennek ellenére a vezetés oly nagyszabású ünnepségsorozatot szervezett, oly nagy tömegeket mozgósított, ami még békeidőben is figyelemre méltó. Ahhoz persze, hogy a mozgósítás eredményes legyen, kellett az is, hogy május első napján munkaszünet legyen. Részben az ünnepi szervezéssel, de még inkább a balos ideológiával függött össze a Forradalmi Kormányzótanács 1919. május 1-én közzétett LXXX. számú rendelete, melynek értelmében: *„A Magyarországi Tanácsköztársaság május 1-ét, a világ forradalmi proletariátusa nemzetközi egységének emléknapját, a proletárállam ünnepévé avatja. E napon minden munka szünetel. Budapest, 1919. április 30."*[87]

Más kérdés, hogy volt viszont egy olyan lépés, melyet a kommunista hatalom nem volt hajlandó megtenni még a nagy ünnep kedvéért sem: nem voltak hajlandók kifizetni a munkásokat. Mert igaz ugyan, hogy május 1-je 1919-ben a Forradalmi Kormányzótanács már szintúgy említett LXXX. számú rendelete nyomán munkaszüneti nappá vált, de azt már nem tisztázta a vezetés, hogy május első napja fizetett munkaszüneti

nap-e vagy sem. Ez a kérdés függőben maradt. Igaz, nem sokáig! Nagyjából két héttel a május 1-i ünnepségek után, 1919. május 13-án a Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottsága döntött a pénz kérdésében. Mégpedig úgy, hogy május 1-je nem fizetett ünnep. *„Bajáki Ferenc szociális termelési népbiztos kérdést intéz az iránt, hogy május elsejére munkabért meg kell-e fizetni vagy sem. Szóló utasítást adott arra, hogy ne fizessék e napra a munkabért, mert május elsejét a munkások önként ünneplik.* [A bizottság részéről] *Tudomásul szolgál"* – olvashatjuk a Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottságának május 13-i üléséről készült jegyzőkönyvben. Magyarán a testület nem tartott szükségesnek további intézkedést, illetve elfogadta azt a (meglehetősen sajátságos) érvelést, hogy a munkások önként ünnepeltek május 1-én, ezért aztán pénz sem jár nekik arra a napra.[88] A történethez hozzátartozik, hogy a későbbiekben már nem fordult elő ilyesfajta ostoba kicsinyesség. A második világháború után, miután május 1-je immáron végképp munkaszüneti nappá vált, semelyik kormány, semelyik vezetés, még a Magyar Dolgozók Pártja, sőt, Rákosi Mátyás kormánya sem merte azt mondani, hogy pont a munka ünnepét nem fizeti ki a munkavállalóknak. Ez a fajta hozzáállás csak 1919-ben volt jellemző, később szerencsére már nem.

Ami viszont 1919-ben is és később is jellemző volt, leginkább a szélsőséges diktatúrákra, az a személyi kultusz. A politikusoknak az a fajta kierőszakolt istenítése, mely ünnepeken és hétköznapokon egyaránt jelentkezett, s mely a jobb érzésű emberekben visszatetszést szült. A személyi kultuszra 1919-ből most csupán egyetlen példa: 1919. május 1-én történt, hogy egy Budapest melletti község, Erzsébetfalva Lenin tiszteletére felvette a Leninváros nevet. *„Erzsébetfalva városnak folyó évi május hó 1-én megtartott népgyülésen egyhangulag hozott azt a határozatát, mellyel kimondotta, hogy eddigi elnevezése helyett a város nevét »Leninváros«-ra változtatja, jóváhagyólag tudomásul vettem. Ezen elhatározásomat az arra illetékes tényezőkkel egyidejüleg közöltem."* – olvashatjuk abban az üzenetben, melyet a Magyar Tanácsköztársaság Belügyi Népbiztossága küldött Erzsébetfava Intézőbizottságának 1919. május 9-én.[89] Az, hogy mindeközben a névadó még élt, sőt aktívan irányította Szovjet-Oroszországot, nemigen zavarta sem Leninváros vezetését, sem a Belügyi Népbiztosságot.

A személyi kultusz mellett voltak más dolgok is, melyek később, 1945, illetve az 1947–48-as kommunista fordulat után jellemzőek voltak, de már 1919-ben látunk rá példát. Például a „létező szocializmusban" általános gyakorlat volt, hogy ünnepi alkalmakkor vagy épp egy vezető születésnapja, halála kapcsán a szélsőbaloldali diktatúrák irányítói, illetve a „Béketábor" országainak vezető testületei a nyilvánosság előtt „megható" üzeneteket váltottak egymásnak. Az üzenetek többnyire formaságok voltak: szólamok a „népek barátságáról", a „szocialista testvériségről", arról, hogy „éljen", „virágozzék" az adott ország, esetleg sok sikert kívántak az állam elsőszámú elvtársának a „nemes küzdelemhez", részvétet nyilvánítottak a „lánglelkű vezér" halála kapcsán, s így tovább. Ami viszont nem, illetve nem csupán formalitás volt, az az, hogy konkrétan ki, kik üzentek. Amennyiben például egy magas rangú szovjet elvtárs vagy épp maga a „Nagy Testvér" Lenin, később Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev küldött személyes üzenetet, az óriási megtiszteltetésnek számított. Ám ha „csupán" egy vezető testület nevében juttattak el pozitív tartalmú üzenetet, az már kevésbé volt megtisztelő, sőt adott esetben jelzésértékkel is bírt a közvélemény felé, hogy „csak" egy testület üzent. Az 1952-es esztendő egyik „feledhetetlen eseményéhez", Rákosi Mátyás nagy pompával ünnepelt 60. születésnapjához például Sztálin *nem* gratulált személyesen. Csupán a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága üdvözölte Rákosi Mátyást születésnapja alkalmából, ami az adott körülmények bizony kínos volt idehaza.[90]

1919-ben, illetve 1919. május 1-jén azonban némiképp más volt a helyzet. Igaz, maga a „nagy Lenin" nem küldött üzenetet május 1-je okán. Ugyanakkor egy másik magas rangú szovjet elvtárs, a külügyekért felelős Csicserin igen meleg hangú táviratot küldött. Csicserin táviratában, melyet *Csicserin üdvözlete az ünneplő proletariátusnak* címmel tett közzé a *Vörös Újság*, többek közt, ez állt:

„Moszkva, május 1. (A Magyar Távirati Iroda szikratávirata.)

Magyarország és Bajorország munkásnépeinek legmelegebb testvéri üdvötletünket küldjük május1-én, a munkások nemzetközi testvériesülésének, valamint a tőke és minden elnyomás ellen folytatott nemzetközi küzdelemnek nagy világünnepén.

Az idei májusi ünnep alkalmából különösen örömteljesen üdvözöljük Magyarország és Bajorország hősiesen küzdő munkásnépét, amely előőrsi harcot folytat a dolgozók nemzetközi testvériesüléséért folytatott küzdelemben és a munka felszabaditásáért folyó nagy világháboruban.

Keblünket öröm dagasztja a gigantikusan a magasba törő forradalmi proletármozgalom láttára, a mely napról-napra ujabb diadalokat arat és rohamlépésben halad előre a rövidesen várható győzelem utján.

[…]

A győzelem biztos tudatában haladunk feltartóztathatatlanul előre. A végleges győzelem napja már közel van.

Ezekkel a felemelő érzelmekkel üljük meg a munka ezidei nagy ünnepnapját, tökéletesen egybeforrva forradalmi proletár gondolatainkban magyarországi és bajorországi fegyvertársainkkal.

Az orosz szovjetkormány külügyi népbiztosa: Csicserin."[91]

Csicserin távirata mellett két másik külföldi szikratáviratot is kaptunk ekkortájt. Mégpedig Ukrajnából. Az egyik távirat – legalábbis a *Népszava* állítása szerint – arról szólt, hogy *„…az ukrán hajózási munkások május elseje alkalmából üdvözlik a Magyar Tanácsköztársaság munkásnépét."*.[92] A másik (fontosabb) táviratot pedig az ukrán vezetés küldte hazánknak és a Bajor Tanácsköztársaságnak, május 1-je alkalmából. Ez – egyebek mellett – a következőket tartalmazta:

„Mindenkihez!

A forradalmi proletárság ünnepnapján, május 1-én, az ukrán szocialista szovjetköztársaság forró testvéri üdvözletét küldi a szovjetköztársaságoknak és az egész világ munkásainak és parasztjainak.

[…]

Különösen forró üdvözletünket küldjük az ifju magyar szocialista szovjetköztársaságnak, mely a proletárforradalmat a kizsákmányolás kellős közepén szervezte, a bajor szocialista szovjetköztársaságnak, mely a proletárfelkelés lángját a nyugat nagy imperialista államaihoz hozta közel. Szilárd meggyőződésünk, hogy nem telik el sok idő, hogy a szovjetköztársaságok vörös seregei egyesülnek

Védelmezzétek meg területeteket az imperialisták és saját tőkéseitek és földesuraitok támadása ellen, kik vissza akarják állitani a régi hatalmat, kizsákmányolást, erőszakot és nemzeti viszályt.

[…]

Éljen a szovjetek világszövetsége! Éljen május 1-je!

Petrovszkij,
a szovjetetek
központi végrehajtó-bizottságának elnöke.
Rakovszkij,
a népbiztosok tanácsának elnöke."[93]

Végül, de nem utolsósorban 1919. május 1-je kapcsán mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a *Népszava* aznapi száma az esemény fényét tovább emelendő arról tájékoztatta a közvéleményt, hogy a nagy forradalmi ünnep után, hamarosan egy újabb kommunista ünnep várható Budapesten. *„A Nemzetközi Szocialista Föderáció Marx Károly születésnapjának 101-ik évfordulója alkalmából május 5-én, hétfőn délelőtt pont 10 órai kezdettel nagyszabásu nemzetközi Marx-ünnepélyt rendez a Városi Szinházban. Az ünnepi szónokok a Magyar Kormányzótanács* [vagyis inkább a Forradalmi Kormányzótanács] *részéről: Garbai Sándor, Kun Béla, Kunfi Zsigmond, Pór Ernő és még többen."* – olvashatjuk.[94] A korábbi szociáldemokrata napilap azt sem mulasztotta el megemlíteni, hogy a tervek szerint: *„Az ünnepélyen a nevezetteken* [vagyis Garbai Sándoron, Kun Bélán, Kunfi Zsigmondon és Pór Ernőn] *kivül a Nemzetközi Szocialista Föderációhoz tartozó összes pártfrakciók küldöttei fognak beszélni magyar, orosz, német, francia, angol, olasz, cseh, tót, román, szerb, török, görög, bolgár stb. nyelveken."*[95] A tervezett ünnepség kapcsán persze nem csupán a politika volt napirenden. A kultúrának, a művészetnek is komoly szerepet szántak. *„Az ünnepély müvészi része méltón fogja kiegésziteni a nagy nemzetközi testvériesülés eme manifesztációját."* – ígérte a *Népszava*.[96] Mit jelentett ez? A tervek szerint: *„Tango Égistó főzeneigazgató vezetésével a Nemzeti Operaház teljes zenekara elő fogja adni Rossini »Tell Vilmos« nyitányát, továbbá Beethoven halhatatlan szépségü »Eroica«-szimfoniáját. M. Medek Anna, az Operaház kiváló magánénekesnője, elénekli Weber »Oberon« cimü operájából a hires »Oceán«-áriát."*[97] Nem mellékesen: *„A zenei rész nyilvános főpróbáját vasárnap, május 4-én délelőtt ½12 órakor tartják meg mérsékelt helyárak mellett. Az ünnepély tiszta jövedelme a budapesti Marx-szoboralap céljaira fog szolgálni."* – a *Népszava* legalábbis így tudta.[98] Más kérdés, hogy ebből az egészből végül semmi nem lett. Közbeszólt ugyanis a történelem.

„– A Marx-ünnepség elhalasztása.

A hétfőre tervezett Marx-ünnepség és vasárnapra kitüzött zenei főpróbája elmarad, mert Budapest forradalmi munkássága és vele együtt az ünnepség előadóinak és résztvevőinek nagy része is harcba indul a munkástanács péntek esti határozata szerint. A jegyek árát ott fizetik vissza, ahol megváltották." – olvashatjuk a *Vörös Újság* 1919. május 4-i számának (II. évfolyam, 73. szám) hatodik oldalán. Egyet előre lapozva, az ötödik oldalon, pedig egy mozgósítási paranccsal találkozunk, *Be a Vörös Hadseregbe!* címmel. A Forradalmi Kormányzótanács által kiadott parancs lényegét tekintve arról szólt: *„A proletárforradalom megmentésére elrendeljük a proletárság általános mozgósitását. Minden katonailag kiképzett proletár haladéktalanul tartozik frontszolgálatra bevonulni."*

(Ünnepeink és hétköznapjaink a proletárhatalom bukását követő hónapokban. Nemzeti gyász 1920. június 4-én) Más kérdés, hogy az általános mozgósítás sem segített. A kommunista kísérlet így is kudarcot vallott. A bukás után pedig – természetesen – a Tanácsköztársaság szitokszóvá vált. Ahogyan Károlyi Mihály és az őszirózsás forradalom is. A proletárdiktatúrát követően ugyanis sokan az őszirózsás forradalmat, a forradalmat támogató pártokat, illetve személyesen Károlyi Mihályt tették felelőssé a Tanácsköztársaság létrejöttéért, s azokért a szörnyűségekért, melyek a kommunista uralom alatt történtek. Nem volt egészen alaptalan ez az elgondolás, tegyük hozzá gyorsan! Ugyanis 1919 márciusában nem csupán a Berinkey-kormány mondott le, de Károlyi Mihály is félreállt, s ezzel – ténykérdés – megkönnyítette a Forradalmi Kormányzótanács hatalomátvételét. Igaz, az említett hatalomátvétel alapvetően nem Károlyi Mihály magatartásán múlott, továbbá történelmi tény, hogy az elnök 1919 tavaszán nem akart kommunista kormányzást látni, sokkal inkább egy szociáldemokrata kabinet kinevezésében

gondolkodott. Ugyanakkor az is tény, hogy Károlyi nem tiltakozott a bekövetkezett szélsőbaloldali fordulat ellen, hanem az adott helyzetben félreállt, illetve – nem túl karakán módon – belenyugodott abba, hogy „jégre tették". Azután ott van az MSZDP, mint párt szerepe, illetve a szociáldemokrata pártvezetés történelmi felelőssége. Ténykérdés, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, 1919 tavaszán, a kritikus pillanatban, nem a demokratikus utat követte. Nem az történt, mint Németországban, ahol a szociáldemokraták 1919-ben szembefordultak a szélsőbaloldali, diktatórikus törekvésekkel, hanem épp az ellenkezője. A hazai szociáldemokrata vezetés, vagy legalábbis a vezetés többsége – évtizedek demokratikus hagyományát semmibe véve – teljes mellszélességgel támogatta a proletárdiktatúra létrehozását, olyannyira, hogy – láthattuk – még pártjuk felszámolásába is belementek.[99] Mindemellett az viszont már nem igaz, amit a Horthy-korszakban sokan hirdettek, hogy kizárólag erről szólt az „1919-es történet", vagyis a szélsőbaloldali diktatúráról, az „1918-as társutasokról"; illetve gyakorta előfordult az is, hogy a féligazságokat hamis összeesküvés-elméletekkel toldották meg.[100]

Holott az „1919-es történet" – a kommunisták magatartása és az „1918-as társutasok" bűnei, gyengeségei mellett – sok egyébről is szólt. Hozzátartozott például a Tanácsköztársaság bukása nyomán kibontakozó fehérterror, egyes katonai, félkatonai különítmények a vörösterrorra „válaszként" adott, antiszemita színezetet sem nélkülöző bosszúhadjárata, a „vörös változathoz" hasonlóan rengeteg ártatlan áldozattal és szenvedéssel. Ahogyan az „1919-es történethez" tartozott az is, hogy a Tanácsköztársaság bukását követően volt egy rövid (mára már szinte elfeledett) „októbrista intermezzo". Az 1919. augusztus 1-e és augusztus 6-a között regnáló, Peidl Gyula vezette szociáldemokrata kormány elhatárolódott a proletárdiktatúrától, visszaállította a korábbi köztársaságot, megszűntette a forradalmi törvényszékeket,[101] szabadon bocsájtotta a politikai foglyokat,[102] illetve még jó néhány olyan lépést tett, melyeknek a polgári rend helyreállítása volt a célja. Más kérdés, hogy ennek a kormánynak a társadalmi hitele, támogatottsága (nem utolsósorban a proletárdiktatúrában szerepet vállaló szociáldemokrata politikusok miatt) igen csekély volt, mozgástere pedig még csekélyebb. 1919. augusztus 6-án az októberi és a márciusi forradalmat egyaránt elvető katonatisztek és politikusok egy csoportja – a Budapestet, s az ország jelentős részét uraló román hadsereg támogatásával – elkergette a „szakszervezeti kormányt". Friedrich István korábbi forradalmár, a Károlyi- és a Berinkey-kormány volt államtitkára lett az új kormányfő, aki – immáron harcos ellenforradalmárként – diktatórikus intézkedésektől sem visszariadva igyekezett hatalmát stabilizálni.

Mindezen történésekkel párhuzamosan egy új hatalmi tényező tűnt fel a színen, Horthy Miklós. Horthy, aki politikai karrierjét Szegeden, a Tanácsköztársasággal szemben álló Károlyi Gyula vezette ellenkormány hadügyminiszteréként kezdte, az általa létrehozott, illetve vezetett új magyar haderő, a Nemzeti Hadsereg révén 1919 őszétől vált az országos politika megkerülhetetlen szereplőjévé. Igaz, ott voltak még hatalmi tényezőként a hazánkat megszálló idegen hadseregek is. Különösképpen a román hadsereg, mely erejét a Tiszán innen, s a Tisza „mögött" is gyilkosságokkal, rablásokkal, fosztogatásokkal, a polgári lakosság megfélemlítésével párosította. A román hadsereget azonban az antant 1919 őszén visszaparancsolta Budapestről, illetve az ország szívéből, a kiürített területeken pedig fokozatosan a Nemzeti Hadsereg vette át az irányítást.[103]

Természetesen mindenki igyekezett alkalmazkodni a megváltozott helyzethez. Legelőször is a sajtó mutatatott „másmilyen arcot", mint korábban. A korábban a köztársaságot éltető *Pesti Hírlap* 1919. november 1-én, mindenszentek ünnepén, például azzal lepte meg olvasóit, hogy *Királyság vagy köztársaság legyen-e Magyarország?* címmel

négy lapszámon át tartó sorozatot indított a hazánk számára leginkább megfelelő államforma „megtalálása" céljából. Az eredmény – mit tesz a „véletlen" – az lett, hogy számunkra az alkotmányos monarchia a legmegfelelőbb államforma. *„Mert ellopták még a modern államformának, a köztársaságnak, hitelét is, amelyben a forradalom első percében sokan naivul hittünk, mikor csak könyvek doktrinair elméletéből ismertük azt s még nem tapasztaltuk, hogy félművelt országban a csőcselék rémuralmává fajulhat. Szomoru tapasztalatok és higgadt megfontolás után állunk a királyság államformája mellé s tárgyilagos érvekkel indokoljuk ezt."* – olvashatjuk a november 1-i lapszámban, a cikksorozat első részében.[104] A november 5-i lapszámban, a cikksorozat záró részében pedig egyebek mellett arról olvashatunk: *„A nagy szétzüllés után keressünk tehát az uj magyar alkotmányos királyságban az összekötő kapcsot, erőt, lendületet, hitet és munkakedvet. És keressünk olyan dinasztiát, mely érzésben velünk összeforr, mely egyetlen hivatását és egész üdvösségét a magyarság megerősödésében látja."*[105] Voltak persze más színeváltozások is. *Az Est* például 1919. november 15-i számában, a jobboldali sajtót is „jobbról előzve", az első oldalon, vezércikkben közölte Horthy Miklós kiáltványát a nemzethez, mely a következőképpen szólt:

„Magyarok!

Közel egy év züllés után ujjászületett a magyar haderő és hála a Dunántul nemes népének, megindul Budapest felé.

Fölöttetek hónapokig vörös rongy és idegen nép zászlója lengett. Ezt a gyalázatot hitvány nemzetközi kalandorok és megrontott magyarok hozták reánk. A nemzetrontásnak immár vége van. Az ujra ébredt magyarság ereje le fog sujtani minden próbálkozásra, mely épitő munkánkat hátráltatni merészelné.

Büszkén és örömmel dobog fel a magyar sziv, a merre sastollat lenget a szél és elnémul minden kishitüség, gáncsoskodás és nemzetrontás.

Csapataim mindenütt megtartatják és megtartják a rendet.

Mindenkitől fegyelmezett, öntudatos és tettrekész magatartást követelek meg.

Horthy Milkós s. k.
fővezér.[106]

Ami a főváros felé közeledő csapatokat illeti, 1919. november 16-án, pontosan egy évvel a köztársaság ünnepélyes kikiáltása után, sor került a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg ünnepélyes bevonulására, Budapestre. Volt minden! Polgármesteri üdvözlés, díszes felvonulás a városon át, miniszterelnöki fogadás az Országház téren, díszelőadás az Operaházban, s így tovább. Nem beszélve arról, hogy a polgármesteri üdvözlésre válaszul elhangzott Horthy Miklós (máig sokat emlegetett) „bűnös városról" szóló beszéde, melyben a fenyegetés és a béke ígérete egyaránt benne volt.[107] Talán mondani sem kell, hogy a november 16-i bevonulást a sajtó is igen lelkesen kommentálta.[108] Az országos jelentőségű lapok közül egyedül a *Népszava* tartotta távol magát az egyetemes ünneplástől.[109]

Nem mellesleg a bevonulás után nem sokkal, 1919. november 24-én megalakult Huszár Károly ún. „koncentrációs kormánya". Ez néhány hónapon belül immáron a harmadik kabinet volt Magyarországon. Az új kormány legfontosabb törekvése az volt, hogy utat találjon az antanthoz, illetve sikerüljön tárgyalóasztal mellett elérni egy igazságos, vagy legalább igazságosabb békét. Persze az igazságos, vagy akár csak igazságosabb béke elérése 1919 végén eleve nem túl nagy reménnyel kecsegtetett. *„Mert nincs többé magyar, csak átkozott. És nincs többé Magyarország, csak Martirok országa. A nemzet küldöttei indulnak már a civilizáció fővárosába. Ahol franciául beszél a béke*

angyala. Mit nyujt nekik franciául a béke angyala? Franciául és angolul. Mit nyujt nekik? Pálmaágat? Koporsószeget!" – tette fel a kérdést Gárdonyi Géza 1919. december 25-én napvilágot látott *Karácson-Est 1919-ben* címet viselő írásában.[110] A költői kérdésre – Pálmaágra, vagy koporsószegre számíthatunk-e? – igen hamar megkaptuk a koránt-sem költői választ. A magyar békedelegáció Apponyi Albert vezetésével, nem sokkal újév után, 1920. január 5-én utazott el Párizsba. A francia fővárosba érkezvén pedig két dologgal kellett szembesülniük:

1. A környező országok által megszállt területek többsége végleg az utódállamokhoz kerül. Ezzel kapcsolatosan a győztes hatalmak képviselői 1919 nyarára megállapodtak minden fontosabb területi kérdésben.
2. Az antant nem tárgyalni hívta a magyar képviselőket Párizsba, hanem inkább diktálni akartak, illetve ragaszkodtak korábbi döntéseikhez, megállapodásaikhoz, ahogyan ragaszkodtak ahhoz is, hogy Magyarország vesse alá magát a győztesek akaratának.

Igaz, a magyar békedelegáció, különösen annak vezetője Apponyi Albert mindent megtett, hogy a békeszerződés, s ezen belül is főként a kijelölt határok ügyében hazánk számára kedvező változásokat elérjen. Apponyi a szívre ható ékesszólással s az észre ható érvekkel egyaránt próbálta jobb belátásra téríteni a hazánk sorsáról döntő brit, francia és olasz vezetőket, ám ez a törekvés nem járt, nem is igen járhatott sikerrel. 1920 tavaszán volt ugyan némi vita arról, hogy nem kellene-e módosítani mégis a magyar határokat, különösen az olasz miniszterelnök, Francesco Nitti mutatott hajlandóságot a határkérdések újratárgyalására, ám a másik két európai döntéshozó Franciaország és az Egyesült Királyság ebbe nem ment bele. Hazánknak mindösszesen az jutott, hogy – „nesze semmi fogd meg jól" alapon – megszületett az Alexandre Millerand francia miniszterelnök nevével fémjelzett ún. Millerand-féle kísérőlevél, mely általános formában, minden komolyabb garancia nélkül tett utalást arra, hogy a Népszövetség által a jövőben mód nyílhat az igazságtalan határvonalak megváltoztatására.[111] Nem mellesleg hazánk helyzetét az is rontotta, hogy a magyar érdekeket mindig is jobban respektáló Amerikai Egyesült Államok 1920-ban már nem volt ott a döntéshozók között. Az USA képviselői ugyanis addigra kivonultak a békefolyamat döntéshozatali mechanizmusából, többek közt azért, mert az amerikaiak nem értettek egyet korábbi szövetségeseik „győztes mindent visz" politikájával. Az amerikai fenntartások olyannyira erősek voltak, hogy az Egyesült Államok Kongresszusa a trianoni békét nem is ratifikálta. Az USA és Magyarország közt így 1921-ben egy külön békeszerződés kötetett, mely – többek közt – kimondta, hogy az Amerikai Egyesült Államok hazánk határai s jó néhány más, a trianoni békeszerződésben Magyarországot hátrányosan érintő rendelkezés tekintetében „semminemű kötelezettséget" nem vállal.[112] Magyarán az USA a maga részéről nem ismerte el a korábbi szövetségesei által ránk erőltetett békeszerződés leginkább fontos részeit. Ez volt a háború utáni magyar diplomáciai törekvések egyik első komolyabb sikere. A másik, ennél fontosabb és – ma már tudjuk – tartósabb siker az volt, hogy 1921-ben Magyarország elérte, hogy Sopron és környéke ügyében népszavazást rendezzenek. Erre részint hazánk diplomáciai erőfeszítései nyomán került sor, részint azért, mert komoly fegyveres ellenállás is kibontakozott az ellen, hogy Ausztria birtokba vegye a trianoni békeszerződés nyomán neki ítélt nyugat-magyarországi területet. Az osztrák–magyar konfliktus végül egy olasz közvetítéssel létrejött kompromisszummal ért véget. Magyarország 1921 októberében vállalta, hogy visszaparancsolja az osztrákoknak ellenálló irreguláris magyar csapatokat a nyugati szomszédunknak ítélt területről, cserébe Ausztria beleegyezett abba, hogy népszavazást tartsanak, Sopron és néhány környező település hovatartozásáról. Az említett népszavazásra 1921. december 14–16-án került

sor. A népszavazás jelentős magyar sikert hozott. A szavazásra jogosultak körülbelül kétharmada hazánk mellett döntött, Sopron városa pedig nem sokkal ezután, megkapta a „civitas fidelissima", azaz a „leghűségesebb város" elnevezést a Nemzetgyűléstől.[113]

Az 1920-as történésekhez visszakanyarodva, miközben Franciaországban Magyarország sorsáról tárgyaltak a politikusok és a diplomaták, idehaza történt még néhány igen fontos esemény. 1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választotta. A kormányzóválasztás ünnepélyes körülmények között, ugyanakkor a fegyverek árnyékában történt. Néhány nappal később, március 15-én új (a Tanácsköztársaság bukása óta immáron a negyedik) kormány alakult Simonyi-Semadam Sándor vezetésével. Ennek a kormánynak a legfontosabb – nevezzük így – „feladata" a ránk erőltetett béke kényszerű elfogadása volt. Ezt a békét persze a magyar társadalom, a magyar nemzet – kényszer ide vagy oda – sohasem fogadta el, illetve sohasem tartotta valódi békének. Olyannyira nem, hogy már a tényleges békekötés előtt megkezdődött a tiltakozás az antant diktátuma ellen. A trianoni békeszerződés elleni tiltakozási hullám egyik első lépése az volt, amiről a *Pesti Napló* 1920. június 4-i számában olvashatunk, nevezetesen, hogy *„A Budapesten tartózkodo menekültek* [június 2-án] *szerdán d. u. Pest vármegye székházának tanácstermében Persay Ferenc alispán elnöklésével gyülést tartottak, amelyen egyhangulag elfogadták dr. Hankó Elemér kolozsmegyei alispán inditványát, hogy a békeszerződés aláirásának napján, e hónap 4-én hangtalan tüntető felvonulást rendeznek az összes menekültek részvételével."*.[114] Ezután következett június 3-a, Úrnapja, mely abban az évben egyszerre volt katolikus ünnep, s a nemzeti gyásznapot „előkészítő" szomorú nap. *„Az oltári szentség ünnepére gyülekeztek ma Urnapján a templomokban s a templomok körül az ájtatos hivők s ugyancsak Urnapjára esett a gyászos békeszerződés elleni néma tüntetés első napja is."* – olvashatjuk a *Budapesti Hírlap*, június 3-ról szóló *A hit ünnepe* címet viselő írásában.[115] Nem mellesleg június 3-án nem csupán némán tüntettek a közelgő békediktátum ellen. A Területvédő Liga ezen a napon, Budapesten koszorúzásokkal és szónoklatokkal kísért hangos tiltakozó akciót is tartott.[116] S hogy mi történt ezek után 1920. június 4-én?

Ami a legfontosabb: aláírtuk a békeszerződést! Az aktusra Franciaországban, a versailles-i Nagy-Trianon palotában került sor, 1920. június 4-én. A békeszerződés aláírói magyar részről Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ, államtitkár voltak. Maga a trianoni békeszerződés 14 részből állt. A békeszerződés második, egyben legfontosabb része rögzítette Magyarország határait. A szerződés értelmében hazánk területe – Horvátország területét nem számítva 282 ezer négyzetkilométerről – 93 ezer négyzetkilométerre csökkent, lakóinak száma pedig – Horvátország lakosságát nem számítva – 18,2 millióról 7,6 millióra apadt. A legnagyobb terület és népesség – kétségkívül – Romániának jutott. A Román Királyság mintegy 103 ezer km^2 területet kapott, melyen több mint ötmillió kétszázezer ember élt. Ám a többi szomszéd sem járt rosszul. Csehszlovákia például több mint 61,5 ezer négyzetkilométernyi területet nyert, három és fél millió lakossal. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – a korábban társországnak számító 2,6 millió lakosú és 42,5 ezer négyzetkilométernyi területű Horvát-Szlavónország mellett – megkapott még további csaknem 21 ezer négyzetkilométernyi, korábban a Magyar Királysághoz tartozó részt, mely másfélmillió ember otthona volt. Nyugati szomszédunk, Ausztria mintegy 4000 km^2 területtel gyarapodott, melyen nagyjából 300 ezer ember élt, mi több, még Lengyelországnak és Olaszországnak is jutott némi magyar terület. Lengyelország 589 km^2 területet nyert, a Tátrától északra fekvő szepességi területeket, melyeken nagyjából 25 ezer ember élt; illetőleg ott volt a korábbi magyar kikötőváros, a 21 km^2 területű és

körülbelül 50 ezer lakost számláló Fiume, mely – olasz és délszláv hatalmi harcokat, illetve a Fiumei Szabadállam rövid időszakát követően – Olaszország fennhatósága alá került. A szerződésnek persze voltak más fontos részei is. Az ötödik rész például előírta, hogy hazánk csupán 35 000 fős hadsereggel rendelkezhet. Nem mellesleg ez a haderő kizárólag önkéntesekből állhatott, a toborzást megtiltották, ahogyan tilos volt a modern hadviseléshez elengedhetetlen páncélosok, hadihajók, tankok és repülőgépek gyártása, sőt azok vásárlása is. Vagyis az országot nem csupán feldarabolták, de védelmi képességeitől is meg kívánták fosztani.[117] Arról nem is beszélve, hogy az utódállamok a fennhatóságuk alá került körülbelül 3,2 milliónyi magyart általában másodrendű állampolgároknak, megtűrt személyeknek tekintették. A kisebbségi lét a magyarság számára leginkább a jogfosztást, a megaláztatást jelentette.

Ami az „itthon maradottakat" illeti, a trianoni tragédia, az ország megcsonkításának traumája az egész társadalmat áthatotta. *„A döbbenetes esemény hatása fájdalmasan tükröződött vissza a főváros képén. Délelőtt tiz órakor megkondultak a harangok, a főváros utcáin megszünt a vérkeringés, megállott az élet. Az összes bolthelyiségek bezárultak. A villámosok megállottak és a kávéházak és vendéglők ablakai és ajtói fölé is lebocsátkoztak a vasredők, mintegy elrekesztve ezzel a kárpittal a szórakozásoknak és szelid élvezeteknek szinpadait. A főváros lakossága is részint a templomokban imádkozott az egek urához, részint pedig gyülekezetekben és felvonulásokban vett részt, a hol a fájdalomnak, de egyuttal a büszke dacnak érzetével is tiltakoztak a rajtunk elkövetett erőszak ellen."* – olvashatjuk a *Budapesti Hírlap* június 4-ről szóló beszámolójában, melynek – aligha véletlenül – *A nemzeti gyász* címet adták.[118]

Másfajta tiltakozások is voltak. Csupán néhány példa: *„A főváros tanácsa a tegnapi ünnepre való tekintettel, ma tartotta meg rendes tanácsülését, melyet tiz órakor nyitott meg Bódy Tivadar polgármester. A békeszerződés elleni néma tiltakozás jeléül a tanácsülést egy órára felfüggesztették, ugy hogy a tanácskozást csak tizenegy órakor kezdték meg."* – olvashatjuk a *Pesti Napló* június 4-ről szóló, *Aláirták a békeszerződést* címet viselő cikkében.[119] Ugyanitt idézték a Magyar Távirati Iroda egyik jelentését, mely szerint: *„Az ország minden részéből nap-nap után garmadával érkeznek most is a kormányhoz a tiltakozások a ránk erőszakolt béke ellen mind magánosok és testületek, mind pedig egyes községek és városok részéről."*[120] Tiltakozott a Nemzetgyűlés is. *Az Est* beszámolója szerint a Nemzetgyűlés a békeszerződés aláírásának napján, 1920. június 4-én *„…méltóságteljes ülést tartott."*.[121] Ezen az ülésen *„A nemzetgyülés tagjai legnagyobbrészt fekete ruhában jelentek meg és a legmélyebb csendben hallgatták végig Rakovszky István mély hazafiui gyásztól áthatott elnöki enunciációját, a melyet csak akkor szakitott meg a mély meghatottság megnyilvánulása és a viharos tiltakozás, a mikor az elnök arról beszélt, hogy a Magyarországtól elszakitott részektől csak ideiglenesen bucsuzunk, mert Magyarország és az elszakitott részek örökké egymáshoz fognak tartozni."*.[122] A társadalom, a Nemzetgyűlés és a főváros tiltakozása mellett – természetesen – megtartották a menekültek két nappal korábban jóváhagyott tiltakozó felvonulását is. Budapesten *„Árpád fejedelem szobra előtt már félkilenc óra tájban gyülekeztek a megszállott területek elüldözött magyarjai. Asszonyok, leányok, gyermekek jöttek el a hontalanná vált családfőkkel, hogy részt vegyenek a tragikus jelentőségü napon rendezett néma tüntetésen."* – olvashatjuk a *Pesti Napló* (már említett) *Aláirták a békeszerződést* című cikkében.[123] Ugyanebből az írásműből – más dolgok mellett – kiderül az is, hogy a gyülekezést követően, *„Féltiz órakor indult el a tüntető menet az Árpád-szobor elől.* […] *Zajtalanul, némán, de méltóságteljesen demonstrálva haladt végig az esőverte menet az Andrássy-uton, melynek utcai közönsége nagy megilletődéssel és együttérzéssel*

nézte az igazán megrenditő felvonulást. […] *Tiz óra után néhány perccel érkezett meg a menekültek tüntető tömege a Bazilika épületébe."*.[124] Ezután egy szentmise következett, melyet *Pesti Napló* beszámolója szerint Kovács Kálmán apát celebrált. A mise délelőtt 11 órakor ért véget. Ezt követően: *„A menekültek tüntető tömege kiözönlött a Bazilika épületéből és a zászlók és jelzőtáblák mögött elhelyezkedve, néma csendben haladt a Vilmos császár-uton, Károly király-uton, a Kossuth Lajos-utcán keresztül a Petőfi-térre. Minden szónoklat mellőzésével helyezkedett el a tüntető tömeg a szobormü körül és a szitáló esőben elénekelték a magyar nemzet imáját. A Hymnusz elhangzása után a tüntető csoportok méltóságteljes rendben tértek vissza helyiségeikbe, ahol megbeszéléseket folytattak további teendőikre vonatkozólag."*[125]

Végül, de nem utolsósorban a tiltakozások közül mindenképpen érdemes megemlíteni a magyar sajtó egészének tiltakozását. Ugyanis a korabeli lapok – baloldaliak, jobboldaliak, kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt – amellett, hogy beszámoltak a békeszerződés aláírásáról, illetve az aláírást kísérő eseményekről, maguk is részesei voltak a nemzeti tiltakozásnak. *„Sebhelyeink megszámlálhatatlanok, megmérhetetlenek. E nyitott sebekre ragasztanak most flastromot odakint, itthon pedig megindul a könyek árja."* – írta a kormánybarát *Budapesti Hírlap*, 1920. június 4-én.[126] Ugyanezen a napon az ellenzéki *Népszava* – egyebek mellett – ezt írta: *„A hires Versailles hirhedtté lett egy esztendő óta; a német meg a magyar békeszerződés, e két világtörténeti rémregény – a dátumok jelentőségével vagy jelentéktelenségével – füződik a nevéhez."*[127]

Abban tehát mindenki egyetértett pártállástól, világnézettől, politikai szimpátiától függetlenül, hogy a magyar békeszerződés – az antant által létrehozott versailles-i békerendszer többi eleméhez hasonlóan – rossz és igazságtalan, egy „rémregény", hogy a szociáldemokrata napilap szóhasználatával éljünk. A következmények, illetőleg a lehetséges jövő kapcsán azonban már igencsak eltértek az álláspontok. *„A győztes hatalmak békéiből – sajnos – senki sem érzi ki az igazságot és senkiben nincs meg a megnyugvás érzete, ellenkezően, mindenki aggodalommal kénytelen a jövőre gondolni, mert a győztesek által diktált békékben, valamennyiben, kiemelkedően van meg az uj háboruk csirája és ezzel az emberiség általános, ujabb veszedelme."* – olvashatjuk a *Népszava* 1920. június 3-án, a trianoni diktátum aláírását megelőző napon napvilágot látott számában.[128] Ennél jóval optimistább volt a kormányzathoz közel álló *Pesti Hírlap*. Az említett újság az aláírás napján, június 4-én megjelent számában – többek között – ezt olvashatjuk: *„Az aláirás nem belenyugvás. Ezzel tisztában van az entente tanácsa is, különben Millerand miniszterelnök nem helyezte volna kilátásba a békeszerződés aláirása előtt a határok kiigazitását az igazság elvei szerint.* […] *Két okunk is van hinni a határ kiigazitásban. Az első az, hogy az entente igérte. A második pedig – ha az elsőben csalódnánk – a saját erőnk, melyet növelni és ujjászervezni legelső kötelességünk."*[129] A következő évek, évtizedek történései – sajnos – a *Népszava* borúlátását igazolták. Sopron és környéke kivételével hosszú távon nem sikerült határmódosítást elérni, mi több, a versailles-i békerendszer igazságtalanságai hozzásegítették Hitlert a hatalom megszerzéséhez, s egy új, pusztító világháború kirobbantásához.

(Utószó: Június 4-e az elmúlt évtizedekben. A trianoni tragédia tanúságai) A történethez hozzátartozik, hogy június 4-e nem csupán 1920-ban, hanem a Horthy-korszakban mindvégig nemzeti gyásznapnak számított. A fájdalmas trianoni döntésre való emlékezés, a revízió követelése, illetve 1938 ősze (az első bécsi döntés) után a revízió gyakorlati támogatása a Horthy-rendszer képviselői, de még a rendszer ellenzéke számára is evidencia volt. A politika, a közgondolkodás, a közbeszéd egy jelentős része pedig

másról sem szólt, mint arról, hogy az 1920-as békeszerződés, illetve az országot sújtó igazságtalanságot mindenképpen jóvá kell tenni.

A második világháború után persze változott a helyzet. A „felszabadulást" követően a revizionista politika teljesen lekerült a napirendről, a „létező szocializmus" évtizedeiben pedig Trianon egyenesen tabutémává vált. Pontosabban szólva a trianoni békeszerződés ügyében is az állampárt értékítélete vált az egyetlen „helyes" értékítéletté, minden más értékítéletet nacionalizmusnak, sovinizmusnak, fasiszta agitációnak minősítettek. S hogy mit gondolt a kommunista állampárt utólag az 1920-as békeszerződésről? Nagyjából azt, amit *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról* címet viselő 1959-es „remekműben" megfogalmaztak: *„A trianoni békeszerződés imperialista béke volt, amely szembeállította egymással a dunamenti népeket és egyben a magyar fasiszta rendszer konszolidációját segítette."*;[130] ezzel szemben, *„A párizsi békeszerződés demokratikus jelleget viselt, amely a Duna-völgy békéjét, a népek összefogását szolgálta, a fasizmus újjászületése ellen irányult."*.[131] Különben is! *„Magyarország a hitleri Németország utolsó csatlósa volt, uralkodó osztályainak esztelen bűnéből a végsőkig kitartott a német fasizmus mellett. Az 1946-os* [valójában 1947-es] *párizsi békeszerződés a határkérdésben a valóságos történelmi helyzetet ítélte meg, s ennek során az egyes országoknak a második világháborúban játszott szerepét is lemérte. Erdélyt illetően, mint döntő tényezőt, figyelembe vette, hogy ezen a területen nagy többségben románok élnek."* – legalábbis az állampárt értékítélete szerint.[132] Summa summarum: a Magyar Szocialista Munkáspárt „szépen megmagyarázta" miért is volt igazságtalan az 1920-as békeszerződés, s miért volt „igazságos" az 1947-es béke; ráadásul úgy, hogy közben ravasz „választ" talált arra a kibékíthetetlen ellentmondásra, hogy az első világháborút követően Szovjet-Oroszország elutasította a versailles-i békerendszert, ugyanakkor a Szovjetunió 1947-ben elfogadta a trianoninál is kedvezőtlenebb párizsi békét.

Más kérdés, hogy a hamis „válaszok" és álságos „magyarázatok" a rendszerváltást követően már nem sokat értek. Különösen úgy, hogy közben a régi-új problémák megmaradtak, illetve felszínre törtek ismét. A nemzetiségi kérdés – hiába hirdették az ellenkezőjét sokáig – az egyik legjelentősebb kérdés volt és maradt a Kárpát-medencében. A mi szempontunkból nézve: ma is több millió magyar él határainkon kívül, a szomszédos államokban. A határrevízió ugyan napjainkban egyáltalán nincs napirenden, az autonómiával, illetve a területi autonómiával azonban már más a helyzet. Az autonómia megteremtése (például Erdélyben), illetve kibővítése (például Szerbiában) az egyik legfontosabb politikai célkitűzésévé vált azon határon túli magyar közösségeknek, melyek nagyobb létszámban élnek szülőföldjükön.

Végezetül, ha megenged az olvasó e sorok szerzőjétől néhány személyes gondolatot, a történelmi Magyarország felbomlása kapcsán: személyes meglátásom szerint a történelmi Magyarország felbomlását egy vesztes világháború után aligha volt lehetőség megakadályozni. Az antant vezetői nem csupán azt nem akarták, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradjon, de Magyarország határait sem óhajtották garantálni. Sőt, éppenséggel területeket, többek közt magyar területeket ígértek mindazoknak, kik az antant oldalán harcolni hajlandók a központi hatalmak ellen. Például Erdélyt, sőt, további magyar részeket, már 1916-ban odaígérték Romániának, amennyiben feladja semleges álláspontját. Románia ennek hatására az antant oldalán lépett be az első világháborúba, s bár az első területszerzési kísérlet kudarcot vallott, olyannyira, hogy a németek egészen Bukarestig vonultak, de a „nagy meccset" végül nem Bécs, Budapest vagy Berlin nyerte meg, hanem Párizs, London és Washington. Vagyis a vesztes oldalon álltunk, ráadásul úgy, hogy közben sok millió ember, a történelmi

Magyarországon élő nemzetiségek többsége nem akart tovább egy államban élni a magyarsággal. Horvátország, illetve a horvátok többsége például már régebb óta el akart szakadni hazánktól, de erősek voltak a román, a szlovák és a szerb szeparatista törekvések is, illetve – ekkortájt még – erősen élt a közös cseh és szlovák, illetve délszláv állam megteremtése iránti vágy a nemzetiségeket vezető politikusok körében éppúgy, mint a nemzetiségi közvéleményben. Ilyen körülmények között, illetve egy pusztító és vesztes háború után arra, hogy Magyarországot eredeti nagyságában megőrizzük, aligha volt mód. A külső körülmények ez ügyben meghatározóak voltak. E sorok szerzője legalábbis így látja. Ám ez nem azt jelenti, hogy a hazai politikai elitnek úgy egészében ne lett volna meg a maga szerepe, illetve felelőssége. Ugyanis nem lehet mindent a külső tényezőkre kenni. Igaz, vesztes ország voltunk, s az is igaz, hogy a területvesztés elkerülhetetlennek látszott. Ám nem mindegy, mekkora mértékű a veszteség! Az pedig pláne nem mindegy, hogy mi történik a magyarsággal, mint nemzettel, és hogy a magyarok közül hányan kényszerülnek az új határok túlsó oldalára! S e sorok szerzője itt látja a korabeli magyarországi politika irányítóinak, döntéshozóinak a felelősségét. Túl azon, hogy Magyarország az első világháborút követően, csaknem egy éven át, képtelen volt hatékony külpolitikát folytatni, 1918–19-ben a területi integritást negatívan érintő, önsorsrontó nyilatkozatok, illetve döntések sorozata is született idehaza. Csupán két példa: Károlyi Mihály és más vezetők pacifista megnyilvánulásai, egy olyan történelmi helyzetben, mikor az ország területére idegen csapatok nyomultak be; Kun Béla és társainak döntése a visszafoglalt északi, északkeleti országrész kiürítéséről; más bűnökről, tévedésekről nem is beszélve. Lényeg, hogy az eredeti határok megőrzésére aligha volt mód. Az etnikai határok védelme, vagy legalább egy igazságosabb, az etnikai határokhoz jobban igazodó békekötés elérése, esetleg népszavazás bizonyos területi kérdésekben, ezek – személyes meglátásom szerint – igenis reális lehetőségek voltak. Ehhez persze okos (okosabb), illetve felelős (felelősebb) vezetők kellettek volna. Olyan döntéshozókra lett volna szükség idehaza, akikben több a realitásérzék, s kevesebb az elfogultság, az indulat. Igaz, a történelem nem ismer olyat, hogy „mi lett volna, ha…". Ez sokkal inkább a fantasztikum világa.[133] Ugyanakkor – ami tény és nem fantasztikum – Sopron esetében mégiscsak sikerült Magyarország szempontjából pozitív fordulatot elérni, illetve népszavazást kikényszeríteni a város és környékének hovatartozásáról, és mindezt több mint egy évvel a békeszerződés aláírását követően sikerült keresztülvinni! Ráadásul az önerőből elért, népszavazással alátámasztott revíziós döntés napjainkig érvényben maradt, szemben a külső segítséggel, illetve Hitler és Mussolini támogatásával megvalósult 1938 és 1941 közötti revíziókkal, melyek a második világháború után – aligha meglepő módon – semmivé lettek. Így joggal merül fel a kérdés: az első világháborút követően Sopron és környéke mellett mást nem tudtunk volna megőrizni hazánk számára? Erre a kínzó kérdésre már sohasem kapjuk meg a választ.

JEGYZETEK

1 A kommunista ideológiának alávetett forradalmi törvényszékek létrehozására a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú rendelete alapján került sor. Az említett rendeletet ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 1. szám. Bp. 1919. március 26.

2 A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. számú rendeletének első paragrafusa alapján *„Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat."*; majd a továbbiakban (a rendelet lényegi részét tartalmazó) második,

harmadik, negyedik és ötödik paragrafusban ezt olvashatjuk:

„2. §. Minden közép- és nagybirtok minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletár állam tulajdonába megy át.

3. §. A kis- és törpebirtok a hozzátartozó házzal és melléképületekkel együtt továbbra is megmarad az eddigi magántulajdonban. Hogy mely birtoktestek minősitendők kis- és vagy középbirtokoknak, azt a helyi viszonyok figyelembevételével mindenkor a földmivelésügyi népbiztosság határozza meg.

4. §. Sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportok között nem oszthatók fel.

5. §. A köztulajdonba átvett földbirtokok szövetkezeti kezelésre a földet mivelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át. Ily termelő szövetkezeteknek tagja lehet minden 16 éven felüli férfi és nő, aki a termelésben megfelelő számu munkanappal részt vesz. A jövedelemben mindenki a végzett munka arányában részesedik."

Vagyis a kisajátított földbirtokoknak nem a födet művelő kis- és középbirtokosok, vagy a földtulajdonnal nem rendelkező, de földet művelni akaró nincstelen agrárproletárok lettek a tulajdonosai, hanem az államé lett minden, illetőleg az állam a szövetkezetek kezelésébe adta ezt a tulajdont. Ráadásul, hogy melyek a kis-, illetve középbirtokok, s melyek a (kisajátítandó) nagybirtokok azt szintén egy állami szerv, a Földművelésügyi Népbiztosság határozta meg, tág teret adva ezzel a visszaéléseknek. Az idézeteket, illetve a Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 9. szám. Bp. 1919. április 4.

3 A lakóházak államosítása a Forradalmi Kormányzótanács X. számú rendelete alapján történt. A pénzintézeteket pedig a Kormányzótanács XII. számú rendelete alapján államosították. Az említett rendeleteket ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 2. szám. Bp. 1919. március 27.

4 A biztosító intézetek államosítását a Forradalmi Kormányzótanács XXV. számú rendelete írta elő. Az említett rendeletet ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 6. szám. Bp. 1919. április 1.

5 Az iskolák államosítására a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete alapján került sor, mely rendelet nem csupán az iskolák, de valamennyi nevelési és oktatási intézmény köztulajdonba vételéről rendelkezett. Az említett rendelet első és legfontosabb paragrafusa kimondta: *„A Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. Ehhez képest a Tanácsköztársaság valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézetet kezelésébe vesz át. Az intézetek céljaira szolgáló minden ingatlan és ingó ennek a kormányzótanácsi rendeletnek az alapján köztulajdonná válik."* Az idézett mondatokat, illetve a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 6. szám. Bp. 1919. április 1.

6 A Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendeletének első és egyben legfontosabb paragrafusa a következőképpen szól: *„A Tanácsköztársaság feladatának tekinti, hogy a termelő eszközöket a dolgozók társadalmának tulajdonába vegye át, a termelést szervezze és fokozza. Ezért a Tanácsköztársaság a kisipar kereteit meghaladó ipari, bánya- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletáriátus vezetése és az illető üzem munkásságáank* [munkásságának] *ellenőrzése alá helyezi. Ezért mindazok az ipari, bánya- és közlekedési üzemek, amelyek munkáslétszáma 1919 március 22-én a huszat meghaladta, társadalmi vezetés és munkásellenőrzés alá kerülnek."*. Az idézetet, illetve a Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 2. szám. Bp. 1919. március 27.

7 Az egészségügy államosítását elrendelő LXX. számú rendelet első és legfontosabb paragrafusa kimondta: *„A Magyar Tanácsköztársaság valamennyi nem állami (törvényhatósági, városi, községi, alapítványi, egyesületi és magán kórházat, gyógyító-, rendelő- és gondozóintézet (dispensaire), szanatóriumot és a gyógyíthatatlan betegek nem állami menhelyeit e rendelet kihirdetésének napjával köztulajdonba veszi."* Ezután pedig a rendelet (legalábbis nagy vonalakban) szabályozta, hogy az állami tulajdonba vett egészségügyi intézmények miként működjenek. Az LXX. számú rendelet 6. paragrafusa például előírta: *„A jelen rendelet alapján átvett intézetekben minden beteg ingyen részesül ápolásban és gyógykezelésben. A betegektől díjazást semmiféle címen nem szabad elfogadni."* Az idézett paragrafusokat, illetve a Forradalmi Kormányzótanács LXX. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 27. szám. Bp. 1919. április 25.

8 A Forradalmi Kormányzótanács LXXV. számú rendeletét ld. *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 30. szám. Bp. 1919. április 29.

9 Az idézetet, illetve a Forradalmi Kormányzótanács LXXVI. számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 30. szám. Bp. 1919. április 29.

10 Az idézetet, illetve a Forradalmi Kormányzótanács II. számú rendeletének teljes szövegét ld.: *Budapesti Közlöny*, 1919. évi 69. szám. Bp. 1919. március 24.

11 *„A Népgazdasági Tanács a Forradalmi Kormányzótanács hozzájárulásával megengedte 30% bort tartalmazó szénsavas borviznek a Szeszes Italok és Szesztermékek Hivatala utján lezárt palackokban való forgalomba hozatalát."*

– olvashatjuk a Népgazdasági Tanács 16. számú árrendeletében, mely a „szénsavas borvíz” árát határozta meg, s 1919. július 11-én látott napvilágot. Néhány nappal később, 1919. július 19-én pedig megjelent a Népgazdasági Tanács 32. számú árrendelete, mely rendelet tárgya *Az üzemek részére kiutalt sör árának megállapitása* volt. Az említett rendelet – más dolgok mellett – kimondta: *„A Kormányzótanács hozzájárulásával a lisztpótjeggyel ellátott munkások sört kapnak.”*. Vagyis, a proletárdiktatúra időszakának vége felé, ha nem is teljesen szabadon, de lehetett borozni (fröccsözni), sőt egyes munkásoknak – „luxusként” – már sör is járt. A Népgazdasági Tanács 16. számú árrendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 89. szám. Bp. 1919. július 11. A Népgazdasági Tanács 32. számú árrendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 96. szám. Bp. 1919. július 19. Az USA-ban bevezetett alkoholtilalomról, annak hátteréről, illetve az amerikai vezetés alkoholügyben tanúsított politikájáról – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Hahner Péter: *Az Egyesült Államok elnökei*. Maecenas Könyvek, Bp., 1998.

12 A hazai Vörös Hadsereg létrehozására a Forradalmi Kormányzótanács XXIII. K. T. E. számú rendelete alapján került sor. Az említett rendeletet ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 5. szám. Bp. 1919. március 30.

13 A Tanácsköztársaság küzdelmeiről, a Csehszlovákia elleni hadjáratról, illetve a szélsőbaloldali hatalom bukásáról – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Szerkesztők: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Korona Kiadó, Bp., 1997.

14 Az idézetet, illetve az *Új feltámadás* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság* II. évfolyam, 62. szám, 5. o.

15 Uo.

16 Az idézetet, illetve Garbai Sándor diósgyőri beszédét ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), K 807 PTI 601. f. 3. cs. 9. ő. e. *Belföldi sajtójelentések*.

17 Uo.

18 Az idézetet, illetve Ágoston Péter beszédét ld.: MNL OL, K 807 PTI 601. f. 3. cs. 9. ő. e. *Belföldi sajtójelentések*.

19 Uo.

20 Uo.

21 Az idézet a Közellátási Népbiztosság 18. Ke. N. számú rendeletéből való. Az idézetet, illetve a Közellátási Népbiztosság 18. Ke. N. számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 21. szám. Bp. 1919. április 18.

22 Uo.

23 Az idézett április 20-i jelentést ld.: MNL OL, K 807 PTI 601. f. 3. cs. 9. ő. e. *Belföldi sajtójelentések*.

24 Az idézetet, illetve az április 21-i jelentést ld.: MNL OL, K 807 PTI 601. f. 3. cs. 9. ő. e. *Belföldi sajtójelentések*.

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo.

29 Az idézetet, illetve a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i ülésének szerkesztett jegyzőkönyvét ld.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Imre Magda és Szücs László, Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 318–325. o. Idézet a 323. oldalon.

30 Az idézett hozzászólásokat a húsvéti munkaszünet kapcsán, illetve a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i ülésének gyorsírói jegyzőkönyvét ld.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. I. m. 325–331. o. Idézett hozzászólások a 329–330. oldalon.

31 Az idézetet, illetve a *Népmulatságok május elsején* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság* II. évfolyam, 62. szám, 7. o.

32 Az idézetet, illetve a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i ülésének szerkesztett jegyzőkönyvét ld.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. I. m. 318–325. o. Idézet a 322. oldalon.

33 Uo.

34 Uo.

35 Az idézett hozzászólásokat május 1-e kapcsán, illetve a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i ülésének gyorsírói jegyzőkönyvét ld.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. I. m. 325–331. o. Idézett hozzászólások a 329. oldalon.

36 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet a harmadik oldalon.

37 Uo.

38 Uo.

39 Uo.

40 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet a negyedik oldalon.

41 Uo.

42 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet az ötödik oldalon.

43 Uo.

44 Uo.

45 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet a negyedik oldalon.

46 Uo.

47 Uo.
48 Uo.
49 Uo.
50 Uo.
51 Uo.
52 Uo.
53 Az idézett mondatokat, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézett mondatok az ötödik oldalon.
54 Uo.
55 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet a hatodik oldalon.
56 Uo.
57 Uo.
58 Uo.
59 Uo.
60 Uo.
61 Uo.
62 Az idézetet, illetve *A proletárforradalom májusi ünnepe* címet viselő cikket ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam, 72. szám, a 3–8. oldal. Idézet a hetedik oldalon.
63 Uo.
64 Uo.
65 Az idézett mondatokat, illetve *A magyar proletárság piros májusa* címet viselő írást ld.: *Népszava*, XLVII. évfolyam, 105. szám, 2–6. oldal. Idézett mondatok az 6. oldalon.
66 Az idézetet ld.: *A magyar proletárság piros májusa* címet viselő cikk. In: *Népszava*, XLVII. évfolyam, 105. szám, 2–6. oldal. Idézet az 5. oldalon.
67 Uo.
68 Uo.
69 Az idézetet ld.: *A magyar proletárság piros májusa* címet viselő cikk. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 105. számának 2–6. oldalán. Idézett mondatok a 6. oldalon.
70 Az idézetet, illetve a *Május elseje vidéken* címet viselő írást ld.: *Népszava*, XLVII. évfolyam, 106. szám, 6–7. oldal. Idézett gondolat a hatodik oldalon.
71 Uo.
72 Uo.
73 Uo.
74 Uo.
75 Uo.
76 Uo.
77 Uo.
78 Uo.
79 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 106. számának 6–7. oldalán. Idézett gondolat a hetedik oldalon.
80 Uo.
81 Rákoscsaba történetéről részletesen is olvashatunk a Wikipédiában (https://hu.wikipedia.org/wiki/Rákoscsaba).
82 Kispest és Salgótarján történetéről szintén számot ad a Wikipédia. Az internetes enciklopédia bőven foglalkozik Kispest történetével éppúgy (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kispest), mint Salgótarján történetével, illetőleg azzal a folyamattal, ahogyan Salgótarján várossá nőtte ki magát (https://hu.wikipedia.org/wiki/Salgótarján).
83 Dombóvár és Fót történelméről is sokat olvashatunk a Wikipédiában (https://hu.wikipedia.org/wiki/Fót; illetőleg https://hu.wikipedia.org/wiki/Dombóvár).
84 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 106. számának 6–7. oldalán. Idézett mondatok a hatodik oldalon. Alag, Dunakeszi és Kecel települések történetéről pedig – Dombóvárhoz, Fóthoz, Kispesthez, Rákoscsabához és Salgótarjánhoz hasonlóan – részletesen is szól a Wikipédia. Alag és Dunakeszi történetéről, fejlődéséről a Dunakesziről szóló cikkben olvashatunk (https://hu.wikipedia.org/wiki/Dunakeszi). Kecel, mint (ma is) önálló település pedig – értelemszerűen – a Wikipédiában is önálló cikket kapott. A szabad enciklopédiában szó esik Kecel múltjáról éppúgy, mint a város jelenéről, illetve azokról a nevezetességekről, melyeket Kecelen járva érdemes megtekinteni (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kecel).
85 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. In: *Népszava* XLVII. évfolyam, 106. szám, 6–7. o. Idézett mondat a 6. oldalon.
86 Az idézetet ld.: *Május elseje vidéken*. Megjelent a *Népszava* XLVII. évfolyam 106. számának 6–7. oldalán. Idézett gondolat a hetedik oldalon.
87 A Forradalmi Kormányzótanács idézett LXXX számú rendeletét ld.: *Tanácsköztársaság*, 1919. évi 32. szám, Bp. 1919. május 1.
88 Az idézetet, illetve a Gazdasági Bizottság május 13-i üléséről készült jegyzőkönyvet ld.: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. I. m. 404–405. o. Idézet a 405. oldalon. Az idézetben szereplő „tudomásul szolgál" kifejezés kapcsán megjegyzendő, hogy ezt a kifejezés napjainkban már csupán ritkán használják, jegyzőkönyvi kifejezésként pedig azt jelenti, hogy valamely bejelentés nem tesz szükségessé (különleges) intézkedést a testület részéről, vagyis Bajáki Ferenc utasítását a Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottsága tudomásul vette, s nem kívánt másképpen intézkedni.
89 Az idézett üzenetet ld.: MNL OL, K 26–PTI–601 f. 2. 1221. csomó. A Forradalmi Kormányzótanács elnökségi iratai.
90 1952 tavaszán a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága Rákosi Mátyás 60. születésnapja alkalmából a következő üdvözletet küldte: *„A Magyar Dolgozók Pártja főtitkárának, Rákosi Mátyás elvtársnak. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 60. születésnapján*

melegen üdvözli Önt, a munkásosztály és a parasztság ügyének önfeláldozó harcosát, a Magyar Dolgozók Pártjának szervezőjét és harcos vezetőjét, a népek közötti béke kiemelkedő védelmezőjét. Jóegészséget és új sikereket kívánunk Önnek a magyar nép javára folytatott munkájában." Az idézetet ld.: *Szabad Nép*, 1952. március 9-i szám (X. évfolyam, 58. szám) 1. o. Rákosi Mátyás születésnapjáról pedig – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Nemes János: *Rákosi Mátyás születésnapja*, Láng Kiadó, Bp., 1988.

91 Az idézetet, illetve Csicserin táviratának teljes szövegét ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam 72. szám, 8. o.

92 Az idézetet ld.: *Ünneplik a Magyar Tanácsköztársaságot* címet viselő írás. Megjelent a *Népszava* 1919. május 3-i számának (XLVII. évfolyam, 105. szám) 6–7. oldalán Idézet a 6. oldalon.

93 Az idézett gondolatokat, illetve a távirat teljes szövegét ld.: *Vörös Újság*, II. évfolyam 72. szám, 9–10. o. Az említett ukrán távirat kapcsán megjegyzendő, hogy az ukrán kommunisták üzenetét a *Vörös Újság Az ukrán szovjet üdvözli a Magyar Tanácsköztársaságot* címmel tette közzé.

94 Az idézetet lásd a *Népszava* május 1-i számának (XLVII. évfolyam, 104. szám) *Hírek* címet viselő rovatában, mely rovat az újság 12–14. oldalán található. Idézet a 14. oldalon.

95 Uo.

96 Uo.

97 Uo.

98 Uo.

99 Az 1919 tavaszán bekövetkezett szélsőbaloldali fordulatról – más kitűnő munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*, Korona Kiadó, Bp., 2001.

100 A Horthy-korszakban megfogalmazott egyik hamis összeesküvés-elmélet az volt, hogy Károlyi Mihály tudatosan átjátszotta a hatalmat a Forradalmi Kormányzótanácsnak, ily módon ő a fő felelőse azoknak a borzalmas történéseknek, melyek Kun Béla és társai hatalomra jutása után bekövetkeztek. Ez biztosan nem így történt! A történettudomány hazai és külföldi képviselőinek kutatásai alapján ma már tudjuk, hogy az 1919-ben bekövetkezett szélsőbaloldali fordulat egy összetett folyamat eredménye volt, illetőleg a Tanácsköztársaság létrejötte sokkal inkább múlott az antant ostoba politikáján, s a szociáldemokraták rövidlátó és elvtelen hozzáállásán, mint Károlyi Mihály bármilyen lépésén. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a köztársasági elnököt nem terheli semmilyen felelősség, vagy, hogy nincsenek kérdőjelek személye körül. E sorok szerzőjeként nem kívánnék mélyebben belebonyolódni abba a napjainkig tartó, s igen heves érzelmeket szülő vitasorozatba, mely Károlyi Mihály hazánk történelmében játszott szerepe kapcsán folyik. Annál is inkább, mert nem erről szól munkám. Ugyanakkor mégis érdemesnek tartok felidézni néhány (sajnos igen ritkán idézett) gondolatot, melyeket maga Károlyi Mihály fogalmazott meg személyes felelőssége kapcsán. Károlyi *Hit, illúziók nélkül* címet viselő önéletrajzi művében személyes felelősségének kérdése ügyében – többek közt – így ír: *„Noha a kommunistáknak nem adtam át a hatalmat, tény, és ezért vállalom is a felelősséget, hogy a hatalmat fokozatosan átadtam a szociáldemokratáknak."* Azoknak a szociáldemokratáknak, kiket viszont – 1919 tavaszán tanúsított magatartásuk okán – maga Károlyi is puccsistáknak tartott. *„A szociáldemokraták ellenem végrehajtott puccsának indítéka az attól való félelem lehetett, hogy teljesen elveszítik befolyásukat a munkásokra, akikre az első szocialista állam, Lenin Szovjet-Oroszországa ellenállhatatlan vonzerőt gyakorolt."* – vélekedett a volt elnök. A szociáldemokrata vezetőkről pedig Károlyi, utólag, így gondolkodott: *„A szocialista vezérekben nem volt elegendő bátorság ahhoz, hogy szembeszálljanak a hatalomátvétellel, bár ezt többségük* [legalábbis Károlyi Mihály szerint] *nem helyeselte. A munkásság bizalmát azzal remélték visszaszerezni, ha elárulják tegnapi burzsoá üzdőtársaikat."* Az idézett gondolatokat ld.: Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*, Európa Könyvkiadó, Bp., 2013, 194–195. o.

101 A forradalmi törvényszékek megszüntetésének, illetve a polgári bíráskodás helyreállításának jogi hátterét a Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 5. számú rendelete adta. Az említett rendeletet ld.: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919.*, Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, Bp., 1919. 622. o.

102 A politikai foglyok szabadon bocsátásának jogi hátteréül a Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 3. számú rendelete szolgált. Az említett rendelet első paragrafusa kimondta: *„A bűnvádi eljárás, amely folyó évi március hó 21. és augusztus hó 2. napja között eltelt idő alatt elkövetett politikai természetű cselekmény miatt indult meg megszüntetendő. Az ilyen cselekmények miatt előzetes letartóztatásban levőktt* [levőket] *szabadlábra kell helyezni."* A rendelet második paragrafusa arról rendelkezett, hogy a már elítélt politikai foglyok büntetését is el kell engedni, illetve az ítéletükhöz fűződő jogkövetkezmények semmisek. A harmadik paragrafus arról szólt, hogy azokat a politikai foglyokat is el kell engedni, akik ellen bűnvádi eljárás még nem indult meg, csupán őrizetbe vették őket. Végül pedig az 1919. évi 3. számú rendelet negyedik és utolsó paragrafusa arról rendelkezett, hogy az igazságügyi miniszter hajtja végre a rendeletet. Az idézetet, illetve a Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 3. számú rendeletét ld.: *Magyarországi Rendeletek Tára 1919.*, i. m. 621. o.

103 Az ellenforradalomról, a fehérterrorról, illetve a Peidl Gyula és Friedrich István vezette kormányok tevékenységéről – más kitűnő munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Vince Kiadó, Bp., 1998.; Illetőleg Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.

104 Az idézetet, illetve a *Királyság vagy köztársaság legyen-e Magyarország?* címet viselő cikksorozat első részét ld.: *Pesti Hírlap*, XLI. évfolyam, 142. (14063.) szám, 1–2. o. Idézett mondatok az 1. oldalon.

105 Az idézetett mondatokat ld.: *Királyság vagy köztársaság legyen-e Magyarország?* címet viselő cikksorozat negyedik, záró része. Megjelent a *Pesti Hírlap* XLI. évfolyamának 145. (14066.) számában, az első oldalon.

106 Az idézett közleményt ld.: *Az Est*, X. évfolyam, 109. szám, 1. o.

107 Horthy Miklós beszédét a legtöbb korabeli újság teljes terjedelmében közzétette. Az leginkább pontos, a történeti kutatás szempontjából leginkább használható közzétételek valószínűleg *Az Est* című napilapban, illetve a *Budapesti Hírlapban* olvashatók. *Az Est* és a *Budapesti Hírlap* tudósítói ugyanis – amellett, hogy Horthy Miklós beszédét szó szerint rögzítették – a hallgatóság reakcióit, sőt még a beszédet megszakító külső zajokat is megörökítették az utókornak. Horthy Miklós beszéde *Az Est* interpretációjában a következőképpen nézett ki: *„Polgármester ur! Fogadja meleg szavaiért hálás köszönetemet a magyar nemzeti hadsereg nevében. Nem vagyok abban a lelki állapotban, hogy a város küszöbénél megszokott frázisokat használjak. Igazságérzetem megköveteli, hogy minden kertelés nélkül azt mondjam el, a mit e pillanatban érzek. (Éljenzés.) Mikor még messze voltunk innen, mikor csak halvány reménysugár pislogott bennünk, hogy valaha még fegyverrel a kezünkben viszontláthassuk ezt a megtévelyedett nagy várost, átkoztuk és gyülöltük (Igaz!), mert a távolból természetesen csak a szennyet, a nagy piszkot láttuk… A beszédet ebben a pillanatban a Szent Gellért-hegyen felállított ütegek ágyudörgései akasztották meg, a mit zugó éljenzés követett. …nem az üldözést és mártiromságot szenvedő, szegény magyar testvéreinket. Szerettük és becéztük ezt a Budapestet, a mely az utolsó években a magyar nemzet megrontója lett. (Ugy van!) Tetemre hivom itt a Duna partján a magyar fővárost. Ez a város megtagadta ezeréves multját, ez a város sárba tiporta a nemzet koronáját, sárba tiporta a nemzet szineit (Ugy van!) és vörös rongyokba öltözködött. (Ugy van!) Börtönre vetette és elüzte hazájukból a nemzet legjobbjait, azonkivül elprédálta összes javainkat. (Igaz! Ugy van!) De minél jobban közeledtünk, annál jobban olvadt le szivünkről a jég és mi készek vagyunk megbocsátani. Megbocsátunk akkor, ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához (Ugy van!), ha szivéből, lelkéből szereti a rögöt, a melyben őseink csontjai porladnak, szereti azt a rögöt, a melyet verejtékes kezekkel munkálnak falusi testvéreink (Éljenzés.), szereti a koronát, a kettős keresztet (Hosszantartó, zugó éljenzés. Felkiáltások: Éljen a keresztény Magyarország!), szereti a három hegyet és a négy folyót, szóval magyar hazáját és magyar faját. (Hosszantartó, lelkes éljenzés.) Katonáim, miután betakaritották a földekről az Isten áldását, fegyvert fogtak kezükbe, hogy rendet teremtsenek a hazában. Ezek a kezek nyitva vannak testvéri kézszoritásra, de büntetni, sujtani is tudnak, ha kell. (Éljenzés.) Adja Isten, hogy erre ne kerüljön a sor, hanem azok is, a kik vétkeztek vagy bünösnek érzik magukat, megtérjenek és hatványozott erővel segitsenek felépiteni a magyar nemzeti erényekben tündöklő Budapestet. (Zugo éljenzés.) A mártirokat, az itt sokat szenvedett, velünk érző testvéreinket meleg, tiszta szeretettel öleljük keblünkre. (Zugó éljenzés.)”* Az idézett beszédet ld.: *Horthy fővezér bevonult a nemzeti hadsereggel a fővárosba* címet viselő cikk. Megjelent *Az Est* 1919. november 18-i számának (X. évfolyam 111. szám), 1–5. oldalán. Idézett beszéd a 2. oldalon.

108 Ami a sajtó lelkesedését illeti, arra most csupán egy példa. A Nemzeti Hadsereg november 16-i bevonulása kapcsán a *Pesti Hírlap* – más gondolatok mellett – ezt írta: *„Külföldi ember előtt, aki nem érti a magyar lelket s nem ismeri viszonyainkat, talán érthetetlen ez a lelkesedés, mert hiszen nem győzelmes háboruból tért haza ez a sereg, hanem egy megvert és szétdarabolt ország fővárosába a régi hadseregnek csak egy töredéke jött. Nekünk azonban ez a bevonulás mégis örömünnep. Mi magyarok ezt a számra ma még kis sereget még nagyobb lelkesedéssel üdvözöljük, mint bármely nemzet a maga győztes csapatát. Mert nekünk hosszu idő után ez az első nemzeti hadseregünk, Horthy Miklós vezérkara az első önálló magyar vezérek. Nekünk ez nem katonai parádé volt, hanem nemzeti ünnep, politikai esemény.”* Az idézett gondolatokat lásd *A Nemzeti Hadsereg ünnepe* címet viselő írás. Napvilágot látott 1919. november 18-án, a *Pesti Hírlap* XLI. évfolyam 156. (14077.) számának 1–5. oldalán. Idézett gondolatok az 1. oldalon.

109 A Nemzeti Hadsereg ünnepélyes bevonulásáról a *Népszava* 1919. november 18-i számában (XLVII. évfolyam, 231. szám) olvashatunk. Mégpedig a harmadik oldalon, *A nemzeti hadsereg Budapesten* címet viselő írásműben, mely a Nemzeti Hadsereg bevonulását a következőképpen interpretálja: *„A magyar nemzeti hadsereg vasárnap reggel tartotta bevonulását Budapestre Horthy fővezér vezetése alatt. A fogadtatás külsőségeit a hideg északi szél és a kora reggel óta csurgó őszi eső kissé megzavarta, de ennek ellenére is a fogadtatás pontosan a megállapitott*

program szerint történt. A Gellért-szálló előtt a főváros nevében Bódy [Bódy Tivadar] *polgármester üdvözölte Horthy fővezért. A polgármester üdvözlő szavaira Horthy válaszolt, mondván – többek között – ezeket: ...Amikor még messze voltunk innen, amikor csak halvány reménysugár pislogott bennünk, hogy valaha még fegyverrel a kezünkben viszontláthassuk ezt a megtévelyedett nagy várost, átkoztuk és gyülöltük, mert a távolból természetesen csak a szennyet, a nagy piszkot láttuk... De minél jobban közeledtünk, annál jobban olvadt le szivünkről a jég és mi készek vagyunk megbocsátani. Megbocsátunk akkor, ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához, ha szivéből, lelkéből szereti a rögöt, amelyben őseink csontjai porladnak, szereti azt a rögöt, amelyet verejtékes kezekkel munkálnak falusi testvéreink, szereti a koronát, a kettős keresztet, szereti a három hegyet és a négy folyót, szóval magyar hazáját és magyar faját. Katonáim, miután betakaritották a földekről az isten áldását, fegyvert fogtak kezükbe, hogy rendet teremtsenek a hazában. Ezek a kezek nyitva vannak testvéri kézszoritásra, de büntetni, sujtani is tudnak, ha kell. Adja isten, hogy erre ne kerüljön a sor, hanem azok is, akik vétkeztek vagy bünösnek érzik magukat, megtérjenek és hatványozott erővel segitsenek fölépiteni a magyar nemzeti erényekben tündöklő Budapestet... A válaszadás után a Gellért-hegyen megdördültek az ágyuk. A hadsereg a Ferenc József-hidon át elindult Pestre. Elől lovasrendőrök haladtak, azután egy szakasz huszár következett. Sós tábornok* [Soós Károly gyalogsági tábornok] *társaságában fehér lovon, ellentengernagyi ruhában lovagolt Horthy fővezér, utánuk egy tiszti különítmény, majd a gyalogos csapatok következtek. A csapatok végighaladtak a Ferdinánd bolgár cár-utján, a Mehmed szultán-uton. A Bazilika előtt a királyság pártjának egy küldöttsége üdvözölte a fővezért. Az Országház-téren Horthy fővezért a miniszterelnök fogadta. Kölcsönös üdvözlés után a főpapság a hercegprimás vezetésével misét celebrált. Az ünnepi mise után a magyar nők küldöttsége átadta Horthynak a Szüzmáriás lobogót. Az ünnepség során a különböző küldöttségek fogadtatása töltötte ki. Ekkor érkezett az Országház-térre a fölvonuló hadsereg zöme, amely átvonult a téren. Amerre a fölvonuló katonaság elhaladt, egyesületek küldöttségei zászlókkal, iskolásgyermekek apró nemzetiszinü lobogókkal állottak sorfalat. A bevonulás utvonalán a Szociális Missziótársulat a közélelmezési miniszter által kiutalt lisztből készült cipókat osztogatott. Ugyanilyen cipókat kaptak a kórházak és szegényházak lakói is. Este az Operaházban ünnepi diszelőadás volt a nemzeti hadsereg tiszteletére. Az előadáson csak meghivottak vehettek részt. Szinre került a »Bánk Bán« első, a »Hunyadi László« harmadik fölvonása"* Az idézett cikk kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a *Népszava* nem csupán az „önkéntes lelkesedést" mellőzte a Horthy Miklós, s az általa vezetett Nemzeti Hadsereg bevonulásáról szóló cikk kapcsán, de Horthy beszédét sem közölték teljes terjedelmében, illetőleg a „leginkább ütős" részeket, például azt, amikor Horthy a „vörös rongyokba öltözött" fővárosról beszélt nem idézték.

110 Az idézetet, illetve Gárdonyi Géza *Karácson-Est 1919-ben* címet viselő írását ld.: *Pesti Hírlap*, XLI. évfolyam, 188. (14109.) szám, 1. o.

111 A Millerand-féle kísérőlevelet ld.: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999 I. kötet*. Szerkesztette: Romsics Ignác, Osiris Kiadó, Bp., 2000, 138–140. o. Az 1920-as trianoni békediktátumról pedig – más munkák mellett – részletesen is olvashatunk: Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*, Osiris Kiadó, Bp., 2007.

112 Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország között békeszerződés 1921. augusztus 29-én született meg. A békeszerződést a Nemzetgyűlés 1921. december 13-án fogadta el. A megerősítő okiratok kicserélésére 1921. december 17-én került sor. Az említett békeszerződést XLVIII. törvénycikként hirdették ki az *Országos Törvénytár* 1921. évi december hó 30-án kiadott 24. számában.

113 A soproni népszavazás emlékét a Nemzetgyűlés törvényben is megörökítette. Ez volt az 1922. évi XXIX. törvénycikk, *a soproni népszavazás emlékének törvénybeiktatásáról*. Az 1922. évi XXIX. törvénycikk – amellett, hogy az 1921-es népszavazás által érintett terület lakosságának döntése előtt fejet hajtott – kimondta, hogy a soproni népszavazás tiszteletére emlékművet kell állítani, illetve eldöntötte, hogy Sopron város címerét a „civitas fidelissima", vagyis „leghűségesebb város" jeligével kell kiegészíteni. Az 1922. évi XXIX. törvénycikket ld.: 1922. évi *Országos Törvénytár (Corpus Juris)*, 13. szám. Kiadatott 1922. év december hó 12-én.

114 Az idézetet ld.: *Huszmillió magyar nevében!* címet viselő írás. Megjelent a *Pesti Napló* 71. évfolyamának 133. számában, az első oldalon.

115 Az idézetet, illetve *A hit ünnepe* címet viselő cikket lásd a *Budapesti Hírlap* 1920. június 4-i számának (XL. évfolyam, 133. szám) második oldalán.

116 A Területvédő Liga június 3-i akciójáról a *Népszava* június 4-i számában a következőket olvashatjuk: *„A Területvédő Liga csütörtök délelőtti tüntetése a Vörösmarty-szobornál kezdődött. A szoborra a fölvonuló iskolásgyerekek, valamint ifjusági egyesületek, testületek és az összesereglett közönség zöld lombokat és virágokat hintettek. A hivatalos ünnepség délelőtt 11 órakor kezdődött, amikor az erdélyi menekültek az Unió*

lobogójával fölvonultak a Vörösmarty-szoborhoz. A Területvédő Liga nevében Ajtay József hatalmas koszorut helyezett el beszéd kiséretében. Az erdélyiek is megkoszorúzták Vörösmarty-szobrát. Egy [közelebbről meg nem nevezett] *erdélyi menekült nő szónoklata után a hallgatóság a Szózatot énekelte el. A Vörösmarty-szobortól a közönség fölvonult a Petőfi-szoborhoz, ahol már több iskola növendékei helyezkedtek el. Petőfi szobrát a Területvédő Liga nevében Okolicsányi László koszoruzta meg. A székelyek is megkoszorúzták Petőfi szobrát, majd a Szózat eléneklése után az ünnepség véget ért. Budán a Mátyás-templombeli nagymise után az ünneplő tömeg a Disz-téri honvédszoborhoz vonult. Elől a helyőrségi zenekar ment, utána a különböző testületek, iskolák, intézetek zászlók alatt. A szoborra koszorut helyeztek el és virágokkal, zöld galyakkal boritották be annak talapzatát. A tüntetők délután a Kerepesi-uti temetőbe vonultak, a Kossuth-mauzoleumhoz, ahol a Területvédő Liga és az Erdélyi Magyar Szövetség koszoruját helyezték el. A tüntetés itt is minden zavaró incidens nélkül folyt le"* Az idézett gondolatokat ld.: *Tiltakozás a béke ellen* címet viselő írás. Megjelent a *Népszava* XLVIII. évfolyamának 133. számában, az első oldalon.

117 A trianoni békeszerződést 1920. november 15-én fogadta el a Nemzetgyűlés. A békediktátumot 1921. évi XXXIII. törvényként hirdették ki az *Országos Törvénytár (Corpus Juris)* 1921. július hó 31. napján kiadott 14. számában.

118 Az idézett gondolatokat, illetve *A nemzeti gyász* címet viselő írást lásd a *Budapesti Hírlap* 1920. június 5-i számának (XL. évfolyam, 134. szám), az első és a második oldalon. Idézett gondolatok az első oldalon.

119 Az idézetet, illetve az *Aláirták a békeszerződést* címet viselő cikket ld.: *Pesti Napló* 1920. június 5-i szám (71. évfolyam, 134. szám), 1. o.

120 Uo.

121 Az idézetet ld.: *A nemzetgyülés gyásza jeléül ma nem tanácskozott* címet viselő írás. Megjelent *Az Est* 1920. június 5. számának (XI. évfolyam, 134. szám) első oldalán.

122 Uo.

123 Az idézetett mondatokat, illetve az *Aláirták a békeszerződést* címet viselő cikket ld.: *Pesti Napló* 1920. június 5-i szám (71. évfolyam, 134. szám), 1. o.

124 Uo.

125 Uo.

126 Az idézett mondatokat ld.: *Fogadalom* címet viselő írás. In: *Budapesti Hírlap*, XL. évfolyam, 133. szám, 1. o.

127 Az idézetet ld.: *A bosszuállás* címet viselő írás. In: *Népszava*, XLVIII. évfolyam, 133. szám, 1. o.

128 Az idézet a *Béke?* címet viselő cikkből való. Az idézett mondatot, illetve a *Béke?* címet viselő írást ld.: *Népszava*, XLVIII. évfolyam, 132. szám, 1. o.

129 Az idézett mondatokat ld.: *Pesti Hírlap*, XLII. évfolyam, 133. (14246.) szám, 1. oldal, *A békeszerződés aláirása* címet viselő írás.

130 Az idézett mondatot ld.: Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály: *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról (tézisek)*. Kossuth Könyvkiadó, 1959, 24. o.

131 Uo.

132 Az idézett mondatokat ld.: MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály: *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról (tézisek)*. I. m. 25. o.

133 A „mi lett volna, ha…" valóban a fantasztikum világába tartozik. Ugyanakkor nem csupán a fantasztikus regények szerzői írnak lehetséges, be nem következett eseményekről. Ott van például Károlyi Mihály (már említett) *Hit, illúziók nélkül* címet viselő önéletrajzi műve. Melynek 194. oldalán – más dolgok mellett – arról olvashatunk, hogy a volt elnök szerint mi lett volna, ha erélyesen fellép a szélsőbaloldali fordulat, illetve (az általa puccsistának tekintett) szociáldemokraták, s új politikai szövetségeseik, a kommunisták ellen. Károlyi erről így ír: *„Mozgósíthattam volna személyes testőrségemet. A tisztek készen álltak a harcra, és számíthattam volna annak a székely ezrednek a hűségére is, amely a románoktól védte keleti határainkat, Kratochvill* [Kratochvil Károly] *tábornok parancsnoksága alatt. Ez azonban* [legalábbis Károlyi Mihály elgondolása szerint] *polgárháborút, és győzelem esetén a legvéresebb reakciót jelentette volna. Ez esetben Horthy helyett én lettem volna a fehérterror bevezetője."* Az előbbiekben idézett gondolatok kapcsán három dolgot vegyünk észre. 1. Károlyi alaposan túlbecsüli személyes politikai súlyát, illetve annak az elnöki tisztségnek a jelentőségét, melyet betöltött. 2. A volt elnök arról, hogy „mi lett volna, ha…", nem úgy ír, hogy vélelmez, illetve általa valószínűnek tartott lehetőségeket vesz számba, hanem kész tényként kezel lehetséges, be nem következett eseményeket. 3. Károlyi olyan tényekre is hivatkozik, melyek a hatalomátvétel időpontjában nem voltak ismertek. A volt elnök – a hatalomátvétellel szembeni tétlenségének egyik „magyarázataként" – Horthy Miklóst, illetve Horthy politikai szerepvállalását említi, ugyanakkor a későbbi kormányzó 1919 márciusában még nem volt a politikai élet részese, továbbá Károlyi a fehérterrorra is hivatkozik, arra a fehérterrorra, mely csak hónapokkal a Forradalmi Kormányzótanács hatalomátvétele után bontakozott ki. Összességében elmondhatjuk: Károlyi Mihály a fantasztikum világába is tett egy rövid kitérőt, miközben önéletrajzi művének írásán fáradozott.

NÉMETH ISTVÁN

A nemzetiszocializmus ideológiai alapjai

(A nacionalizmus) A totális ideológia fontos elemeit már az NSDAP 1920. évi pártprogramjában[1] meghirdették, amelyben Hitler is közreműködött, majd a *Mein Kampf*ban összefoglalta alapgondolatait. A különböző eszméket, mítoszokat és politikai hangulatot felhasználva ezekből alakította ki faji gondolatait.

A nacionalizmus semleges fogalom a tömegek politikai és kulturális összetartozásáról, akik egy államban viszonylag homogén lakosságban élnek, s a 19. században nemzetközileg uralkodó életelképzelés lett. A fogalom ott kapott negatív értelmezést, ahol jelentősége túllépett az államot összetartó normális patriotizmuson. Mindez különösen Németországra volt érvényes – ahol a többi európai állammal összevetve – a „nemzet" fogalma különösen későn alakult ki, s ehhez még a befejezetlenség jellege is hozzájárult.

Itt már az első világháború előtt léteztek kifejezett nacionalista törekvések, amelyek majd Hitler és az NSDAP eltúlzott törekvéseihez kapcsolódtak. Elsősorban az 1891-ben alakult Össznémet Egyesület *(Alldeutscher Verband)* említendő, amelynek tagjai a nemességből, a nagypolgárságból és a képzettebb rétegekből származtak. Központi témáik: a német nemzeti tudat feltámasztása, a külföldi németség támogatása, az imperialista expanziós politika, az élettér és az antiszemitizmus követelése.

Ma úgy határozzuk meg a nacionalizmust, mint olyan „politikai magatartás, amely a saját állam nagyságát és hatalmát, túlfokozott, intoleráns módon a legnagyobb értéknek tekinti". Ebben elsősorban a nacionalizmus hibás, amely azt fanatikus sovinizmussá növelte.[2]

Németország veresége az első világháborúban, s a békeszerződésekben rögzített területi elcsatolások, Ausztria anschlussának tilalma s ezzel a német egység lehetetlensége ösztönözte arra – miként a *„Mein Kampf"*-ban írja –, hogy politikus legyen, s a német nemzetet új, eddig ismeretlen nagysághoz és hatalomhoz segítse.

Az NSDAP 1920. évi programjának 1. pontja „az összes német egyesítését sürgette a népek önrendelkezésének alapján Nagy-Németországgá", a 2. pont pedig „a német nép egyenjogúságát más német nemzetekkel szemben, a versailles-i és a St. Germain-i békeszerződések megszüntetését".[3]

(A fajelmélet) A francia Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882) a fajok különbözőségét képviselte, az árja (indo-európai) faj fölényét minden más felett, és a kultúra hanyatlását a magasabb rendűek keveredésének eredményének tekintette az alacsonyabb fajjal. Ebből vezette le az árja magasabb rendűek uralmi igényét.

Charles Darwin (1809–1882) evolúciós tanai az állatvilágban azt mondták: a fajok fejlődése a legrátermettebbek harca a létért és túlélésért. Vele párhuzamosan a szociáldarwinizmus azt vallotta, hogy a szociális kapcsolatok és társadalmi fejlemények hasonló törvények szerint viselkednek.

Friedrich Nietzsche (1844–1900) az új emberről, a „felsőbbrendű emberről" írt, aki lerázott magáról minden hazug, beteges, életellenes jellemet.

Különös szerepet játszott Julius Langbehn kultúrkritikai, névtelenül megjelent értekezése „Rembrandt, mint nevelő. Egy németről" címmel. Langbehn vádolta a teljesség elvesztését az életben, amelyet a nagyvárosok iparosítására és eltömegesülésére vezetett vissza. Az újkort a „plebejusság" és a „vörös pénzkultúrára" vezette vissza, mint destruktív erőként, amely mögött a materializmus és az ész túlbecsülése állt. A teljességet azonban főleg az alsó-német agrárstruktúra és művészet megőrzésének tekintette, s Rembrandtot

szimbólummá emelte. Az egészséges vidéki népességről vallott romantikus elképzelését növelte a szociáldarwinista, faji és antiszemita történelem-tervezetével, amely a későbbi kiadásokban tovább erősödött. Így értekezése a nemzetiszocialista ideológia fő forrása lett.

1918-ban, még az első világháború alatt megalakult a völkisch értelmű Thule-társaság, amely később militáns harci szövetséggé alakult, amely főleg északon terjedt.

Erich Ludendorff tábornok az első világháborúban az állítólag alacsonyabb értékű szláv népek gyarmatosítását az utolsó percekig vallotta.

1921-ben megalakult az Északi Társaság, amelynek fő tézise szerint az „északi faj" kulturálisan és életerejét illetően is minden más emberi csoportosulás felett áll.

A nemzetiszocialisták ebből, és más építőanyagokból rakták össze világnézetüket, amelynek lényege szerint a germánok, mint a sors legtehetségesebb árjái hivatottak az alacsonyabb rendű fajok feletti uralkodásra.

(Az antiszemitizmus) A nemzetiszocialisták faji gondolkodási rendszerén belül az antiszemitizmus során a zsidókat „negatív típusként", hatalmas anti-fajnak démonizálták, amely a világot állítólag titokban uralja (zsidó világ-összeesküvés), s megkísérli szétzúzni az árja fajt, amelynek vitatja hegemón igényét.

Amikor a nemzetiszocialisták hatalmon voltak, azonnal megkezdték a pártprogramjukban rögzített alapelv megvalósítását, miszerint a zsidók nem néptársak és nem foglalhatnak el közhivatalokat.

A zsidó irodalmárokat különös gyűlölet övezte, mivel a weimari köztársaság sajtójában jelentős ellensúlyt alkottak. Kiszorították, kiközösítették és elűzték őket az újságokból. Alig vált ismertté, hogy a német kultúra a zsidó újságírók, költők, művészek és zenészek elüldözésével eleven csontvázzá sorvadt, s 1933-ban még nem lehetett előre látni, hogy a nemzetiszocialista antiszemitizmus tömeggyilkossággá fajul, jóllehet 1926-ban a *Mein Kampf*ban már szó esett a „zsidók eltávolításáról".

Az antiszemitizmus már áthatotta az egész 19. és a 20. század kezdetét. Az első világháborúig túlnyomórészt verbális támadásokban vagy a zsidók útjába állított akadályokban testesült meg, amikor tisztviselők vagy katonatisztek akartak lenni. 1918-tól veszélyesen növekedtek a sérelmek. A zsidókat a háborús vereség részeseivé nyilvánították, amely az ún. tőrdöfés legendában öltött testet, amely a zsidók és a marxisták szövetségét nyilvánította a forradalom kitörőinek, akiknek a háborús győzelem elmaradását vetette szemükre. A zsidógyűlölet a völkisch egyesületeket is mértéktelen területeken is áthatotta. Így 1920-ban a tiszta tudomány megőrzésére megalakult a Német Természetkutatók Munkaközössége *(Arbeitsgemeinschaft deutscher Naturforscher)*. A szervezet „a német tudomány zsidótlanítására" törekedett és a „bolsevik fizika" ellen fordult, amelyet Albert Einsteinben láttak megtestesülni. 1934-ben Rudolf Heß irányításával a faji ideológia terjesztésére megalakult az NSDAP Fajpolitikai Hivatala *(Rassenpolitisches Amt der NSDAP)*, amely 1942. évi feloszlatásáig átfogó publikációs és propagandatevékenységet folytatott. 1937-ben Berlin-Dahlemben Robert Ritter pszichiáter vezetésével megalakult a Fajhigiéniai és Lakosságbiológiai Kutatóhely *(Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle)*, amely kezdetben antropológiai, majd 1941-től bűnügyi-biológiai kutatásokat végzett. 1942-től a birodalmi területen élő kb. 30 000 roma munkatáborokban történő elszigetelésével és sterilizálásukkal foglalkozott.[4]

(A Führer-kultusz) A nemzetiszocialisták a sokat emlegetett népközösséget az új német nagyság kivívásának feltételéül tervezték, amely ideológiájuk következményeként csak autoritás és kemény vezetés révén érhető el. Hitler a Führer-elvet már a *Mein Kampf*ban meghirdette,

mint politikai elképzeléseinek alapját. Landsbergi fogsága után, az NSDAP újjászervezésekor a Führer-elvet előtérbe állította, s hívei hajlandónak bizonyultak egyedüli Führerré emelni. Mindez tovább bővült az első külpolitikai sikerek után a haza karizmatikus megmentője szerepében. Sőt ezzel még jelentős gondolkodók, Carl Schmitt és Martin Heidegger is egyetértettek.

Hitler ismeretes módon mindinkább ebbe a szerepbe emelkedett, sőt még kulturális bírálóként is fellépett, és kompetensnek érezte magát a képzőművészetben is és ízlését mérvadónak tekintette. Egy korabeli vicc szerint a zeneszerzők még boldognak tekinthették magukat, hogy Hitler nem hegedült. Az irodalomba csak politikai és személyes szempontok alapján avatkozott be.

A Führer-kultusz híveihez különböző elődök tartoztak. A romantikusok organikus, univerzális felfogást vallottak az államról, amelynek élén az uralkodó áll, mint a teljes akarat reinkarnációja. A 19. században feltörekvő nacionalizmus megfelelő korabeli személyiség híján a 12. század végi Staufok császárságára nyúlt vissza. Amikor 1871-ben megalakult a második császárság, I. Vilmost Nagy Vilmoshoz hasonlították, de kevesen hitték, hogy megérdemelte ezt a címet, legfőképpen ő maga. Azután II. Vilmost, a „hős királyt" ünnepelték, de ügyetlensége és önbecsülése között hánykolódva a heroikus kép lassan eltűnt róla; helyére az általa elbocsátott Otto von Bismarck kancellár lépett, az igazi birodalomalapító. Jelentőségét senki sem vonta kétségbe; a személyét körüllengő személyi kultusz és a halála utáni mértéktelen dicsőítés tartós volt.

Paul von Hindenburg birodalmi elnökké választása jelentette az első erős ember utáni kiáltást, aki központi hatalmat hoz létre az első világháború és a békeszerződések romjain. Széles körök erre nem láttak erre alkalmasabb személyt a demokratikus pártok között.

Carl Schmitt, a tekintélyes államjogász már az 1920-as éveiben született írásaiban azt az elméletet vallotta, hogy a parlamentarizmus az ipari társadalmak korában elveszítette helyét; ezért erős államot sürgetett, amelyet olyan elnök vezet, aki elegendő teljhatalommal rendelkezik, hogy az ellenálló demokratikus erőket megzabolázza. Később kifejezetten támogatta a Führer-gondolatot.

(Az élettér-gondolat) Az NSDAP programjának 3. pontja országot és földet követelt a német nép táplálására és lakossági feleslegének letelepítését. Ilyen gondolatokat tartalmazott már 1914 előtt az Alldeutscher Verband. A követelés már 1920-ban felbukkant a nemzetiszocialisták céljai között. Elszakíthatatlanul összekapcsolódott a faji felsőbbségi elképzelésekkel.

Az élettér követelése a nemzetiszocialista nyelvhasználatban is felbukkant a német nép ellátásának feltételeként, mivel az első világháborút lezáró szerződések túlságosan kicsi Német Birodalmat irányoztak elő, amelyet minden eszközzel ki kellett bővíteni.[5]

A nemzetiszocialisták az árja fajnak az erősebb jogán igényelték a szükséges élettér erőszakkal történő megszerzését is, főleg a keleti országok irányában, miként Hitler a *Mein Kampf*ban rögzítette: „Oroszország felső rétege évszázadok óta a germán magból táplálkozik, amelyet mára szinte teljesen kiirtottak." Tehát ott, az alsóbbrendű szláv népek területén alkalmas terjeszkedési terület létezik a germán felsőbbségi fajnak.

Az SS-ben még 1945-ig terjedt a gondolat, hogy Ukrajnát Németország gyarmatilag vezetett gabonaraktárává tegyék. Ebben különös szerepet kapott „A tér nélküli nép" jelszó, amely 1926-ban Hans Grimm regényének címe is volt. Hitler élettér-elmélete során átvette a fogalmat.

(Nemzetiszocialista mítoszok) A nemzetiszocialisták propagandájukat nem a tényszerű elemzésekre, hanem az érzelmek felébresztésére, az egzisztenciális félelmek és a hazafias kívánságok kihasználására építették. Ideológiájuk kezdettől fogva a mitologizálás tendenciáját hordozta.

A mítoszok eredetileg isteni történetek, amelyekkel az emberek a felfoghatatlannal megbarátkoztak. Az istenhit megszűnésével a mítoszok nem szűntek meg, mivel az emberi fantázia nem elégedett meg a tényekkel. Új mítoszokat gyártott, hogy a reális világ jelenségeit ezekből kiemelje. Így azok nem rendelkeztek többé mindennapi jelentőséggel, hanem tele voltak irreális érzésekkel, vágyakozásokkal és kívánságokkal, törekvésekkel az elérhetetlen iránt. Hatásuk felerősödött, amikor a tömegpszichológia törvénye erősödött és magasabb igazságként fogadták el, amely létbiztonságot teremtett.

A mítoszképzésnél a nemzetiszocialisták meglévő kezdeményezésekhez nyúltak vissza, patetikus súlyt adtak nekik és valláspótlékká dagasztották. Mindez világosan megnyilvánult Hitler vak tiszteletében vagy a „keleti országutazás" során. Mély hatása messze túlmutatott az ideológián. E mítoszképzés néhány komplex eleme az irodalomba is érződött, mivel a mítosz és költészet rokon egymással. Mindkettő gyökere nem az elemző gondolkodásban, hanem a fantáziában és az érzelmes világszemléletben rejlik.

(Az északi felsőbbrendű faj mítosza) A korai germán történelem mindinkább a történelmi szemlélet fókuszába került, mert az ébredező Németország a legnagyobb súlyt arra helyezte, hogy a germánok az ún. történelmi időkbe való belépésük előtt nagy kultúrával rendelkeztek. Felfogásuk röviden így összegezhető: Amit a Krisztus születése előtti több mint kétezer év gazdag történelme számunkra ajándékozott, az nem idegen számunkra, hanem azokból ered vérünk szelleme és vére. Mivel a több mint 4000 éves örökség bennünk él; mai birodalmi területünk földjének nagy része már évezredekkel ezelőtt a miénk volt. Versailles elvette tőlünk ezt a területet, amelyet elődeink vérével hosszú időn keresztül birtokoltunk.

Ezért nem tartjuk szükségesnek, hogy szellemi kölcsönöket kapjunk Athénból és Rómából. Nekik megvan a saját dicsőségük. Legfontosabb azonban, hogy amit ők teljesítettek, az északi örökségből származik, ahonnét a görögök és rómaiak délre költöztek. Mi a skandináv népek mellett a föld egyedüli északi népei vagyunk, amely az ősrégi vérből és földből megszakíthatatlanul kinőtt.

A németek főleg a germánoktól származnak. Az erről folyó kutatásnak hosszú múltja van, miként a germanofiliának is, miként azt többek között Klopstock és a romantikusok ápoltak. Mindez a nemzetiszocialista ideológiában még fokozottabban pozitív beállítást kapott, amelyben az ősgermán jelleg az egyszerűséget, a földhöz való kötődést, az egyenes gondolkodást, a szilárd erkölcsöt és tisztelettudást, a hűséget, a kurázsit és halálmegvető bátorságot emelte ki. Ezzel az ősgermán jelleggel indokolták a germánok magas rangját a faji hierarchián belül.

Ebből adódóan a nemzetiszocialista ideológia meg volt győződve arról, és sokakat meg is győzött arról, hogy a katonás északi parasztnép, az „egészséges barbár" kiemelkedő tulajdonságokkal rendelkezik, amelyet csak a civilizáció, a puha vallás és a politikai rendszerek takartak el a ravasz gyengék előnyére. Ha ezt ismét felélesztjük, az északi felsőbbrendű nép ismét valamennyi nép felett fog állni. A tudományban és iskolában kiemelkedő szerepet kapott a germán isteni világ, a hősies germán mondák, az Edda és az izlandi Saga.

A nemzetiszocialista ideológia a felsőbbrendű faj mítoszánál Friedrich Nietzsche késői munkájára hivatkozott. Az Erkölcs származástana *(Zur Genealogie der Moral)* (1887) című munkájában valóban az „uralkodó szőke, árja hódító fajról" és a „szőke bestiáról" esik szó. Szövegeiből ugyan kiderül, hogy Nietzsche a „faj" szó alatt mást értett, mint a nemzetiszocialisták, de ha a szövegkörnyezetet elhallgatják, amelyben más „uralkodó fajt" emlegetett, mint a germánok, akkor a filozófust könnyen lehet ideológiájuk ősének tekinteni. A lengyel kultúra – ahonnét származott – korántsem emelte olyan magas piedesztálra, mint ahogyan azt a németek tették.[6]

(Az egészséges barbárok mítosza) A századforduló táján az irodalomban – részben Nietzsche kultúr- és civilizációs kritikájának köszönhetően – elterjedt az elképzelés, hogy a kultúra folyamatosan finomul, miközben az élethez való rátermettség csökken. Ezzel ellentétes az északi faj életereje. Thomas Mann a Tonio Kröger című elbeszélésében is a „szőke és kékszemű" emberről beszél.

Oswald Spengler A Nyugat alkonya című munkájában is felkarolta ezt a gondolatot s olyan rendszert emlegetett, ahol a magas kultúrák mindig összehasonlítható módon fejlődnek, és pedig az évszakokkal vagy emberi élettel párhuzamosan: a tavasz szemléletes, primitív–szimbolikus művészetet hoz a törzsi kultúrában, politikai tagozódási tudat nélküli főnököket, a nyár növekvő kulturális óhajt, a polgári szellemi kultúra kezdeteit és a politikai tagozódást jelenti, a feudális rendet és a papi uralmat. Az ősz hozza a szellemi fellángolást és a művészet nagy mestereit. Az állam eszméje realitásba fordul, s áttör a polgárság és a pénzgazdaság. A telet vagy az öregkort az alkotó erő kihalása jellemzi a gondolkodásban, a hit értékeinek és az összetartozás tudatának elvesztésével. A nemzetekből kötetlen, politikailag indifferens tömegek lesznek. Ez a késői állapot összefoglalható a civilizáció fogalmában, amikor a kultúra kiüresedett, külsőséges, lélektelen zsugorodási formába kerül. Ehhez döntően hozzájárul a műszaki fejlődés, amelynek nyomán munkáshadsereg jön létre. Spengler a Nyugatot az elsorvadás utolsó szakaszában lévőnek látja, amely megalapozza bukását.

A ciklikus elmélet pesszimizmusa csak azzal a gondolattal „enyhült", hogy egy elit fölé kerülhet ennek az amorf tömegnek: „a cezarizmus kialakulása. Az erőszakos politika győzelme a pénz felett. A politikai formációk növekvő primitív jellege. A nemzetek belső széthullása a formátlan lakosságba. Ezek összefogása egy alkalmanként ismét primitív–despotikus jellegű impériumba." Spengler egy ilyen jellegű elitet látott Poroszország hadseregében és közigazgatásában; ez az elit „az erős faj teljes kifejeződése. A tisztet és a tisztviselőt annak teljességében kitenyésztették, de sohasem ismerték el az ennek megfelelő politikai típus kitenyésztését", amely feltartóztathatná a bukást.

A nemzetiszocialista ideológia az ilyen jellegű gondolatokhoz kapcsolódhatott, amely az elitgondolatot összhangba hozta a felsőbbségi faj fikciójával és azt propagálta, hogy az északi ember lerázza magáról a civilizációs hibákat, mint a kereszténység, a lélekelemzés, a rabszolga-erkölcs, a dekadencia, a pacifizmus, és a puha liberalizmus, s megfiatalodva helyrehozza s alkalmassá tegye magát a hatalom gyakorlására. S itt már mindenütt találkozhatunk azokkal a jelszavakkal, amelyeket a „hangadók" a könyvégetések során használtak.[7]

(A nép mítosza) Németország a 19. század első felében több mint 30 országra, kisállamokra és városokra volt széttagolva, ezért a mindenütt virulens nemzeti érzésnek itt más utakat kellett keresnie az állami egységnél, amelyet a „nép" kifejezésben találtak meg. A kifejezés apja Johann Gottfried Herder (1744–1803) volt, miszerint a nép speciális tulajdonságokkal rendelkezők közössége. Mindenesetre távol állt tőle, hogy faji minőségi tulajdonságokat határozzon meg, s következetesen humánus gondolatokat képviselt. Mindez azonban nem akadályozta meg a nemzetiszocialista ideológusokat kisajátításában. Ők a németeknek az évszázadban kifejlődött nemzeti érzéseire támaszkodhattak, amely a „nép" és „népiség" jelszavakat használta etnikai összetartozásukra és született jellegi rokonságukra. Bismarck birodalmában ugyan elérték a nemzeti egységet, de az csak kis-német megoldás volt.

A versailles-i és saint-germaini békeszerződésekben rögzített területi elcsatolások és Nagy-Ausztria anschlussának tilalma nyomán lehetetlen volt valamennyi német egysége. Így a népi gondolat csak kívánság, s a nemzetiszocialista mítoszképzés központi

témája maradt. Mindez összekeverve a gátlástalan fajelmélettel érzelmes jelszavakat alakított ki az áldozatkész közösségről és az etnikai fölényről. A politikai szóhasználatban a „néptársak" gyakori formula lett, amelyet az újságok – kezdve 1920-tól a *Völkischer Beobachter*rel –, s folytatva Kurt Pastenacis 1936-ban megjelent munkájával, A germánok néptörténetével *(Volksgeschichte der Germanen)*. Hasonlóképpen ide sorolható Hellmuth Langenbucher A kor népi költészete *(Volkshafte Dichtung der Zeit)* című 1937-ben megjelent munkája, amelyben völkisch jelszavakkal foglalta össze a kor összes engedélyezett vagy megtűrt irodalmát.

Az „egészséges népi érzékenység" kifejezés bevonult a joggyakorlatba és ezzel veszélyes dimenziókat kapott. Vele a művészetkritikában is mindent le lehetett mészárolni, ami nem a népies irányzathoz tartozott, s a „nép" horizontja feletti, a nem a német nép jellegéhez tartozókat „elfajzottnak" minősítették. Így a népi mítosz mindenféle kísérletezést megakadályozott. Az irodalomban más művészeti ágakhoz hasonlóan mindez az ízlés egységesítéséhez, az igényes alkotásról való lemondáshoz vezetett, főleg azért, mert a vonalas irodalomkritika a hasonló munkák mögött könnyen és gyakran a zsidó „aszfaltirodalom" megbélyegzését eredményezte, „zsidó ifjakként" szidták őket, s Ernst Barlach szobrász és költő már 1929-ben panaszkodott arról, hogy őt „zsidó és zsidók által bátorított szobrásznak nevezték".

(A vér és rög mítosza) A népiség különösen erőteljesen propagált része a vér és rög mítosza volt. A germán ősöket az egészséges, harcias parasztság társadalmának állították be, amelyet még nem kezdett ki a civilizáció és a kereszténység. Rendszerük a négygyermekes családot népszerűsítette, a többgyermekes családok kedvezményeket kaptak, az anyák pedig az anyasági keresztet. Az élettér-ideológia keretében a parasztokra várt az újonnan megszerzett földek biológiai meghódítása. Mindez a korai idők fegyveres parasztságára és a kelet-európai területek történelmi betelepítésére (vendek, erdélyiek, a Bánát) emlékeztetett. E történelmi területfoglalások nagy szerepet játszottak a propagandában és az oktatásban.[8]

Az egész vér és rög komplexum olyan mítosz, amely túlmutat a realitáson, mivel többé nem léteztek tisztafajú germánok, s a németek kevert népek voltak. A parasztság, mint a nép egészséges magjaként történő beállítása pedig az iparosítás, sőt a munka világának automatizálása korában inkább egyfajta archaikus, visszaforduló agrárromantikának tűnt.[9]

A paraszti életforma propagálását az urbánus életformák ellensúlyaként kezelték és összekötötték a faji eszmékkel. Az artamánokról szóló ideológia mellett Richard Walther Darré írásai alkották a nemzetiszocialista vér és rög mítosz alapját. A germán–északi fajt parasztságként értelmezték a zsidó nomádsággal szemben. Az örökösödési jogban a paraszti föld az új paraszti nemesség eszköze lett, amely gazdaságaiban egészséges társadalmat teremt. A társadalom messzemenő elparasztosításának megvalósításához új települési területekre volt szükség, ezért a vér és rög ideológia a „tér nélküli népre" panaszkodva nélkülözhetetlennek tekintette a keleti élettér megszerzését. Ezeket az elképzeléseket támogatta Hitler, Himmler és Schirach is. Főleg az SS kötődött Darré elképzeléseihez, mert később a keleti hódítások során a megszerzett területek az SS tulajdonába kerültek.[10]

(A frontkatonák mítosza) A katonaság tisztelete a császárság alatt groteszk méreteket öltött, miként Carl Zuckmayer *A köpenicki kapitány* (1930) című drámájában is ábrázolta. Az első világháború elején a nemzet nagy része a lelkesedés révületében volt, amely kétféle érzésből táplálkozott: a hazát meg kell védeni az igazságtalan támadásoktól, valamint a legyőzhetetlenség mítosza. Még a több mint négyéves háborús időszak sem változtatott sokat a lelkesedésen, mivel a vereségeket az ellenség fölényének tudták

be, és legtöbbjüket a bizonyosság vezette, hogy Németország nem vétkes a háború kirobbantásában. Az irodalmárok közül számosan később a heroizmust dicsérték, hogy Németország „öt éven keresztül kitartott a világ ellen".

A pacifista Kurt Tucholskyt és Carl von Ossiettkyt, a *Weltbühne* kiadóit nemcsak a nácik, hanem az egész jobboldalon keresztül a polgárság és munkások rétegei is elutasították. Tudatukban már korábban hatott Langemarck szelleme, az elesett német katonák dicsősége, majd a tőrdöfés legenda.

Langemarck szelleme a Legfelső Hadvezetés 1914. november 11-i hadijelentésén nyugodott, amely szerint „Langemarcktól nyugatra fiatal hadosztályok a Németország, Németország mindenek felett énekszóval megtámadták és elfoglalták az ellenség első vonalait." A „fiatal hadosztályok" katonái túlnyomórészt önkéntesek, közöttük érettségizők és egyetemi hallgatók voltak, felületesen kiképezve és gyengén felfegyverezve, akiket a taktikailag értelmetlen támadásra küldtek, amely felesleges, nagy áldozatokat követelt. Áldozatuk *Az én semmi vagyok, népem minden* jelszóval a nemzetiszocialista mítoszképzés része lett. A Langemarck melletti temető 45 ezer sírdombjával zarándokhely lett.

A tőrdöfés legenda szerint a háborút nem a harcoló csapatok veszítették el, hanem a bolsevisták és a zsidók rombolták le a hátországban az erkölcsöt, szocialista és kommunista munkamegtagadók gátolták a katonai utánpótlás szállítását. A legenda röviddel a fegyverszünet megkötése után keletkezett. Állítólag Frederick Maurice angol tábornok használta elsőnek a kifejezést, miszerint a német hadsereget „hátulról döfték le". Hindenburg legkésőbb 1919. november 18-án egy vizsgálóbizottság előtt átvette a kifejezést, amelyet aztán Ludendorff tábornok véglegesen bevitt a mindennapi használatba.

Mindkét narratíva a folyamatosan tartó katonai hangulat kiemelkedő eleme. Ezek megjelentek a frontharcos szövetségekben, közöttük a Stahlhelmben, de a szociáldemokrata birodalmi zászlóban, sőt számos háborús regényben is. A völkisch katonai kultusz azonban egy vonatkozásban jelentősen eltért a császáritól: kifejezetten az egyszerű frontkatonákra irányult. Az összetartozás érzését a „Kamerad" (bajtárs) kifejezés is jelezte. A Reichswehr, és később a Wehrmacht tisztjei azonban meglehetősen tartózkodóan viselkedtek a nemzetiszocializmussal szemben. Először is a paramilitáris SA, mint egy pimasz proletár klub volt szálka a szemükben, majd az SS is.[11]

(A szellemi tevékenység ellenzői) A totális rendszerek szigorúan rögzített világelképzeléseikkel szemben állnak minden gondolkodási sajátossággal, a fantázia minden extravagánsságával; ezért voltak bizalmatlanok a művészekkel szemben, s nem jutottak dűlőre az irodalommal. Az egyedül érvényes tanítás kényszerűen a vak hitre és engedelmességre épít; s nem jutott hely az önálló gondolkodásnak és kreativitásnak, az individualizmusnak és kisebbségeknek. A köztudatot ezért állami gondoskodás alá helyezték.

A német nép „egészséges eredetére" hivatkozva a nemzetiszocializmus a szellemi fejlődés és az önállóság helyett a testi egészséget, az akaraterőt és a közösségi érzést szorgalmazta. Mindez főleg az ifjúság nevelésére irányult, és visszanyúlt az ún. Vándormadár *(Wandervögel)* természetjáró és ifjúsági mozgalom hagyományaira, valamint a mesterséges barbarizációra. Az ifjúságot meg kellett edzeni, magas sportteljesítményekre sarkallni, akaraterejét és határozottságát támogatni.

Az iskolai nevelést is folyamatosan ennek rendelték alá. Megrövidítették a képzési témákat, a német-, a történelem- és biológiaoktatást völkisch hagyományoknak vetették alá, s kibővítették a sport oktatását, visszaszorították a humán gimnáziumok típusát. A hazafias nagyságot és heroizmust szorgalmazták, s azt, hogy életüket a Führerért, a népért és a hazáért áldozzák. Minden ettől eltérő kísérlet veszélyezteti az ideológiailag egységesített népközösséget.

A „kulturbolsevizmus” jelszava alatt a finomabb kultúra minden formáját betegesnek és károsnak tekintettek, s elutasították. A „kulturbolsevizmus” jelszava az első világháború után alakult ki, hogy tiltakozzanak a Bauhaus funkcionális stílusa ellen. A nemzetiszocialisták átvették a kifejezést és egyre növekvő tartalommal töltötték meg, s kiterjesztették két nemzetközi erőre. A németség őserejét és a germán faj uralmát veszélyeztetve látták a Kommunista Internacionálé és a „világzsidóság” révén. Kifejezésük mindent átfogott, amely ellentmondott a nemzetiszocializmus egyirányú kulturális elképzeléseinek. Ezért lett a *Weltbühne* gyűlöletük tárgya, amelynek pacifista tartalma a civilizációs irodalmárok terméke volt, amely a zsidó világ-összeesküvés zsoldjában állt. A német kulturális életben így szerintük csak a germán- és hazafias kultusz létezhetett. A más és idegen kultúra elleni fellépés csúcspontját a Münchenben 1937-ben az „elfajzott kultúráról” rendezett kiállítás jelentette. Az irodalomban hadjáratukat az 1933. május 10-i könyvégetések mutatták. A nyilvánosság előtt a szellemi tevékenységet folytatóknak nem engedtek meg semmiféle elhajlást. Amikor a háborús helyzet egyre kritikusabb lett, Goebbels félreismerhetően elhanyagolta a filmgyártás területét.[12]

(A nemzetiszocialista szimbolika) A főbb náci szimbólumok közé tartozott a zászló, a horogkereszt és a felvonulási jelvények. Színszimbolikájában a piros a mozgalom társadalmi eszméjét, a fehér pedig a nacionalista eszmét jelentette. A horogkeresztet közel négyezer éve számos európai és Európán kívüli kultúra használta szimbólumként. Különbözőképpen értelmezték: a mozgás, a változás jelének, vagy a svasztikát Indiában éppenséggel napkeréknek tekintették. A 19–20. század fordulójától politikai szimbólumként a nemzeti-forradalmi mozgalmak, népi szövetségek, illetve az antiszemita irányultságú vándormadár-mozgalmak és szabadcsapatok alkalmazták. Hitler „az árja ember győzelméért folyó küzdelem misszióját” látta a horogkeresztben, amely 1920-ban került fel az NSDAP zászlajába. 1933-ban a fekete–fehér–vörös zászló mellett birodalmi zászlóvá vált, 1935-től pedig a horogkeresztes zászló egyedüli nemzeti zászló lett. A felvonulási jelvényeket 1922-től Hitler tervezte az ókori római hadijelvények mintájára.

Hitler bizonyos példaképet látott az első világháborús brit propagandában, a munkásmozgalom agitációjában, a modern üzleti reklámok példaképfunkciójában, s a korabeli népszerű tömegpszichológia eszközeiben, amely az egyén feloldódását hirdette a tömegben. A tömegbefolyásolás modern eszközeinek tökéletesítésével végül valamennyi ellenlábasát kiiktatta. A náci propaganda alapvetően totális volt; az élet valamennyi területére kiterjedt, mindig és mindenütt (munka és szabadidő) jelen volt és mozgósított. Elsősorban nem az értelmiséghez, hanem a széles tömegekhez szólt – szubjektívan és egyoldalúan. Kevés témára koncentrált, de azokat kitartóan ismételte, s elválaszthatatlan egységet alkotott az erőszakkal (a „mozgalom napja” 1938. november 9-én a „kristályéjszaka” pogromjába csapott át). A náci propaganda gyakorlata kapcsolódott a „harci időszakhoz”. Felismerték, hogy a hatalmi monopólium mellett a hírek és információk monopóliuma a lakossági mozgósítás és indoktrinálás s a hatalom megszerzésének feltétele.

A keresztény ünnepekkel versenyezve kialakították a náci ünnepeket is: január 30-a a hatalom megragadásának napja, február 24-e a pártalapítás ünnepe, március 16-a a hősök emléknapja, április 20-a a Führer születésnapja volt, május 1-je pedig nemzetközi ünnepből a nemzeti munka napja lett. Májusban még anyák napját, június 21-én a nyári napfordulót, szeptemberben a nürnbergi birodalmi pártnapot, október elején Bückebergben az arató hálaünnepet, november 9-én a mozgalom napját, december 21-én pedig a téli napfordulót és a német (pogány) karácsonyt ünnepelték.

A vizuális propagandaesemények a mindennapokat is átszőtték, hogy demonstrálják a nép és a vezetés sorsközösség-érzetét. A korábbi Heil! helyett bevezették a Heil Hitler! „német köszöntést", a zárt sorokban való masírozást és a náci párt különböző szervezeteinek felvonulását, az iskolai reggeli ünnepeket, a zászlóavatást és szentelést, a fáklyás felvonulásokat, az utcai gyűjtéseket és az egytálétel-vasárnapokat. Mindezeket egyéb akciók egészítették ki: a rendszeres népszavazások, „termelési csaták", téli segélyakciók és gyűjtések, s egy-egy nap heroizálása (1933. február 27-én a Reichstag leégését az „általános kommunista felkelés kezdetének", a március 5-i parlamenti szavazást „az ébredő nemzet napjának", a Reichstag március 21-i megnyitását a „nemzeti felemelkedés napjának" nevezték el).

A náci ideológia és gyakorlat egyszerre volt reakciós és modernizációt hirdető, antimarxista, agrárromantikus és ipari tőkést pártoló, diktatórikus és népképviseleti, elit és populista. Eredményes volt a Führer-kultusz kiépítésében és ápolásában, a karizmatikus Führer-mítosz esetében, az osztályok feletti népközösség propagálásában, a hadrafoghatóság és a militarizmus erősítésénél, a fegyverkezés támogatásánál. Eredménytelen maradt ugyanakkor a lakosság soraiban általános agresszív zsidóellenes pogromhangulat kialakításában, az 1914. évihez hasonló háborús mozgósításban, az eutanázia-akciók népszerűsítésében, és abban, hogy erőteljes identitást teremtsen a korrupt pártnak.

A politikai alkalmazkodás árán a lakosság korábban elképzelhetetlen társadalmi mobilitáshoz és szabadabb életformához (fiatal lányok kikerülése a náci leányszervezeti tagsággal a szűk falusi életformából), anyagi előnyökhöz (pl. munkahely), az egyéni bizonyítás lehetőségéhez, nem értelmiségi karrierhez, szociális gondoskodáshoz vagy éppen a szabadidő felhasználásának – irányított – ajánlatához jutottak. A náci években kispolgári rendszer és erkölcs, vétlenek megsemmisítése és idealisztikus odaadás, bűnös energiák és visszájára fordult utópia, modern technikai szemlélet, békeretorika és háborús előkészület, rituális ünnepségek és koncentrációs tábor állt közvetlenül egymás mellett. A propagandának az volt a funkciója, hogy mindezt elködösítse és megakadályozza bármiféle tudatosság kialakulását.[13]

JEGYZETEK

1 A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt programja (1920. február 24.) In: Németh István: Németországi alternatívák 1918–1933. Korona Kiadó, Budapest, 1995, p. 38–40.
2 Felix Moeller: Der Filmminister. Goebbels und der Film im Dritten Reich. Henschel Verlag, Berlin, 1998. p. 15.
3 In: Németh István: Németországi alternatívák 1918–1933, i. m. p. 38.
4 Enzyklopedie des Nationalsozialismus. Herausgegeben von Wolfgang Benz, Hermann Graml und Hermann Weiß. Klett-Cotta, Stuttgart, 1997, p. 658–659.
5 Ludwig Peteres: Volkslexikon. Drittes Reich. Die Jahre 1933–1945 in Wort und Bild. Grabert Verlag, Tübingen, 1994, p. 464.
6 Felix Moeller: Der Filmminister, i. m. p. 23–24.
7 Uo. p. 24–25.
8 Uo. p. 27.
9 Uo. p. 28.
10 Enzyklopedie des Nationalsozialismus, i. m. p. 408–409.
11 Felix Moeller: Der Filmminister, i. m. p. 28–30.
12 Uo. p. 31., és p. 58.
13 Németh István: Németország története. Egységtől az egységig, i. m. p. 225–227.

ERDŐS MÁRTON

Angol–amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai tragédia

Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi jelentések tükrében

(Bevezetés) Az 1943-as olasz fordulat a második világháború történetének leginkább elvetélt fordulópontja. Az angol–amerikai szövetségesek az év közepe tájékán páratlan és egyedülálló lehetőséget hagytak ki, hogy első etapban a háborút egészen Németország határáig kiterjesszék, s a dominóelv alapján összeomoljon a német érdekszféra Kelet-Közép-Európában, amelyet a szövetséges hatalmak szabadíthattak volna fel, továbbá elszalasztották, hogy halálos csapást mérjenek a hitleri Harmadik Birodalomra és megnyerjék a második világháborút anélkül, hogy beengedjék a szovjet-orosz Molochot egészen Európa szívéig. Röviden: a világtörténelem menetének más folyást szabhattak volna…

Arról nem is beszélve, hogy Kállay Miklós magyar miniszterelnök politikája akár teljes sikerrel jár ebben az esetben.

Mielőtt témánkat elkezdeném boncolgatni, meg kell vizsgálnunk azokat a figurákat, akik ebben a drámai évben, vagyis 1943-ban a világtörténelmet formálták, másképpen fogalmazva, akiknek az 1945 utáni időket köszönhetjük, és remélem arra is sikerül valamiféle választ adnom, hogy a fentebb említett reménybeli történelmi fordulópont miért is vetélt el? A válaszokat e figurák gondolataiban, hajlamaiban, meggyőződéseikben és személyiségében kell keresnünk, továbbá abban a politikai kultúrában, amelybe beleszülettek és formálódtak.

(Árnyak: Adolf Hitler) Ma már régóta egyetértés van abban, hogy a második világháború kirobbantásáért egyetlen figura felelős: a Führer. Ormos Mária velőig találóan írja róla a következőket: „Nagy fantázia kell hozzá, ha egyáltalán lehetséges, hogy magunk elé képzeljük azt az embert, aki szegényes kultúrájával, vágyálmain merengve és pöffeszkedve kalácsmajszolás közben kigondolja, hogy a világ ura lesz, és ráadásul ennek még a közelébe is jut. Azt a figurát, aki a vele együttműködő, az ő személyes sikereit is alátámasztó magas tisztikart és nagyburzsoáziát megveti, de mégis eléri, hogy a végsőkig kitartsanak mellette. Azt a férfit, aki csak szürke polgári környezetben érzi otthon magát, de Európa nagy részében parancsol az államfőknek, marsalloknak és kormányzóknak.”[1] Mivel a Führer-fenomén már rongyosra lett – több-kevesebb sikerrel – analizálva a szakirodalomban, e helyütt most legyen erről elég ennyi.

(Árnyak: Joszif Visszarionovics Sztálin) Sztálin elvtárs a második világháborút megelőző tevékenysége sokrétű volt. Egykori főnöke, Lenin régi bolsevik gárdáját az ő személyes talpnyalóin kívül gyakorlatilag kiirtotta. Az 1930-as évek első felében ukrán parasztok millióit küldte a halálba kiéheztetéssel. Derék elvtársai pártutasításra sok ukrán faluból még a maradék élelmet is elszállították. Nem sokkal utána Sztálin lefejezte a Vörös Hadsereg felső tisztikarát. A háború előestéjén szövetséget kötött a Führerrel és felosztották egymás közt Kelet-Közép-Európa nagyobbik részét. 1939. szeptember 17-én hátba támadta a Wehrmacht ellen hősiesen küzdő Lengyelországot, amelyet aztán

a Führerrel negyedszerre is felosztanak.[2] A markába került lengyel tisztek ezreit Katyńban ugyanúgy kiirtja[3], mint egykor bolsevik elvtársait és katonai vezetőit. 1941 őszén, amikor a Wehrmacht már Moszkvát fenyegeti, egy kommunistától – elvileg – roppant idegen módon a kazanyi Nagyboldogasszony ikonját hurcolásztatja körbe Moszkvában és értésre adja: Oroszország Anyácska veszélyben…[4] De még a felsoroltak sem akadályozzák meg abban, hogy 1943-ban a különbéke lehetőségét keresse a hitleri Harmadik Birodalommal, befejezve azzal, hogy ez még csak nem is Sztálinon bukik meg.[5]

(Árnyak: Franklin Delano Roosevelt) A jóságos Roosevelt amerikai elnökről elmondhatjuk, hogy a második világégés idején méltó utódja lett az első világégés idején regnáló elődjének, Thomas Woodrow Wilsonnak. Elmondhatjuk róluk, hogy lánglelkű machiavellista volt mindkettő, továbbá a „vizet prédikálok és bort iszok" klasszikus esetei. A derék elnököt fűtötték a világmegváltó liberális eszmék[6], nevezetesen, az ún. American way of life-ot[7] a Föld minden részén el akarta terjeszteni és biztos volt benne, hogy az USA a létező világok legjobbika.[8] Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az amerikai íratlan szokásjognak fittyet hányva egymás után négyszer választassa meg magát az USA elnökének.[9] Arról nem is beszélve, hogy 1940-ben határozott izolacionista programmal lett elnök[10], röviden: a választópolgárok azért szavaztak neki bizalmat, hogy Amerikát távol tartsa a világégéstől.[11] Ergo, átverte a saját szavazóit. Aztán később, de még jóval Pearl Harbor előtt tudott a készülő japán agresszióról.[12] Nem tett semmit. Föláldozta flottájának ékességét és saját honfitársait. Csakhogy beléphessen a háborúba.

(Fény és árnyék játéka: Sir Winston Churchill) 1940. május–júniusában mindössze egyetlen ember döntésén és hozzáállásán múlott a világtörténelem alakulása és rettenetes felelősség nyugodott a vállán. Ezt a férfiút Winston Churchillnek hívták. Hitler egy karnyújtásnyira volt a győzelemtől. A brit hadsereget a teljes megsemmisülés fenyegette. Franciaországot a Führer már összezúzta és a kontinentális Európa ura lett. A korabeli angol elit nagy része meg akart egyezni Hitlerrel.[13] Az USA nem volt hadviselő fél. A Szovjetunió a Führer szövetségese volt.

A döntés háború vagy béke kérdésében Churchillen múlt.[14] Ő az ellenállást választotta.[15] Nem ígért mást csak vért és könnyeket.[16] Olyan beszédeket mondott ebben az időben, melyek tele vannak halhatatlan mondatokkal.[17] Egyedül szállt szembe a Führerrel és birodalmával abban a történelmi pillanatban. És megváltoztatta a világtörténelem menetét.

De törekvése mégis csak torzó maradt. Egy másik sorsdöntő történelmi pillanatban, az 1943-as olasz fordulat idején minden törekvése ellenére gyengének bizonyult.

1945-ben pedig Drezda német város terrorbombázásának elrendelésével[18] emberiség elleni bűntetteket követett el. A német város ráadásul tele volt ártatlan német menekültekkel is.

Rövid etűdszerű vizsgálódásunk végére értünk e figurákat illetően. Most pedig foglalkozzunk egy becsületes, hazaszerető államférfival és politikussal. Egy valódi hőssel. Amely tényből mit sem von le az, hogy végül minden törekvése megsemmisült. Ami nem rajta múlott és nem is a nemzetén, hanem a felsorolt négy figurán!

(Kállay Miklós, magyar miniszterelnök (1942–1944)) A napjainkig továbbélő vulgármarxista ihletettségű tévhitekkel szemben a források alapján megállapíthatjuk, hogy az ősi magyar nemesi családból származó, magasan iskolázott, világlátott és komoly élettapasztalatokkal is bíró Kállay Miklós miniszterelnök végig egyenes vonalú, határozott politikát folytatott a céljai tekintetében.[19] Másképpen fogalmazva, nagyszerű elődje, a tudós magyar politikus és

államférfi, gróf Teleki Pál irányvonalát folytatta, százszor nehezebb körülmények között.[20] Rövidre fogva, politikájának lényege 1942-től kezdve Magyarország nem hadviselő státuszának visszaszerzése, következő etapban pedig a világégésből való kivezetése, hazánk területi gyarapodásának, politikai-gazdasági-katonai épségének megóvásával.[21] Kállay kezdettől fogva az angolszász szövetségesek oldalára való átvezetéssel képzelte el a magyar jövőt, de életformánk, társadalmi berendezkedésünk, ősi organikus gyökerű alkotmányosságunk megőrzésével.[22] Nem zárkózott el a háború utáni komolyabban esedékes reformoktól sem.[23] Szemben állt a két totalitárius, ember- és életidegen diktatúrával, mind a hitleri Harmadik Birodalommal, mind Sztálin elvtárs Szovjetuniójával.

Hitt a szövetségesek által meghirdetett Atlanti Chartában.[24] Ennek szellemében képzelte el a háború utáni újjáépítést, de a magyar sajátosságok messzemenő figyelembevételével.[25]

Továbbá itt érinteném a holokauszt problematikáját is. Kállay idején a közel 800 000 fős magyarországi zsidó közösség[26] és a hozzánk menekült további 70 000 zsidó[27] békében élt Magyarországon. Kállay minden német követelést a zsidókkal kapcsolatban kategorikusan visszautasított.[28] Miközben a környező országokban, sőt az egész Kelet-Közép-Európa térségében javában zajlott az „Endlösung".[29] Kállaynak mindez nem sikerülhetett volna, ha nem áll mögötte Horthy Miklós kormányzó.[30] Téves beállítás az is, hogy a kormányzó csak a jómódú zsidókat akarta megmenteni.[31] A helyzet az, hogy minden antiszemita kijelentése mellett Horthy támogatta Kállay politikáját.[32] A hatalmas létszámú zsidó közösség egészen a német megszállásig biztonságban volt.[33] A legsanyarúbb helyzetű vitathatatlanul a zsidó munkaszolgálatosok sorsa volt, de ezen Kállay humánus gondolkodású honvédelmi minisztere, Nagybaczoni Nagy Vilmos erélyes intézkedésekkel változtatott, javítva ezen emberek életkilátásait.[34]

Végezetül Kállay vázolt politikája az 1943-as olasz fordulattal teljesedhetett volna be. Czettler Antalt idézem: „Magyarország sorsa ettől az időponttól kezdve attól függött, hogy beválik-e az angol vezérkar által kidolgozott mediterrán stratégia, és az angolszász csapatok elérnek-e Magyarország határaihoz, mielőtt a németek a megszállást előkészítik és végrehajtják."[35] Itt pedig elérkeztünk témánk magvához, nevezetesen az 1943-as olasz fordulathoz és annak magyar, sőt kelet-közép-európai vonatkozásaihoz.

(1943. A világháború fordulópontja(i)) Az 1943-as év első fele, ami a második világháború menetét illeti, félreérthetetlenül mutatta, hogy a háborús erőviszonyok, katonai élőerő, hadianyag és logisztika szempontjából, továbbá az igénybe vehető tér és idő szempontjából átbillenőben van az angolszász szövetségesek és a sztálini szovjet-orosz világbirodalom javára.[36] Alighanem igaz, hogy a sztálingrádi csata azt mutatta meg a Führer ellenfelei számára, hogy a Wehrmacht és a hitleri Harmadik Birodalom nemcsak megverhető (az 1941-es moszkvai csata ez már megmutatta), hanem le is győzhető. Bebizonyosodott, hogy nemcsak csatákat lehet nyerni, hanem felcsillant a háborús győzelem esélye is.[37] Ennyi és nem több. Megjegyzem itt, hogy 1943 tavaszán, a Wehrmacht – Rommel mellett talán a legtehetségesebb hadvezére – von Manstein tábornok vezetésével, aki mellesleg kiváló stratéga volt, ellentámadást indított a Vörös Hadsereg ellen a keleti front déli szektorában, méghozzá a Sztálingrádban pont az őket legyőző szovjet-orosz haderők ellen. Manstein visszanyomult a Donyec-medencéig és visszafoglalta Harkovot is. A Vörös Hadsereg súlyos veszteségeket szenvedett.[38]

Szóval szó sincs arról, hogy Sztálingrád után a kezdeményezést a németek elveszítették volna. A helyzet az, hogy az erőviszonyok a keleti fronton majdnem fél éven át, egészen a júliusi kurszki csatáig – kiegyenlítettek voltak.

Kétségtelenül Afrikában is összegyűltek a viharfelhők a hitleri Harmadik Birodalom végső bukása tekintetében. Itt 1942 őszén, a mai Marokkó és Algéria területén szálltak partra az angol–amerikai szövetségesek és akcióba lépett az Egyiptom felől támadó 8. brit hadsereg is, Montgomery brit tábornok vezetésével.

Azt kell, hogy mondjuk, az afrikai német–olasz jelenlétet a szövetségesek gyorsan – néhány hónapon belül kivonták a forgalomból.[39] Ennek előfeltételeként az észak-afrikai gyarmatbirodalomban – jó reálpolitikai érzékről tanúságot téve – villámgyorsan megegyeztek, nem is akárkivel, hanem egyenesen Pétain francia államfő helyettesével, Francois Darlan tengernaggyal, így komolyabb ellenállás nélkül birtokba vehették e területeket.[40]

Ami Montgomeryt illeti, a nagyszerű német hadvezér, Erwin Rommel Afrika Korpsát rákényszerítette a világtörténelem egyik leghosszabb visszavonulására, miután El-Alameinnél le is győzte.

Végül a Tunéziába visszaszorult német–olasz haderők ellenállását – rövid, de heves küzdelem után – felszámolták.[41]

A lélekharang megszólalt Mussolini Olaszországa felett. A rogyadozó fasiszta rendszer végső bukása folytán pedig páratlan lehetőség adódott az angolszász szövetségeseknek, hogy halálos csapást mérjenek a hitleri Harmadik Birodalomra, és felszabadítsák nemcsak Itáliát, hanem az egész Kelet-Közép-Európa térségeit.

(Mussolini bukása. Egy kinyíló, majd bezáruló történeti chance) E témakör avatott magyar szakértői közül sem Andreides Gábor, sem Kindl Melinda, sem Joó András, sem Ormos Mária nem mondják ki tételesen műveikben e fejezet címében jelzett fő mondanivalómat. Kindl – saját bevallása szerint is – a művem forrásanyagául szolgáló levéltári anyagokra nem fordított megfelelő hangsúlyt és doktori értekezésében az e források alapján bizonyított koncepciót nemes egyszerűséggel „optimista verziónak" minősíti.[42] Andreides – benyomásom szerint – csak kerülgeti ezt a problematikát, írásaiból az érződik ki, hogy maga is tisztában van vele, de tételesen nem mondja ki[43], ahogy Joó András[44] és Ormos Mária[45] sem. Ezzel szemben Czettler Antal[46] igen, de úgymond ő sem viszi végig ez ebből fakadó gondolatsort, maximum csak az utalások szintjén. E sorok írója ezt a lyukat szeretné e témával kapcsolatban röviden és tömören betömni, amelyre már tett egy kísérletet.[47]

Máriássy József római magyar követ jelentéseit tanulmányozva feltűnő, hogy a kötelességét példamutatóan végző Máriássyt milyen komolyan foglalkoztatta az olasz diktátor bukásának historikuma.[48] Jelentéseiben újra és újra visszatér erre a témára, de azt is megállapíthatjuk, hogy pozíciója ellenére feltűnően alultájékozottnak tűnik a forrásanyag tükrében.[49] Márpedig egy diplomatának ugyanaz az elsőrendű kötelessége, mint egy újságírónak: információkat szerezni. Mégis, Máriássy éles szemmel látta a lényeget: a szövetségesek páratlan lehetőségét, hogy a háborút Németország határáig kiterjesszék és halálos csapást mérjenek a hitleri Harmadik Birodalomra és gyakorlatilag győztesen fejezzék be a második világégést, de anélkül, hogy az orosz Molochot beengedjék egészen Európa szívéig.[50] Visszatérve Mussolini bukására, az két eredetileg egymástól független, de hamarosan kölcsönhatásba lépő és egymás hatását kölcsönösen fölerősítő történeti eseménysor eredménye lett.[51] A Fasiszta Párton belül már régóta komoly mozgolódás volt tapasztalható, de ennek a mozgolódásnak nem az volt a célja, hogy az egész rendszer megbukjon, hanem annak radikális reformja, másképpen fogalmazva a nagyobb párton belüli demokrácia megvalósítása.[52] Senki nem kívánta tehát a rezsim széthullását, legalábbis kezdetben.[53]

A másik párhuzamos eseménysor középpontja III. Viktor Emánuel király körül kristályosodott ki, akiknek – mármint a király körül csoportosuló konzervatív elemeknek – már nagyon elegük volt a háborúból és a modernkori római cézárból, így Mussolini megbuktatására és Olaszország háborúból való kivezetésére, értsd: a szövetséges hatalmak oldalára való átállásra szövetkeztek.[54]

A Fasiszta Párton belüli változást akarók és a király körül gyülekező konzervatív csoport között kezdettől fogva megvolt a közös pont: elég volt Mussoliniból.[55]

A két csoport végül összefogott és megbuktatta a Ducét, a fasiszta rendszer pedig kártyavárszerűen összeomlott.[56]

Ezáltal kinyílott egy történeti alternatíva, a szövetségesek bemehettek volna egy nyitott ajtón.[57] Nem tették meg. Az ajtó mindörökre bezárult.

(Gondolatok az európai történelemről és a keresztyén etikáról) Az európai civilizációnak három fundamentuma van. Az ókori görög filozófia, a római jog és nem utolsósorban e kettő örökségét is jótékony módon megtermékenyítő keresztyén etika. Továbbá ezek közül is primátust élvez – ha az utóbbi évezredet nézzük – a keresztyén etika. Ugyanis ez adott és ad értelmet civilizációnknak, ez tette naggyá. Ezzel nem azt állítom, hogy itt Európában az elmúlt évezredben minden szent és tökéletes lett volna. Azt állítom, hogy ez volt, van minden rendű és rangú európai ember számára a *zsinórmérték*. Erre mért hatalmas csapást a felvilágosodásnak nevezett nagy elsötétülés és politikai édesgyermekei, mindenekelőtt a nagynak nevezett francia forradalom és az amerikai függetlenségi háború. A kettő megszülte a liberalizmust, amelynek eszmei végső lényege röviden a mindenkinek, mindent, mindenhol szabad. Ezután megszülettek a liberalizmus ellenmozgalmai, mindenekelőtt a kommunizmus és a nemzetiszocializmus. Másképpen megfogalmazva: liberalizmus nélkül nem lett volna sem kommunizmus, sem nemzetiszocializmus. Mindhárom szellemi áramlat végső soron élet- és valóságidegen természetű és tagadja a keresztyén etikát. Ennek történeti kivetülése volt a 20. század két világégése, de napjaink Európájának káosza is. Míg történetünk árnyai a keresztyén etikát végső soron tagadó figurákból áll (Hitler, Sztálin, Roosevelt) vagy azt csak szelektíven képviseli (Churchill), megállapíthatjuk, hogy Kállay Miklós maradéktalanul és szívszorítóan heroikus küzdelemben képviselte a keresztyén etikát.

Amivel itt sem azt állítom, hogy Kállay szent lett volna, vagy Magyarország a makulátlanságot képviselte volna.

De mind Magyarország, mind Kállay és mellettük sok európai kisállam, *amíg volt mozgásterük*[58], az emberi és politikai teljesítőképesség és a lehetőségek legvégső határáig véleményem szerint ezerszer jobban képviselte a keresztyén etikát – pótolhatatlan európai kincsünket – mint a második világégés „jó” vagy „rossz” emberi és birodalmi nagyságai.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM:

ANDREIDES, Gábor: Fegyverszünettől megszállásig. Az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben. *Múltunk*, 2010/2. 208–228.

https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/5-a-voros-hadsereg-teli-altalanos-tamadasa-1942-november-19-1943-marcius-25-F37/a-del-hadseregcsoport-ellentamadasa-es-harkov-visszafoglalasa-1943-februar-19-1943-marcius-25-FB2/ Letöltés: 2019. 02. 25.

BENOIST, Alain de: *Zarathustra nyomában. Példabeszéd a jó európaiakhoz*. Budapest, 2002.
CZETTLER, Antal: *A II. világháború rejtett erővonalai*. Budapest, 2006.
CZETTLER, Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*. Budapest, 2000.
ERDŐS, Márton: Egy történeti alternatíva kérdéséről. Kállay Miklós és az 1943-as olasz fordulat (1943) nemzetközi összefüggésrendszerben. *Rubicon*, 2017/5. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/archivum
ERDŐS, Márton: Közelítések Kállay Miklós külpolitikájához 1942–1944. *Hitel*, 2013/5. 103–112.
EVANS, Richard J.: *A Harmadik Birodalom háborúban. Hogyan taszították a nácik katasztrófába Németországot*. Budapest, 2014.
JOÓ, András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*. Budapest, 2008.
KÁLLAY, Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam I–II.* Budapest, 1991.
KERSHAW, Ian: *Hitler. 1936–1945 Nemezis*. Szeged, 2004.
KINDL, Melinda: *Párhuzamos kényszerpályák. Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok 1943–1945 között.* PhD-értekezés, Pécs, 2016.
MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története 1929–1945. I–II.* Budapest, 2006.
www.matrozvar.hu/Az%20ikonoztaz_T.html Letöltés: 2019. 03. 05.
MNL MOL K 63 Külügyminisztérium, Politikai osztály, *római követségi jelentések (Máriássy Zoltán), 1943. júl.-aug.*
NAGYBACZONI NAGY, Vilmos: *Végzetes esztendők.* Budapest, 1986.
ORMOS, Mária: *Hitler*. Budapest, 1993.
ORMOS, Mária: *Mussolini*. Budapest, 1987.
RÁNKI, György: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1987.

JEGYZETEK

1 ORMOS, Mária: *Hitler*, Budapest, 1993. 383. (A továbbiakban: ORMOS)
2 KERSHAW, Ian: *Hitler. 1936–1945 Nemezis*, Szeged, 2004. 195–196., 221. (A továbbiakban: KERSHAW)
3 EVANS, Richard J.: *A Harmadik Birodalom háborúban. Hogyan taszították a nácik katasztrófába Németországot*, Budapest, 2014. 54.
4 www.matrozvar.hu/Az%20ikonoztaz_T.html Letöltés: 2019. 03. 05.
5 ORMOS, 433.
6 CZETTLER, Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Magvető, Budapest, 2000. 592. (A továbbiakban: CZETTLER)
7 BENOIST, Alain de: *Zarathustra nyomában. Példabeszéd a jó európaiakhoz*, Europa Authentica, Budapest, 2002. 114. (A továbbiakban: BENOIST)
8 CZETTLER, 592. BENOIST, 110.
9 CZETTLER, 591.
10 CZETTLER, 584.
11 BENOIST, 118.
12 BENOIST, 119.
13 John Lukacs egy egész könyvet szentelt a témának: Öt nap Londonban c. magyarul is olvasható művéről van szó.
14 CZETTLER, Antal: *A II. világháború rejtett erővonalai,* Kairosz, Budapest, 2006. 305. (A továbbiakban: CZETTLER II.)
15 CZETTLER II. 309.
16 CZETTLER II. 302.
17 CZETTLER II. 305–306.
18 EVANS, 671–672. Az angol szerző Churchill felelősségét szemérmesen elhallgatja és próbál olyan benyomást kelteni könyvében, mintha Drezdának katonai jelentősége lett volna. Nem volt.
19 ERDŐS, Márton: *Közelítések Kállay Miklós külpolitikájához*, Hitel, 2013/5. 107. (A továbbiakban: ERDŐS)
20 JOÓ, András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*, Budapest, 2008. 43. (A továbbiakban: JOÓ)
21 ERDŐS, 104.
22 KÁLLAY, Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I–II.*, Budapest, 1991. I. kötet, 94–95.
23 KÁLLAY I., 95–97.
24 KÁLLAY II., 108–110.
25 Uo.
26 JOÓ, 130.
27 CZETTLER, 170.
28 ERDŐS, 108.
29 CZETTLER, 163–164.
30 KÁLLAY I., 41.
31 CZETTLER, 157.
32 KÁLLAY I., 40.
33 MACARTNEY, C. A.: *Október tizenötödike.*

A modern Magyarország története 1929–1945. I–II., Budapest, 2006. II. kötet, 280.
34 NAGYBACZONI NAGY, Vilmos: Végzetes esztendők, Budapest, 1986. 100.
35 CZETTLER, 272.
36 EVANS, 468.
37 EVANS, 392.
38 https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1941-1943-CF9/5-a-voros-hadsereg-teli-altalanos-tamadasa-1942-november-19-1943-marcius-25-F37/a-del-hadseregcsoport-ellentamadasa-es-harkov-visszafoglalasa-1943-februar-19-1943-marcius-25-FB2/ Letöltés: 2019. 02. 25.
39 CZETTLER II. 242.
40 Uo.
41 CZETTLER II. 240–242.
42 KINDL, Melinda: *Párhuzamos kényszerpályák. Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok 1943–1945 között*, PhD-értekezés, Pécs, 2016. A téma nemrégiben született hiánypótló foglalata.
43 ANDREIDES, Gábor: *Fegyverszünettől megszállásig. Az olaszországi események magyarországi hatása 1943–1944-ben*, Múltunk, 2010/2. 208–228.
44 JOÓ, 160–169.
45 ORMOS, Mária: *Mussolini*, Budapest, 1987. (A továbbiakban: ORMOS II.) Könyvében a szerző mélyen hallgat erről az alternatíváról.
46 CZETTLER, 189.
47 ERDŐS, Márton: *Egy történeti alternatíva kérdéséről. Kállay Miklós és az 1943-as olasz fordulat nemzetközi összefüggésrendszerben*, Rubicon, 2017/5. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/archivum (A továbbiakban ERDŐS II.)
48 MNL MOL K 63 KÜM 150/pol.-1943.
49 MNL MOL K 63 KÜM 156/pol.-1943.
50 MNL MOL K 63 KÜM 156/pol.-1943.
51 MNL MOL K 63 KÜM 142/pol.-1943. 151/pol.-1943. 161/pol.-1943.
52 MNL MOL K 63 KÜM 142/pol.-1943.
53 MNL MOL K 63 KÜM 142/pol.-1943.
54 ORMOS II. 397.; ANDREIDES, 211.; KINDL, 40–42.
55 ORMOS II. 393–397.
56 MNL MOL K 63 KÜM 151/pol.-1943.
57 ERDŐS II.
58 RÁNKI, György: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok,* Budapest, 1987. Ez a tanulmánykötet a szerző említett történetelméletének foglalata.

Új Nemzeti Kiválóság Program

A TANULMÁNY AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA ÚNKP-18-3-IV-KRE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

MÉNES ANDRÁS

Száz éve hunyt el Ernst Haeckel

A biológusokon kívül kevesen ismerik manapság Ernst Haeckel német botanikus és evolúciós gondolkodó nevét. Pedig nagyon fontos és ellentmondásos alak, aki segített formálni a biológiai kutatást Charles Darwin után, megnövelve hatókörét embriológiai, alaktani és sejtelméleti tanulmányaival. Számos témát vetett fel és vitatott meg, amelyek ma sem vesztették el jelentőségüket, kitalálta *az ökológia* fogalmát, amelyet a szervezet és környezete közötti viszony kutatásaként határozott meg. Stephen Jay Gould nemrégiben dokumentálta Haeckel rendkívüli történelmi jelentőségét, néhány évvel ezelőtt pedig Erik Nordenskiöld azt írta, hogy „nem sok olyan személyiség létezik, akiknek olyan erős hatása van az emberi kultúra fejlődésére – ráadásul sok olyan területen –, mint Ernst Haeckelnek".

Ernst Heinrich Philipp August Haeckel 1834. február 16-án született Potsdamban, Poroszországban, amely ma Németország része. Noha szüleit származásuk a porosz hivatali réteghez kötötte, liberális, középosztálybeli család voltak. Anyjától, Charlotte Sethétől bátorítva Ernst fiatal korában növényeket gyűjtött és osztályozott. Romantikus szeretet fűzte a természethez. A gimnáziumban klasszikus oktatást kapott, amelyben a matematika nem sok szerepet játszott, Goethét és Alexander von Humboldtot olvasta, és botanikus akart lenni. Közhivatalnok apja, Carl Haeckel azt szerette volna, ha orvosnak tanul, így Ernst 1857-ben orvosi diplomát szerzett a Berlini Egyetemen. Sohasem vesztette azonban szem elől azt, ami a legjobban érdekelte, ezért csak rövid ideig folytatott orvosi gyakorlatot, mielőtt 1862-ben a zoológiai és az összehasonlító anatómia professzora lett volna belőle a Jénai Egyetemen.

Még diákként kezdett el foglalkozni a tengerbiológiával, megszállott mikroszkópos kutató lett belőle. 1859 és 1860 folyamán botanikai expedíción vett részt a Földközi-tenger környékén, hogy a különös egysejtű szervezetet, a sugárállatot vagy radiolariát tanulmányozhassa. Sok ezer példányt gyűjtött össze, és 144 új fajtát fedezett fel ennek a protozoonnak. A csontvázszerű külső szerkezettel rendelkező radiolaria az egyik legkecsesebb, legszebb lény, amely a természetben megtalálható. Haeckel kitűnően rajzolt, és 1862-es *Beszámoló a sugárállatokról* című monográfiáját még ma is rendkívül értékes munkának tekintik. A következő évtizedben azon dolgozott, hogy osztályozza a szivacsokat és a medúzákat, amelyeknek végül négyezer fajtáját írta le. Tengerbiológiai munkája elvezetett odáig, hogy egy új, háromrészes osztályozási rendszert javasoljon, amellyel elismerte, hogy bizonyos kisebb szervezetek nem növények, de nem is állatok. A huszadik században ezt többen átvették és továbbfejlesztették, legutóbb Lyn Margulis.

Úgy tűnik, már munkásságának meghatározó eseményt jelentett gondolkodásában Charles Darwin műve, *A fajok eredete*, amelyet kevéssel azután olvasott, hogy Németországban is kiadták. 1863-ban Haeckel fontos előadást tartott, amelyben összegezte Darwin tanításait, alkalmazva őket saját, eredeti, kialakulóban lévő eszméire. Megtalálta a leszármazásban azt a vonzó eszmét, Hogy a fejlődés „természeti törvény, amelyet semminő emberi hatalom, sem a zsarnokok fegyverei, sem a papok átkai sohasem tudtak elnyomni". Haeckel munkásságát átjárta a német romantikusok természetfilozófiája, és a Goethéhez hasonló gondolkodókra Darwin elődeiként tekintett.

Általános alaktana, amelyet 1866-ban adott ki, tudományos gondolkodásának legfontosabb megállapításait tartalmazza. Ezt dolgozta ki a következő negyven évben. Felhasználta Darwin gondolatait a különböző szervezeti formák megmagyarázására, megkülönböztette az anatómia és a keletkezés tudományát, megalkotta az ontogenezis (egyedfejlődés) fogalmát. Megközelítését „monizmusnak" nevezte, mert visszautasította a szellem és az anyag karteziánus kettősségét, nem hitte, hogy abszolút különbség van a szerves és a szervetlen között. Haeckel elfogadta a lamarcki eszméket is, hitt benne, hogy a szerzett jellegzetességeket tovább lehet adni a következő nemzedéknek a „progresszív öröklődés" révén. Azt hitte, hogy ezzel az összevonással a darwinizmust terjesztette ki, holott ez a különös filozófiai alap megakadályozta az 1900 táján újra felfedezett mendeli eszmék elfogadásában.

Egyik elgondolása azonban, amelyet ő „biogenetikus alapelvnek" nevezett, rendkívüli hatást gyakorolt. Eszerint „az ontogenezis megismétli a filogenezist" – minden egyén a fejlődése során keresztülmegy azokon a szakaszokon, amelyeken az egész faj átmegy az evolúció során. Noha maga az ötlet nem tőle ered, Haeckel ennek biztosította a fő helyet biológiai rendszerében. Ezt használta fel híres, képzeletgazdag fajfejlődési fáinak megrajzolására. Az ember fejlődésében például a fa tövébe egy egysejtűt helyezett, mert a megtermékenyített petesejt is egyetlen sejt. A fa csúcsa felé haladva Haeckel feltételezett egy *nem beszélő* majomembert, azon az alapon, hogy az újszülött sem tud beszélni.

Haeckel biogenetikai alapelve, noha manapság távol áll a támadhatatlanságtól, annak idején rendkívül nagy hatással bírt. Az *Ontogenezis és filogenezis*ben Stephen Jay Gould azt állítja, hogy nem csupán a biológiában volt jelentősége, de a fajelméletekben, a bűnügyi antropológiában és az oktatásban éppen úgy, mint a lélekelemzésben és a gyermeknevelésben. Sigmund Freud és Jean Piaget ennek a gondolatnak a hatása alatt álltak, amely, mondja Gould, nem annyira elhalt, mint kiment a divatból, majd később összeegyeztethetetlennek bizonyult a mendeli genetikával.

Haeckelnek nagy volt a hatása a tudományos világon kívül is. 1868-ban jelentette meg *A teremtés története* című könyvét, amelyet hat év múlva *Az ember fejlődése* követett. Ezekben a tudományt népszerűsítő könyvekben a laikusoknak fejtette ki nézeteit, hangsúlyozva rendszerének filozófiai következményeit. Egyházellenes és ateista lévén, Haeckel támadta a szervezett vallást, amelyet megvetett. Mégis fogékony közönségre talált, amikor 1899-ben megírta *A világegyetem rejtélye* című könyvét. Sok nyelvre lefordították ezt az igen népszerű, noha sok helyütt zavaros könyvet, amely a kozmológia, a lélektan, az antropológia és a teológia legszélesebb körű kérdéseit tárgyalta. Mint más ambiciózus írások, amelyekben a tudomány filozófiai elmélkedésekkel keveredik, *A világegyetem rejtélye* is rendkívül népszerű lett, és végül ennek eredményeként alakult meg a Monista Liga. Bár Haeckelt a haladásba vetett hite és vallásellenessége vonzóvá tette a liberálisok számára, kvázimisztikus vonásai és a fajok tisztaságához hasonló eszmékbe vetett hite halála után oda vezetett, hogy követői támogatták a nemzetiszocialisták céljait.

Haeckel egyik unokatestvérét, Anna Sethét vette feleségül 1862-ben. Mérhetetlenül szenvedett, amikor az asszony két év múlva meghalt, de a munkát akkor sem hagyta abba. Később Anna Huscke lett a felesége, egy ismert anatómus lánya. A robosztus testalkatú Haeckel, aki országjáró túrákkal kapcsolódott ki a kemény munkából, 1909-benvisszavonult a Jénai Egyetemről. Utolsó évei nem voltak boldogok, különösen az első világháború kitörése dúlta fel, amelyben Anglia – Darwin hazája – Németország ellen harcolt. 1919. augusztus 9-én halt meg.

N. SZABÓ JÓZSEF

A Nemzeti Parasztpárt véleménye a háború utáni kulturális élet átalakításáról (1945–1946)

(A kultúra demokratizálása – demokratikus kultúra) A háború végén a demokratikusan gondolkodó emberek előtt világos volt, hogy a régi rendszer bukásával annak nemcsak politikai berendezkedése alakul át, hanem mélyreható változások történnek a kulturális élet terén is. Valamennyi párt abban egyetértett, hogy Magyarországon egy korszinten álló, a demokratikus berendezkedésnek megfelelő kultúrát kell teremteni. A demokratikus Magyarország létrehozásakor a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba (MNFF) tömörült erők a művelődéspolitika egyes ágazatai közül azonban a legkevésbé a népművelődést dolgozták ki. A Nemzeti Parasztpártnak (NPP) sem volt kidolgozott népművelődéspolitikai tervezete, de az 1944-es ideiglenes szervezeti szabályzatban már kinyilvánította, hogy a *párt egyik fontos célját az elnyomott parasztság kulturális felemelkedésében látja.*[1]

A magyar művelődéspolitika a háború befejezését követően a kultúra demokratizálására törekedett. A demokratikus célkitűzés pluralista keretben a kultúra szabad érvényesülését jelentette. A szabad politikai viszonyok lehetővé tették, hogy az eddig ellenzéki, vagy mellőzött helyzetben lévő irányzatok nyilvánosság elé kerülhettek. Kialakulhatott egy új típusú kulturális *nyilvánosság, alulról jövő kezdeményezések indulhattak el*. A demokratikus átalakulás követelményeinek megfelelően kulturális szervezetek alakultak, a megszűnt vagy betiltott szerveződések aktivizálódni kezdtek. Ez az aktivitás azért is viszonylag könnyen végbemehetett, mert a kulturális szervezetek autonóm jellegük miatt már az előző rendszerben sem voltak a hatalom kiszolgálói, 1945 után a demokratikus rendszer jellegéből következően szabaddá váltak.

A polgármester rendelkezésére már 1945. áprilisban megkezdte működését a Budapest Székesfővárosi Iskolánkívüli Népművelési Bizottság. A Népművelési Bizottság hivatását gyökeresen új szellemben akarta betölteni, munkájában a demokrácia követelményeinek kívánt megfelelni.[2] A politikai reorganizáció után a pártok a demokratikus viszonyoknak megfelelően művelődési rendszert akartak létrehozni, ezért szakítottak a két világháború közötti népművelődés-politikával, amely olyan állami irányítást és ellenőrzési rendszert épített ki, amely sok esetben akadályozta az alulról jövő kezdeményezéseket. A demokrácia meg akarta szüntetni a népművelődési szervezet centralizáltságát, központilag irányított mechanizmusát, a hatalom kultúrpolitikai céljait szolgáló intézményrendszert.

(Szabad művelődés és a civil társadalom) A háború utáni népművelés modernizálása a szabad művelődéssel kezdődött. A szabad művelődés a politika direkt szolgálatát felvállaló centralizált népművelés tagadásaként jött létre, a társadalom autonóm kulturális szerveződéseit hozta működésbe. *A szabad művelődés körülményei között, ezért az állam nem avatkozik be a civil társadalom kulturális önszerveződésébe*. Az állam feladata, hogy a szabad művelődési formáknak jogi, alkotmányos kereteit biztosítsa. A szabad művelődés olyan közművelődési forma, olyan kulturális intézményrendszere a demokráciának, amelyben minden irányzat szabadon megjelenhet, amelyben egyetlen áramlat sem válhat dominánssá. A szabad művelődésnek a

többpártrendszeren alapuló politikai pluralizmus volt az intézményi garanciája. A társadalmi aktivitásban meghatározó lett a kulturális önszerveződés. A civil társadalom szervezetei, kulturális egyesületei így, a többpártrendszer éltető elemei.

A hatalomtól független népművelődés-politika igenlése fogalmazódott meg a Nemzeti Parasztpártban. A párt lapja, a Szabad Szó 1945. július 28-i számában arról írt, hogy a felszabadult Magyarországon a népművelést új alapokra kell helyezni és át kell szervezni, mert *a régi rendszerben a nép nem célja, hanem eszköze volt a népművelésnek*.[3] A politikai demokrácia által biztosított feltételek mellett a pártok és a társadalmi szervezetek hozzáláttak kulturális életük megszervezéséhez.

(Kulturális élet a pluralizmusban) A demokrácia, a politikai pluralizmus, ezért a népművelődés-politika újraértékelését is megkívánta. Megváltozott, új viszonyok között a népművelés a két háború közötti formában nem szerveződhetett újjá. A politikai tagoltságnak megfelelően kezdett újjáalakulni a kulturális élet. A politikai pluralizmus megteremtette a különböző párt-, az eltérő érdek- és véleménycsoportok számára a kulturális nyilvánosságot, és a társadalom kulturális öntevékenységének teret biztosított. E változások a népművelés modernizálásának lényeges állomásai lettek. A többpártrendszerben az alulról építkező civil társadalom létrejöttével egy újtípusú közművelődés feltételei teremtődtek meg.

A pártok többsége számára a háború után nyilvánvalóvá vált, hogy a felülről irányított, centralizált népművelés nem felel meg a pluralista demokrácia érdekeinek. A demokratikus kultúrpolitika viszont biztosította a különböző törekvések egymásmellettiségét is. A politikai pluralizmus és az irányított népművelés egymást kizáró fogalompárok lettek. A nem államosított kulturális szervezetek voltak a társadalom öntevékeny tagjai számára a legoptimálisabb megnyilvánulási formák. 1945-ben a népművelés volt a művelődésügynek az az ága, amelyben legkevésbé valósult meg a centralizáltság, nem funkcionált a háború előtt létrehozott állami népművelési szervezet. Ebben a rendszerben szabadon működtek a különböző pártokhoz és szervezetekhez és az egyházakhoz kötődő kulturális szerveződések. A sokféleképpen tagolt magyar társadalom nemcsak politikai felfogásában, hanem kulturálisan is sokszínű lett. A kulturális tagoltság nem zárta ki a konszenzust, mert valamennyi politikai erő a demokratikus kultúra megvalósítását deklarálta, a szabad művelődést elfogadta. A politikai pluralizmusnak megfelelően a sokszínűség jegyében, koalíciós alapon jött létre az Országos Szabad Művelődési Tanács (OSZMT) 1945. október 14-én. A Tanács az iskolán kívüli nevelés minden kérdésében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szerve lett. Tagjai a MNFF pártjai, vallási felekezetek jelöltjei és a tudományos szervek képviselői közül kerültek ki.[4]

(A parasztság szellemi felemelése) A parasztság kulturális felemelkedését célul tűző NPP részéről a legtermészetesebb volt ennek a rétegnek a kiemelt támogatása. Az országgyűlési választásokat követően a Vallás- és Közoktatási Minisztériumot (VKM) szigorúan szakmai szempontok alapján irányító Keresztury Dezső miniszter, a parasztságra orientált népművelődés-politikát hirdetett meg.

Keresztury abból indult ki, hogy a „nagypolitika" figyelme eddig a városokra, az ipari munkásságra koncentrálódott, ezért a *parasztság nem élvezte a demokrácia első kulturális előnyeit*. A probléma láttán megszületett benne a gondolat, hogy szükség lenne olyan intézményre, amely alaposan foglalkozik a falusi nép művelődésének kérdésével.[5]

A 3981/1946. VKM. sz. rendelet alapján július 16-án felállított *Magyar Népi Művelődési Intézet*et elsősorban a falvak és a községek, *parasztság kulturálódásának előmozdítására*

hozták létre. A rendelet az intézet feladatává tette a gyerekek és a felnőttek számára a továbbtanulást előkészítő tanfolyamok szervezését. Biztosítani kívánta továbbá a parasztság gyermekeinek a továbbtanulást, ezért népi tanulóotthonok fenntartásáról is gondoskodni kívánt.[6] Különösen nagy fontosságot tulajdonított Illyés Gyula is a parasztság kulturális felemelkedésének. *A Magyar Népi Művelődési Intézet létrejötte után néhány nappal, július 21-én megjelent Illyés kiáltványa a parasztság művelődése ügyében*. Kiáltványát az író, politikus azzal kezdte, hogy elvész az a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyverét. A tudást biztosító iskolák mindegyikéből azonban a parasztok hiányoztak, de kimaradtak a dolgozók iskoláiból is, mert ez az iskolatípus is a városiak iskolája volt. A dolgozók iskoláit ezért a régi partikulák mintájára kívánta életre hívni. Illyés a paraszti felemelkedés biztosítása érdekében minél több középiskolai kollégium létrehozását indítványozta, testvéri együttműködésben a középiskolai népi kollégiumokkal.

A mezőgazdasági szakismereteknek a parasztság körében történő terjesztése érdekében több mezőgazdasági iskolát kívánt szervezni, állandóan működtetni kívánta a népfőiskolákat és a népi egyetemeket, feladatként fogalmazta meg, hogy a falvakkal meg kell szerettetni a művelődést és a művészeteket.[7] A parasztság művelődését akarta *Illyés Gyula* azzal is elősegíteni, hogy a *Magyar Népi Művelődési Intézetnek ajánlotta fel akadémiai pályadíját*.[8] Illyést a későbbiek során is foglalkoztatta a parasztság kulturálódása. A probléma megoldását a kiáltványban már megfogalmazott partikulák szervezésében látta. Úgy ítélte meg, hogy két-három faluban van annyi értelmiségi, hogy a partikulákat létre lehet hozni.[9]

(A szabad művelődés és intézményrendszere) A szabad művelődés irányítása lényegében két póluson keresztül történt: az egyik a minisztérium ügyosztálya, és a megyében az ennek megfelelő szabad művelődési-felügyelői, a járásokban ügyvezetői rendszer. Az állami irányítás az 1946 februárjában elfogadott minisztertanácsi rendeleten alapult, amely a szabad művelődés korszerű fejlődésének kívánt utat nyitni. A rendelet a szabadművelődési kerületek élére hatósági jogkörrel felruházott szabad művelődési felügyelőt állított, akit az iskolán kívüli nevelésügy igazgatásában és felügyeletében a kerületi szabad művelődési tanács támogatott, mint tanácsadó szerv.[10]

A másik az Országos Szabad Művelődési Tanács, mint társadalmi irányító szerv. Alsó szervei a helyi szabad művelődési tanácsok voltak. Az Országos Szabad Művelődési Tanács kezében volt a *szabad művelődési munkát irányító folyóirat, az „Új Szántás*". Keresztury Dezső azért tartotta nagy jelentőségűnek a szabad művelődés országos megszervezését, mert benne a nép tömegeinek kulturálódását nem a magasabb irányítás, hanem a társadalmi kezdeményezés biztosítja.[11] A minisztérium munkamódszere az irányítás terén úgy történt, hogy az OSZMT-val közösen megállapították az általuk legfontosabbnak tartott népművelési feladatokat, a kérdést szakbizottságokban megvitatták és előkészítették a rendeletet. A rendelet részletes végrehajtási utasítást is tartalmazott.[12]

A szabad művelődés ideológusai – mindenekelőtt Karácsony Sándor – nem ismerték el az osztályharcot, ezért a kultúrát is osztályok felettinek tekintették. A szabad művelődést a társadalom öntevékenységének tartották, ahol az egyén teljes szabadságot élvez. A Karácsony Sándor elnöklete alatt létrejött Szabad Művelődési Tanács így a népművelés elvi irányítója lett. Karácsony szerint a „Szabad Művelődési Tanács feladata ugyanaz a művelődés terén, mint a Nemzeti Bizottságé a politika, a Gazdasági Főtanácsé a gazdasági, a Földbirtokrendező Bizottságé pedig a társadalmi téren: elemi kulturális jogait biztosítsa mindazoknak, akiknek azok a földet, munkát, közjogi szerepet juttatták".[13] A szabad művelődés szemléletéből következett, hogy meghatározó volt az öntevékenység, az egyén aktív részvételének a hangsúlyozása. A műkedvelés az egész országot

átfogó mozgalommá vált. Igen szembeötlő volt a néptáncmozgalom kiterebélyesedése, komoly eredményeket értek el az ismeretterjesztés terén. Munkájukat ezen a területen is elsősorban a parasztságra koncentrálták. A szabad művelődési ismeretterjesztő tevékenységre elsősorban a szabad iskolai rendszer volt jellemző. Az irányzat elvei között szerepelt a művelődés kötetlensége, a választás szabadsága, a kötött formák bontása.

(Népfőiskolák és szabadegyetemek) A parasztság művelődésében a két világháború között meghatározó szerepet játszó népfőiskolák 1945 végén – 1946 elején újból a kultúrpolitikai érdeklődés előterébe kerültek. A társadalmi–politikai életben a demokrácia kiépítése után bekövetkezett nagy változás magával hozta a népfőiskolák átrendezését is. *Amíg korábban az egyházak voltak a legjelentősebb népfőiskolák szervezői és fenntartói, addig 1945 után világi szervezetek*, mindenekelőtt a Független Kisgazdapárt védnöksége alatt álló Parasztszövetség szerepe kiemelkedő. A Parasztszövetség törekvéseinek középpontjában egy gazdag parasztok országának a megteremtése állott, s ennek rendelődött alá a kultúrpolitikai célkitűzés. A Parasztszövetség a népfőiskoláknak azt a szerepet szánta, hogy ezekben a parasztság számára a parasztságból neveljenek ki versenyképes helyi vezetőket. E népfőiskolák nem a szakismeret terjesztésének intézményei voltak, hanem a tananyagot a paraszti öntudat céljának rendelték alá, gerincét történelmi, irodalmi szociológiai, néprajzi ismeretek alkották, középpontjukban a parasztság történetével, a paraszti tárgyú irodalommal, népdalokkal, a népi kultúra más termékeivel, aktuális politikai kérdésekkel és „faluvezetési" tudnivalókkal, foglalkoztak. Fontosnak tartották a különböző szövetkezetek szervezéséhez és működtetéséhez szükséges tudnivalók elsajátítását, a fentiekhez járult még bizonyos gazdasági és egészségügyi ismeret. A Parasztszövetséghez 1946-ban 17 háromhónapos népfőiskola és 30 hat-nyolchetes tanfolyam tartozott.

A háború előtti népfőiskolai mozgalomban meghatározó szerepet játszó népi írókat tömörítő NPP-nek másként alakult a népfőiskolához fűződő viszonya 1945 után. A Parasztpárt kezdetben inkább ellenezte, mint támogatta újbóli létrehozásukat, mert már lehetőséget látott a parasztság továbbtanulásához. Szakmai vezetőképző tanfolyamok beindításától várta a parasztság vezető garnitúrájának kiképzését, s attól is tartott, hogy az egyházi szervezésű népfőiskolák akadályozni fogják a párt ideológiai érvényesülését a paraszti öntudat megalapozásához.[14] *Németh László* 1945-ös oktatási reformterve szintén a *népfőiskolák ellen foglalt állást*. Úgy ítélte meg, hogy a népfőiskolák megtették a „magukét", ezért ezek helyett a „kóstoló iskolák" helyett alaposabb felnőttképző iskolákra van szükség, amelyekben képesítést is lehet szerezni. A népfőiskolák helyett Németh László a régi munkásgimnáziumot vagy munkásközépiskolát javasolta, ahol a felnőttek elvégezhetik a középiskolát.[15] A Népfőiskolák ellen foglalt állást a Nemzeti Parasztpárt programja is. Mivel az eddigi „ismeretmorzsák" helyett komoly műveltséget kívánt a párt a parasztságnak adni, ezért az úgynevezett népfőiskolákat már nem tartotta szükségesnek, helyettük komoly főiskolát akart a dolgozó nép számára juttatni.

A parasztság kulturális felemelkedése a párt által remélt formában azonban nem következett be, ezért az NPP a legsürgősebb feladatnak tartotta a Paraszt- és Munkásegyetemek felállítását, ahol a megfelelő rátermettséggel rendelkező parasztemberek pár éves esti tanfolyamokon megfelelő szakképzettséget és oklevelet nyernek. Ezzel a szakképzettséggel meg tudják állni a helyüket azokon a helyeken, a községházán, a városházán, állami hivatalokban, szövetkezeteknél, ahová a demokrácia rendje állította őket. A Szabad Szó 1946. január 16-án közli, hogy az ország első parasztegyeteme Debrecenben nyílik.[16] A parasztpárt sajtója azután rendszeresen foglalkozott a parasztegyetemekkel.[17]

A parasztpárti „népfőiskolák” céljuknak a valósággal való szembesítést és az igazi lelki közösség kialakítását jelölték meg.[18] *A Parasztpárt által szervezett első népfőiskola parasztegyetem elnevezéssel nem Debrecenben, hanem Pécsett nyílt meg* dr. Kanyár József nemzetgyűlési képviselő, történész vezetésével 1946. január 21-én.[19] A pécsi népfőiskola programjában szerepelt a magyarság minden fontosabb problémájának megvitatása, és a magyar jövő kialakulásának lényeges kérdései. Tematikájában központ helyet foglalt el a politikatörténet és a közgazdaságtan, valamint a magyar kultúra és egészségügy. A Népfőiskola szervezői neves előadókat nyertek meg. Köztük volt: Veres Péter, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Keresztury Dezső, Jócsik Lajos, Farkas Ferenc, Somogyi Imre és Muhary Elemér.[20] Ezek a parasztegyetemek már népfőiskolák voltak, mert tananyaguk elsősorban a paraszti öntudat kialakulását voltak hivatottak kialakítani. A népfőiskolák sikerét jelzi, hogy 1946 augusztusában már 63 népfőiskola működött.[21]

A mindössze néhány évig tartó szabad művelődési korszak élénk kulturális életet eredményezett Magyarországon. A pluralizmust követő átmeneti posztpluralista szakasz után a totalizálódó politikai életben a szabad művelődést 1948-ban már élesen támadták. Támadták paraszti orientációját, a népi kultúra előtérbe állítását, de még inkább ideológiai-politikai alapállását, mely tagadta az osztályharcot és a centralizáltságot. A kultúrát a taktika szolgálóleányának tekintő zsdanovista–révaista művelődéspolitika ezért nem véletlenül számolta fel a szabad művelődést. A totalitárius állam megszüntette a szabad művelődés intézményét és helyettük létrehozta a szocialista népművelődési hálózatát. A Magyar Dolgozók Pártja nemcsak a népfőiskolákat számolta fel, hanem a jól működő olvasóköröket és a munkásotthonokat egyaránt kiiktatták. A párt teljes befolyása alá került népművelést a politika szolgálatába állították.

JEGYZETEK

1 Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948) Tankönyvkiadó, Budapest, 1977, 23. o.
2 Szabad Nép, 1945. április 29.
3 Szabad Szó, 1945. július 28.
4 Magyar Közlöny, 1945. 151. sz.
5 Harsányi István: A Magyar Művelődési Intézet, Kultúra és Közösség, 1982. 4. sz. 11. o.
6 Magyar Közlöny, 1946. 159. sz.
7 Szabad Szó, 1946. július 11.
8 Szabad Szó, 1946. július 30.
9 Szabad Szó, 1946. augusztus 17.
10 Szabadság, 1946. február 8.
11 Szabadság, 1946. február 10.
12 H. Sas Judit: A magyar népművelés története 1920–1948. Tankönyvkiadó, 1961, 170. o.
13 Lendvai L. Ferenc: Új Szántás, Karácsony Sándor és köre a felszabadulás utáni politikai életben. Társadalmi Szemle, 1981. 7. sz. 68. o.
14 Póth Piroska: A magyarországi népfőiskolák 1945 után. Forrás, 1984. 12. sz. 20–21. o.
15 Németh László: A kísérletező ember. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, 1973, 358. o.; A Nemzeti Parasztpárt programjából Balogh–Izsák: i. m. 221. o.
16 Balogh–Izsák: i. m. 221. o.; Szabad Szó, 1946. július 16.
17 Szabad Szó, 1946. február 10.
18 Szabad Szó, 1946. február 7.
19 Szabad Szó, 1946. február 13.
20 Szabad Szó, 1946. január 20.; Szabadság, 1946. február 13.
21 Szabad Szó, 1946. augusztus 11.

Egy bátor ember élete és utóélete

A heidelbergi magyar diák rendőri figyelmeztetésben részesül, mert ittasan énekel az utcán. A párbajozni szerető dzsentrisarj, aki a dzsentri minden sztereotípiáját fölvonultatja (akár Noszty Feri vagy a Gyurkovics-fiúk egyike) apja becsületének védelmében ökölre kel a parasztvezérrel. Az országgyűlési képviselő élettársa rácsapja az ajtót a lakásba behatolni szándékozó SS-katona kezére. A képviselő pisztollyal védekezik az SS ellen, és amikor sebesülten elviszik, azt kiáltja az utcán ácsorgó tömegnek: „Éljen a független és szabad Magyarország!" A német parancsnok engedélyével a régóta élettársi kapcsolatban élő pár egybekel, noha a férfi a Német Birodalom egyik ádáz politikai ellenségeként van számon tartva, és a német börtönparancsnok magyar titkárnője szállítja a pezsgőt az esküvőre. Az antiináci ellenálló kivégzése előtt kezet fog egyik magyar őrével, és arra inti, legyen jó magyar, a másik őr pedig kezére borulva sír. Hihetetlennek hangzó történetek, ráadásul a főszereplőjük egyetlen ember. Ha Bajcsy-Zsilinszky Endrét egy hollywoodi forgatókönyvíró felfedezné, alighanem hamar játékfilm készülne az életéből.

Kevés olyan embert találunk a 20. századi magyar történelemben, akinek életútja elejétől végig ennyire gazdag volt éles fordulatokban. Ha csak arra gondolunk, hogy az Áchim-gyilkosságban való, teljes mértékben soha nem tisztázott és tisztázható szerepétől életútja elvezetett a kisgazdapárti, agrárdemokrata politizálásig, vagy fiatalkori eszménye, a vilmosi, imperialista Német Birodalom csodálatától a (persze más típusú) német hódító birodalmisággal való szembefordulásig, a zsidó származású tiszttársak leckéztetésétől és a publicisztikai antiszemitizmustól a zsidótörvényekkel való szembefordulásig, az üldözöttekért való kiállásig, akkor már izgalmas forgatókönyv-alapanyagot kaphatunk.

Bartha Ákos történész, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kutatója vállalkozott a fajvédőből lett kisgazdapárti politikus életútjának, politikusi pályájának és utóéletének megírására. Ez a vállalkozás példátlan, hiszen Bartha könyvének megjelenéséig Bajcsy-Zsilinszkyről nem készült tudományos igényű monográfia – ahogyan egyébként a magyar történelem sok más jeles alakjáról sem. Hogy miért hiányzott eddig egy monográfia Bajcsy-Zsilinszky életéről, arra részben magyarázatot találhatunk a bibliográfiát forgatva. A 657 oldalas könyvben csak a felhasznált újságok, folyóiratok fölsorolása négy és negyed, a kiadott felhasznált irodalom pedig 27 oldalt tesz ki. Ám a terjedelem senkit ne rettentsen el a kötet forgatásától, amely az MTA BTK Történettudományi Intézete kiadásában és *Magyar történelmi emlékek* című sorozatában jelent meg. A bibliográfia terjedelme a szerző aprólékos, lelkiismeretes kutatómunkáját éppúgy dicséri, ahogyan tanúskodik Bajcsy-Zsilinszky gazdag életművéről, szerteágazó – a fajvédőktől kezdve a népi írókon például Féja Gézán, Tamási Áronon keresztül Horthy Miklósig ívelő, azaz a teljes magyar társadalmat és politikai elitet átszövő – kapcsolatrendszeréről.

A másik oka lehetett annak, hogy a könyv elkészültét megelőzően nem készült tudományos monográfia, hogy a magyar politika és társadalom nem tudott mit kezdeni Bajcsy-Zsilinszky Endrével. A baloldalon ápolgatták ugyan az antifasiszta (bár inkább helyesebb azt mondani: antináci) mártír emlékét, de nem igazán reflektáltak hősük 1930 előtti életútjára, nem is véletlenül. Bartha bemutatja a baloldali Bajcsy-Zsilinszky-kultusz születésének történetét 1945 után, miközben meggyőzően cáfolja,

hogy a volt fajvédő politikusnak lett volna baloldali fordulata. A jobbközép pártok is keveset hivatkoztak rá, ami abban a tekintetben különös, hogy Bajcsy-Zsilinszky személyében találhattak volna egy aktív antinácit, akit elvei alapján beilleszthettek volna saját pantheonjukba, hiszen Bajcsy-Zsilinszky haláláig megőrizte antikommunista meggyőződését. Így Bajcsy-Zsilinszky senkitől sem zavartatva, kultuszfigurává nemesítve, közterületek kedvelt névadójaként szerepelt a rendszerváltást követően.

Bartha Ákos kilenc fejezetben mutatja be Bajcsy-Zsilinszky életét, az utolsó kettőben pedig a sajátos utóéletet ábrázolja. Talán furcsa lehet, hogy a szerző ilyen mélységben foglalkozik könyve „hősének" utóéletével, ám erre választ ad az előszóban, miszerint „a pályaív máig meghatározó értelmezési kerete olyan olvasatot kínál, melyben a rendkívül gazdag életmű az 1944-es év látószögéből értelmeződik", és a későbbi emlékezetpolitikai torzulások miatt úgy vélte, hogy „az egyetlen megoldás a teljes életutat reflexíven áttekintő, az utótörténetet pedig egészen napjainkig tárgyaló nagymonográfia megírása." (9–10.) Ezt indokolja, hogy Bajcsy-Zsilinszky kultuszfigurává emelése és e kultusz kisajátítása körül a politikai küzdelmek, emlékezetpolitikai csatározások már a politikus halála után, még inkább a német megszállás végét követően megkezdődtek, és a Bartha által találóan „népfrontos mesternarratívának" nevezett emlékezetpolitikai bravúr, az antifasiszta hagiográfiába illesztés napjainkig meghatározza a Bajcsy-Zsilinszky-képet. Éles kommunistaellenessége dacára a kommunista Kállai Gyula is méltatta újratemetésekor Bajcsy-Zsilinszkyt, ezzel megadva az alaphangot az antifasiszta mártír kultuszában.

Egy történelmi személyiség életútjának elején elmaradhatatlan az életutat meghatározó körülmények és környezet (lakóhely, családi háttér, iskolák) bemutatása. Bartha Ákos a *„Boldog békeidők" (1886–1909)* című fejezetben részletesen fölvázolja a Békés megyei szlovák eredetű Zsilinszkyek és a magyar nemzetiségű Bajcsyak gyökereit, valamint Békéscsaba társadalmát, ahová a család elköltözött a kis Endre egyéves korában. A családi háttér fölvázolásához nem mellékes körülmény, hogy az apa, idősebb Zsilinszky Endre aktív társadalmi szerepet töltött be az alföldi város életében. (21.) Fiai az apától örökölték a szilárd 67-es, kiegyezéspárti öntudatot. Ifjabb Bajcsy-Zsilinszky Endrére a 67-es alapállás mellett nagy hatást tett a németországi tanulmányút, ahol megcsodálhatta a fejlett német technológiát és a német szociális intézményeket. (36–42.) Leroy-Beaulieu és Werner Sombart hatására hozta magával Németországból a szociális kérdés iránti érdeklődést, amely minden – 67-es, fajvédő, agrárdemokrata – időszakában jellemző vonás maradt. (41–42.)

Bajcsy-Zsilinszky Endre az 1910-es évek elején írott cikkeiben is kifejtette, hogy nem a szocializmus a hibás, hanem a „radikalizmus". Bartha Ákos nem írja ugyan, de nyilvánvaló a kritikákból (Herbert Spencer evolucionista elmélete), hogy ez a tűszúrás a Jászi Oszkár által vezetett polgári radikalizmusnak szólt (a nagy utat bejárt Bajcsy-Zsilinszky Endre egy dologban következetes maradt: mindig ellenséges viszonyban volt a liberális elméletekkel).

A második fejezet bemutatja az életút 1909-től 1918-ig tartó szakaszát. Bajcsy-Zsilinszky leginkább felelőtlen, dzsentri allűrökkel terhelt korszaka ez, bár a szociális kérdés iránti érzékenység sem múlt el. Ennek az időszaknak legsötétebb, az életút végéig befolyást gyakorló része Áchim L. András megölése. Itt válik szinte krimiszerűvé Bartha Ákos könyve. Mivel a jegyzőkönyvek elvesztek, a korabeli sajtótudósítások és beszámolók alapján próbálta modellezni, mi történhetett azon a napon a Mészáros utcai házban. A történet több nézőpontból megközelíthető. A szerző óv attól, hogy – a korabeli agrárdemokrata és baloldali véleményt készpénznek véve – a Zsilinszky-fiúk apja, id. Zsilinszky Endre és Áchim L. András konfliktusát valamilyen „urak vs. parasztok" ellen-

tétpárban képzeljük el. Bartha meggyőzően bizonyítja, hogy a negyvenezer fős településen a státusz és presztízs tekintetében nem mutatható ki éles különbség a parasztgazda Áchim és a Zsilinszkyek között: előbbi a virilisták között szerepelt, ami együtt járt a helyi önkormányzatban játszott tekintélyes szereppel, utóbbi birtoka viszont apadt. (78–80.) A Zsilinszky fivérek mindenképpen magánlaksértést és emberölést követtek el. Ám a bíróság felmentette őket, ami justizmordnak számított a korabeli jogrendszer szerint is.

Bajcsy-Zsilinszky Endre generációjának élménye az I. világháború. Innen eredeztette a magyar parasztság iránti rajongó szeretetét (bár Bartha nem cáfolja, hogy ebben az Áchim-ügy miatti bűntudatnak is lehetett szerepe). A háború idején egy könyvkézirat is született a fiatal tiszt tollából. (91–92.) Bajcsy-Zsilinszky hihetetlenül grafomán ember volt, ami jelentősen megnehezíti az őt kutató történész dolgát.

A harmadik fejezet megismerteti az olvasót az ellenforradalmár, kormánypárti, majd ellenzéki fajvédő Bajcsy-Zsilinszkyvel. Bartha Ákos révén betekintést nyerhetünk a korabeli pártgépezetek és a választási kultúra kulisszái mögé. Az 1922-es derecskei választás története akár egy külön választás- és mentalitástörténeti tanulmánynak is beillenék. Bartha Ákos még a Zsilinszky- és Mezőfi Vilmos-kortesek választási nótáját is idézi, élettel feltöltve a korabeli politikai kultúráról írottakat. (120–121.)

A következő három fejezet megismertet bennünket a mindinkább balra tolódó – de a baloldalt soha el nem érő – Bajcsy-Zsilinszkyvel, aki előbb az általa alapított Nemzeti Radikális Párt élén, majd a Kisgazdapártban kereste a helyét. A II. világháború kitörése újabb szakaszhatárt jelent a politikus pályáján. A háború körüli és alatti éveket újabb három fejezet mutatja be. A szerző eloszlatja azt a mítoszt, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre akár a fajvédelem, akár a zsidókérdés tekintetében ma politikailag korrekt és toleráns véleményt tett volna magáévá. Bár a nemzetiszocializmust elutasította, bőven élt ma rasszistának nevezhető kijelentésekkel („szláv vér”, „zsidóveszedelem”, „többszázezer barbár és éhes, vad, keleti zsidó”) még az 1930-as években is, és külpolitikai nézetei is teljes vakságról árulkodtak (másként aligha gondolhatta, hogy a Szent István-i Magyarország helyreállhat). (245–249.) Igaz, Bajcsy-Zsilinszky Endre a „faj” szót nem biológiai értelemben használta, mint Hitler, hanem lelki értelemben, illetve az egy sorsközösséghez tartozás értelmében, de a „faj” szó mindenképpen diszkreditálódott a demokraták számára az 1930–40-es években. (246.)

Bajcsy-Zsilinszky a mai fogalmaink szerint egy idejétmúlt és vállalhatatlan politikai nyelvezetet használt, mint persze sok – akár amerikai vagy nyugat-európai – politikus a korban, miközben társadalmi programja nagyon modernnek számított a Bethlen-rendszerhez, általában a két háború közötti társadalomhoz viszonyítva. A politikus a fajvédelmet összekötötte a szociális emancipációval, a jogkiterjesztéssel, ami sajnálatosan bár, de a korszakban nem volt egyedi vonás, sőt nem volt speciálisan magyar vonás sem.

Utalhatunk a 19. század végi és 20. század eleji amerikai agrárdemokraták, az ún. populisták némelyikére, vagy éppen olyan egzotikus eszmeáramlatra, mint a korabeli latinamerikai *indigenismo* (indián öntudatosodási eszme) vagy nem egy ázsiai, afrikai agrárnacionalista áramlat, amelyek történelmi érvekre hivatkozva, korábbi méltánytalanságok orvoslásának szándékával, de a közösségüket történelmi-sorsközösségi és etnicizáló elvek alapján összeszűkítve hirdették a szociális jogok kiterjesztését. Közös vonás egyébként, hogy mindegyik ilyen eszme és mozgalom a parasztban találta meg az etnikum hordozóját, ahogyan az is, hogy vezetőik persze mind értelmiségiek és középosztálybeliek voltak.

Fejtörést okoz a kérdés, mindezek alapján hol helyezzük el a Bajcsy-Zsilinszky által nemzeti radikalizmus néven jelölt eszmeáramlatot az eszmék országútján. Bartha idézi Trencsényi Balázst, aki Bajcsy-Zsilinszky helyét az etnopopulisták táborában jelölte ki.

(583.) Bár a szerző fontos szempontra hívja fel a figyelmet, amikor az elitista-populista dichotómiában a populizmust említi, mint olyat, amely kifejezi Bajcsy-Zsilinszky népcentrikusságát, azonban ajánlatos óvakodni a populizmus szó mechanikus használatától. Mára túl sok mindenre, sőt egymással ellentétes jelenségekre húzzák rá a „populista" jelzőt, amely ráadásul kapott egy negatív kicsengést az elmúlt évtizedben. Talán érdemes lenne a „nemzeti radikalizmust" és az összes többi, hasonlóan eklektikus, de a nemzetpolitikát illetően nacionalista vagy etnicista alapszínű eszmét, mozgalmat önértékén kezelve használni, annak elfogadásával, hogy ezek világa a bal- és jobboldali értékrendszer határvidéke. Ennélfogva helyüket nem lehet a politológia egyetemes kategóriái (jobboldal, baloldal, konzervatív-liberális-szocialista hármasság) alapján kijelölni.

A tizedik fejezet Bajcsy-Zsilinszky kultuszának és emlékezetpolitikai örökségének Kádár-korszakig terjedő szakaszát tekinti át. Bartha meggyőzően érvel amellett, hogy a nyilasok által kivégzett politikus személye illeszkedett a függetlenségi és szabadságharcos narratívába, amelyben minden politikai párt osztozott ebben az időben. A kisgazdapártiak Bajcsy-Zsilinszky-kultuszán nem csodálkozhatunk, ám meglepő lehet a kommunista párt szerepe. Érthetővé válik azonban az ő hozzájárulásuk a kultuszhoz, ha figyelembe vesszük a közismert tényt: a magyar kommunisták ekkoriban a szociáldemokratáknál is kevésbé hivatkoztak a szocializmusra mindennapi retorikájukban, annál többet a magyar függetlenségi (kurucos-protestáns alapozású) hagyományra, amelynek (osztrák-)németellenes kicsengése aktualizálható volt a háború és a németek kitelepítése miatt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 24-ével posztumusz vezérőrnaggyá léptette elő Bajcsy-Zsilinszkyt, sőt a Nemzeti Főtanács a magyar minisztertanács előterjesztése nyomán kinevezte „nemzetvédelmi miniszterré". (487.)

Jelképesnek is értékelhetjük, hogy újratemetése volt a Magyar Rádió első helyszíni élő közvetítése. (488.) Ma már kissé rosszízűen is hathat, miként igyekeztek a majdani koalíciós pártok politikusai egymást túllicitálni Bajcsy-Zsilinszky méltatásában, olyannyira, hogy Dálnoki Miklós Béla „kuruc ősöket" varázsolt a halottnak. (489.) Nem kevésbé tűnik kétes ízlésűnek a Kommunista Párt és a Kisgazdapárt rivalizálása Bajcsy-Zsilinszky emlékének kisajátításáért. (493.) Ez idő tájt csak a liberális, polgári demokrata, „urbánus" körök emlékeztettek a fajvédő múltra (pl. Zsolt Béla), de ez a politikai irányzat ekkor éppen versenyképtelen helyzetben volt.

Bartha Reinhard Koselleck nyomán a „politikai halottkultusz" keretében értelmezi a jelenséget. Egész Európában igény mutatkozott a náci-német birodalmi törekvéssel és a hazai – hol kisebb, hol nagyobb mértékű – kollaborációval szemben a pozitív nemzeti önkép kialakítására, amelynek két tartópillére: a bátor fegyveres ellenállás és a mártíromság. Bajcsy-Zsilinszky valóban kiérdemelte életével, bátorságával és hősies helytállásával, hogy központi helyet kapjon ebben a sajátos halottkultuszban. Persze, azért az örök vád, az Áchim-gyilkosság időről időre fölbukkant. Ahogyan életében, a vád halála után sem hagyta békén Bajcsy-Zsilinszkyt.

A koalíciós békeidőszak megszűnésével a kisgazdapártiak és a kommunisták rivalizálása egyre mélyült, és e téren Bajcsy-Zsilinszky emlékét használták bunkósbotként. Ugyanakkor beszédes, hogy a politikai rendőrség már 1945-ben dossziét nyitott a politikus özvegyéről, Bende Máriáról, aki egyébként már 1946 végén hálátlanságról panaszkodott. (507–508.) Bartha világosan érzékelteti, hogy a Rákosi-korszakban Bajcsy-Zsilinszkyt – akárcsak még élő özvegyét – mellőzték, hiszen a diadalra jutott(nak tűnő) sztálinizmusnak nem volt már szüksége a mártírok emlékére. Főleg, ha az a mártír élesen antikommunista politikus volt és maradt haláláig.

Az utolsó fejezet a Kádár-kortól máig tekinti át a Bajcsy-Zsilinszky-kultuszt. Ekkortól kezdve a volt kisgazdapárti politikust a népfrontos narratívában értékelték és kezelték. Kállai Gyula, Barcs Sándor és Ortutay Gyula visszaemlékezései és közéleti szerepvállalásai alakították ki az új Bajcsy-Zsilinszky-kultusz kereteit. (525.) Vigh Károly történész 1964-ben vetette fel a kisgazdapárti politikus újraértékelésének szükségességét, és 2013-ig ápolta emlékét, az özvegy jóváhagyásával. (533–535.) Bartha Ákos részletesen bemutatja a fenti szereplők életútját, akik szerepet játszottak a Bajcsy-Zsilinszky-emlékezet kialakításában. A szerző alaposságát mutatja, hogy külön alfejezetet szentelt a szélsőjobboldali emigráció emlékezete bemutatásának. Talán mondani sem kell, hogy – a liberális köröket nem számítva – innen volt várható a legkevesebb megértés Bajcsy-Zsilinszky iránt, ám Oláh György a maga ideológiai alapállásából nézve némileg közel járt az igazsághoz, amikor fölpanaszolta, hogy Bajcsy-Zsilinszkyre a felszabadulás előfutáraként és mártírjaként emlékeznek Magyarországon. (532.)

A könyv az utolsó fejezetben túlontúl is részletesen belemerül a Vigh Károly és egyfelől a hatalom, másfelől az egyéb szaktörténészek disputájába, sokszor olyan érzést keltve, mintha nem is Bajcsy-Zsilinszky emlékezete, hanem az ő emlékét ápoló személyek önérzete és presztízse lenne a kultusz alakulásának tétje. Aki csak Bajcsy-Zsilinszky életére kíváncsi, annak az utolsó fejezet számos apró vitája érdektelennek tűnhet.

Talán sikerült érzékeltetni, hogy Bartha Ákos nem csupán életrajzot ír, hanem annál többet és mélyebbet: egy politikus pályaképébe és utóéletének történetébe sűrítve a 20. századi magyar történelem egészét végigköveti. A klasszikus politikatörténet és életrajz mellett gazdagon él a társadalom-, eszme- és mentalitástörténeti szempontokkal és információkkal. Ki kell emelni további erényként a szerző alaposságát a források kezelése terén. Bartha például 1960 és 1979 között éves bontásban vizsgálta meg három napilap – a *Magyar Nemzet*, a *Népszabadság* és a *Népszava* – hasábjain Bajcsy-Zsilinszky Endre említését. (536.) Külön fel lehet hívni a figyelmet a szerző által gyűjtött gazdag képanyagra, beleértve a Bajcsy-Zsilinszkyről készült fotókon kívül a korabeli propagandaplakátokat, valamint az emlékezetpolitikai szempontból fontos tárgyak (emlékérem, szobor) képeit.

Bajcsy-Zsilinszkynek immár van tudományos értékű monográfiája, Bartha Ákosnak köszönhetően. A magyar történettudomány újabb adóssága zárult le ezzel.

(Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Budapest, 2019, MTA BTK Történettudományi Intézet, 657 p.)

KAPRONCZAY KÁROLY

Horánszky Nándor életművének bemutatása

A történetírás egyik igen fontos területe és forrása az emlékiratok mellett egy-egy kiemelkedő egyéniség – legyen az politikus, közéleti ember, vagy a szellemi élet legkülönbözőbb területén maradandót alkotó ember – életútjának írásban történő végigkísérése, idézés munkáiból, a kortársak értékelése, szellemi tevékenységének bibliográfiában való összegzése. A történetírással és -kutatással foglalkozó szakemberek gyakran lenézték e műfajt, az önigazolás valami torz változatát látták benne. Pedig a történeti dokumentumok igen értékes területe, amikor gyakran feledésbe merült adatoknak ad megnyilvánulási lehetőséget, vagy éppen a háttérben folyó munkára világít rá. Ahogy múlnak az évek, évtizedek, az adott korban kiváló egyéniségek kerülnek háttérbe, nem is szólva a gyors feledésről. Az utóbbi pusztító erővel rendelkezik. Ezért üdvözölendő az a törekvés, amikor ennek éppen az ellenkezője történik: a maga korában fontos közéleti és kormányzati tevékenységet kifejtő, több mint száz éve elhunyt politikus kerül ismét a közérdeklődés középpontjába. Ezek közé tartozik Horánszky Nándor (1838–1902) politikus, miniszter, országgyűlési képviselő, egy időben ügyvéd.

Horánszky jogtudományi karon végzett, 1861-ben a királyi táblán fogalmazó, majd Szolnokon törvényszéki bíró. A provizórium bevezetése után lemondott hivataláról és ügyvédi irodát nyitott. 1867 után aktívan részt vett a megyei és városi közéletben, 1872-ben balközép programjával beválasztották az országgyűlésbe képviselőnek. 1875-ben csatlakozott a Szabadelvű Párthoz, majd Apponyi Alberttel megszervezte a Nemzeti Pártot, de Bánffy Dezső miniszterelnök bukása után ismét tagja lett a Szabadelvű Pártnak, s Széll Kálmán kormányában – ugyan csak két hónapig – kereskedelmi miniszter. Családi kapcsolatai révén közeli rokonságba került a magyar ideggyógyászat megújításában igen fontos szerepet játszott Schwartzer családdal, amelynek késői leszármazottja, ifjabb Horánszky Nándor állította össze a most nyomdai napvilágot látott kötetet. Erről a következőket írta a szerkesztő-író: „Családi sorozatunk ötödik kötetében dédapám, Horánszky Nándor sokoldalú tevékenységét kívánom bemutatni. Mivel személyes emlékek nem fűznek hozzá, csupán Édesapám elbeszélései nyomán szereztem egyéniségéről emlékképeket: a szerető, de szigorú családapáról, politikusi és emberi tisztességéről, politikus társaival való kapcsolatáról. Pályaképének felrajzolásához olyan megközelítési formákat választottam, amelyek, ha nem is teljes, de átfogó képet tudnak nyújtani sokrétű munkásságáról." A bemutatás egyik eleme a bibliográfia (életrajzi bibliográfia), mely kronologikus szerkezetével vázolja pályaképét, évről évre – ezen belül szinte havonta – kíséri Horánszky Nándor pályafutását, sikereit, alkotásait stb., továbbá országgyűlési felszólalásait, választási beszédeit, levelezéseit, méltatásait, majd ezt irodalmi munkásságnak jegyzéke, fényképei követik. A dokumentumok közül kiemelkedik Kossuth Lajos temetésén elmondott beszéde, és igen fontos dokumentumsor Horánszky Nándor levelezése, bár ezek jelentős része más dokumentumkötetekben jelent meg.

Fontos publikált írás Nagy Miklós történésznek, az Országgyűlési Könyvtár volt főigazgatójának megemlékezése, amit Horánszky Nándor születésének centenáriumán közölt a Budapesti Szemlében. Tárgyilagos, időnként kritikus és hiteles képet ad a jeles magyar politikus pályafutásáról. Teljes metszetet nyújt Horánszky országgyűlési beszédeiről,

hozzászólásairól, a választásokon való részvételéről, kiterjedt kapcsolatrendszeréről, a politikusokkal való együttműködésről. Közöl adatokat ügyvédi munkásságával kapcsolatban is.

A dokumentumkötet válogatva részleteket közöl Horánszky érdekesebb politikai leveleiből. A mellékletek közt több családi vonatkozású írást is találunk, például Kossuth Lajossal kapcsolatos történéseket. Ezt egészíti ki gróf Apponyi Albertnek és gróf Tisza Istvánnak Horánszkyról alkotott véleménye. A kötet közöl részleteket Horánszky Nándornak Tisza István és kora című munkájából is.

A munka törekszik mindenre kiterjeszteni figyelmét, de mint minden ilyen feldolgozás nem tartalmaz értékelést, azonban tartogat sok eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert adatot, melyek megerősítik a szakfeldolgozásokban már rögzített eddigi ismereteket.

(Ifj. Horánszky Nándor: Horánszky Nándor élete és munkássága (1838–1902). A Horánszky-család adat-, dokumentum- és levéltára. V. kötet. Bp., 2018, magánkiadás, 300 p.)

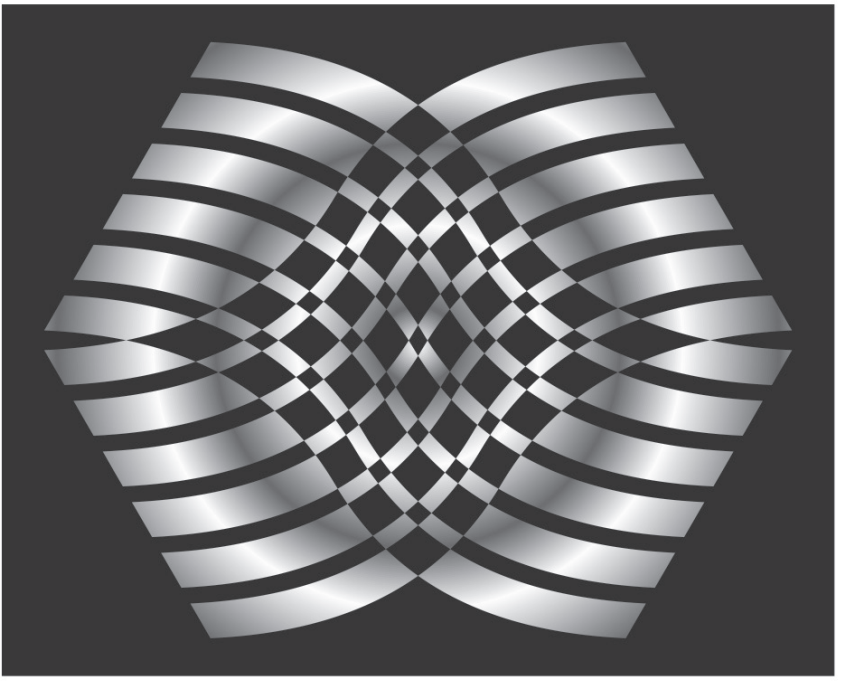

Kszenyija Zubacseva

Csernobil – Anatolij Gyatlov igaz története

1986. április 26-ának éjszakáján a csernobili atomerőmű helyettes főmérnöke volt szolgálatban. Mennyire valószerű alakja a sokak által nézett HBO-sorozatban? Nehéz megválaszolni a kérdést anélkül, hogy meghallgatnánk saját történetét és megvizsgálnánk, hogy ő miként látja a tragédiát.

Ellenszenves, parancsolgatós és bűnösen hanyag ember, aki szándékosan szemet huny a valóság felett – így jelenik meg Anatolij Gyatlov, helyettes főmérnök a képernyőn. Káromkodik, ordítozik, megalázza a fiatal munkatársakat, és legyint a biztonsági előírásokra, ami végül az atomerőmű felrobbanásához vezetett – és amely, csak a Jóisten a megmondhatója, hogy hány emberéletbe került.

Gyatlov a műsor egyik leggyűlöletesebb alakja; vajon tényleg olyan szörnyű volt az életben is, mint ahogy bemutatják? Milyen múlt áll mögötte, és mi történt vele, miután elítélték?

Hozzáértő, de kemény főnök

1931-ben született egy kis faluban, Atamonovóban a [szibériai] Krasznojarszki határterületen, és csak hét évet fejezett be az iskolából. 1945-ben beiratkozott a Norilszki Bányászati és Kohászati Szakközépiskola elektrotechnikai tagozatára, ahol öt évvel később kitüntetéssel végzett. Miután három évet dolgozott Norilszkban, felvették a Moszkvai Mérnökfizikai Intézetbe (MIFI), ahol – szintén kitüntetéses – automatizálás és elektronika szakirányú mérnök-fizikusi diplomát kapott. Komszomolszk egy hajógyárában utaltak ki neki állást, ahol a 23-as számú minősített laboratóriumban dolgozott: atom-tengeralattjárókat szereltek fel nukleáris reaktorokkal. 1973-ban Gyatlovot családi okokból az újonnan épült csernobili atomerőműbe helyezték, és itt dolgozott tizenhárom évig – a reaktorcsarnok helyettes vezetőjétől az üzemeltetési főmérnök-helyettesig emelkedett a ranglétrán, és két állami kitüntetést kapott (a Becsület Rendjele kitüntetést és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét).

A vele együtt dolgozók visszaemlékezései szerint Gyatlov igen jó szakember volt, de gyakran túl kemény és igényes. Míg néhányan úgy emlékeznek rá, mint tisztességtelen, makacs, lassú felfogású emberre, aki hajlamos volt konfliktusba keveredni a többiekkel, mások azt mondják, hogy felelősségteljes, elvhű, becsületes és munkájáért élő ember volt. Az alábbi vélemények azt mutatják, hogy milyen szöges ellentétben álló nézetek alakultak ki róla.

„Gyatlov nem viszonyult túl szenvedélyesen a munkához, még ha szigorú és igényes főnökként is viselkedett – emlékezett vissza Razim Davletbajev, a csernobili atomerőmű munkatársa. –[Az erőmű] üzemeltetői nem tisztelték. Minden javaslatot és kifogást elvetett, amely erőfeszítést követelt tőle."

„Meg tudta érteni, ha a személyzet megmagyarázható okokból hibákat követett el, de egyáltalán nem tudta elviselni a gondatlanságot, a hozzá nem értést és kötelességeik elhanyagolását" – idézte fel Anatoli Kriat, az ukrajnai Állami Nukleáris Szabályozó Felügyelőség munkatársa.

Saját könyvében, *Csernobil: Hogyan történt (Chernobyl: Kak eto bylo)* Gyatlov maga azt állította, hogy nem tartozott a legrosszabb főnökök közé. „Soha nem kerestem a beosztottjaim vagy feljebbvalóim szeretetét. Azt gondolom, hogy elegendő hozzáértőnek és tisztességesnek lenni a normális munkahelyi kapcsolatok megteremtéséhez. Mindenesetre egyik munkatár-

sam sem mondott fel azért, mert lehetetlen volt együtt dolgozni velem. Lehet, hogy néha túlságosan szigorú voltam, de ez minden. Valóban sokat követeltem" – írja.

A végzetes kísérlet

A tragédia napján a szokott ütemben zajlott a munka, és teljes meglepetésként érte az ott dolgozókat, köztük Gyatlovot is, amikor robbanást hallottak. Egy ütemezett kísérlet végrehajtásakor (amelyet már megelőzött néhány sikertelen próbálkozás) az üzemeltetők megpróbálták lezárni a negyedik reaktort, de a hőteljesítmény a reaktor belsejében ehelyett drámai mértékben megemelkedett. Az operátorok megnyomták a vészleállító gombot, hogy leállítsák a reaktort, de az ehelyett felrobbant. „Így történt, teljes katasztrófa volt, amely bármelyik energiát termelő reaktorban megtörténhet."

Mivel Gyatlov nem akarta elhinni, hogy először a reaktor robbant fel, elrendelte, hogy pumpáljanak bele vizet, hogy lehűtsék, majd – sokkos állapotban lévén – odaküldött két embert, hogy kézi erővel engedjék vissza a [neutronelnyelő] szabályzórudakat; később beismerte, hogy ez a döntése esztelenség volt. „Ha a rudak nem mennek be a zónába, amikor feszültségmentesítve vannak a tengelykapcsolók, akkor ez kézi vezérléssel sem fog megtörténni" – magyarázta.

Más beszámolók szerint, a tragédia éjszakáján Gyatlov nagyon idegesen cselekedett, egyfolytában kiabált a beosztottakkal, és nem akarta elhinni, hogy robbanás történt a reaktorban. Nagyjából úgy, ahogy a HBO-sorozatban beállították.

Börtön és betegség

Majd következett egy megbeszélés az atomerőmű igazgatójával, Viktor Brukhanovval, megerősítést nyert, hogy az erőmű valóban felrobbant, elkezdtek mutatkozni Gyatlov sugárterhelésének első jelei (állandó hányás), és egy moszkvai kórházba vitték. Azon a végzetes éjszakán 390 REM (röntgen egyenérték emberi szövetben) sugárdózist kapott, és újra meg kellett tanulnia járnia, amikor már begyógyultak a lábán a sugárzás okozta sebek.

Betegsége ellenére Gyatlov bíróság elé került, és azokkal együtt, akiket még felelősnek tartottak a szerencsétlenségért, tíz év börtönbüntetésre ítélték (Brukhanov az erőmű igazgatója és Nyikolaj Fomin, az atomerőmű főmérnöke). Gyatlov elmondta, hogy aprólékosan megvizsgált mindent, amit akkor éjszaka tett, és teljességgel bizonyos abban, hogy csak részben felelős a tragédiáért.

„A reaktor nem felelt meg több mint 30 alapvető tervezési követelménynek – ez bőven elég egy robbanáshoz. Másképp elmagyarázva: mielőtt a védelmet leállították, a reaktor atombombaszerű állapotot ért el, és nem volt vészjelzés. Hogyan tudott volna róla a kezelőszemélyzet – szaglás vagy tapintás alapján?", érvelt könyvében. „Mielőtt a személyzet hibájáról beszélnénk, gondolkozzunk el – a reaktor saját vészüzemi rendszere miatt robbant fel."

Gyatlov betegsége és rokkantsága ellenére börtönbe került, először Kijevbe, majd Ukrajna poltavai régiójába. 1990-ben négy év után Anatolijt egészségi állapota miatt szabadon engedték – hosszas levelezésnek köszönhetően, amelyet többek közt az orosz atomfizikus Andrej Szaharov és Gyatlov felesége folytatott a hatóságokkal. Németországban orvosi kezelésnek vetették alá, de sokat szenvedett, és 1995-ben sugárzás okozta szívelégtelenség következtében meghalt. Gyatlov halála napjáig a tervezési hiányosságokat okolta a tragédiáért, és azt állította, hogy a Szovjetunió egyszerűen nem ismerte el a felelősséget, és így azokra az emberekre hárította, akik a hibás berendezések mellett voltak kénytelenek dolgozni. Álláspontjának bizonyítására 1994-ben interjút adott (a felvétel a YouTube-on elérhető), és írt egy könyvet. Sok az ellentmondásos nézet Gyatlov személyét illetően, és mindenkire rá van bízva, hogy eldöntse, miként emlékezzen rá. Később azonban hivatalosan elismerték, hogy az erőmű hiányosságai ténylegesen szerepet játszottak az eseményekben és nemcsak Gyatlovnak róható fel, ami történt.

https://www.rbth.com/history/330525-anatoly-dyatlov-chernobyl

(Russia Beyond)

Zanny Minton Beddoes

Szent és tisztátalan

A világ legszentebb folyója – a Gangesz – egyben a legpiszkosabb is. Indiában azonban a politikusok nemigen foglalkoznak a megtisztításával

A londoni Heathrow repülőtéren egy ütöttkopott kartondoboz jár körbe a poggyászkiadó futószalagján tulajdonosára, egy delhi utasra várva, hibás angolsággal: „ÁLLÍTVA SZÁLLÍTANDÓ! GANGA JAL – SZENT VIZ”.[1] Világszerte a sok hindu számára semmi sem szentebb vagy tisztább, mint a *Ganga jal*, azaz a Gangeszből származó víz.

A Himalája gleccsereitől a végtelen észak-indiai síkságon át a Bengáli-öbölben lévő szétágazó deltavidékig az egész folyót életadó istennőként imádják. A lelki energiák nem a Gangesz 2500 kilométeres hosszából fakadnak, amellyel elmarad a világ leghosszabb folyói mögött. Inkább abból, hogy medréből táplálkozik India 1,3 milliárdnyi lakosságának fele (együtt Nepál csaknem teljes népességével és a bangladesiek nagy részével). Vize és termékeny üledéke miatt nincs folyó, amely fontosabb lenne az emberiségnek. Így a *Ganga jal* évszázadokon óta születések, esküvők és halálozások kísérője. Csak Váránaszi városában hamvasztások tucatjait végzik naponta a folyómenti meredek lépcsősorokon, a ghatokon. Alláhábád (új nevén Prajág) közelében január és március között egy ideiglenes város nő ki a földből a folyó partján: a Kumbh Mela fesztiválra – megdöbbentő számú – 240 millió zarándok érkezik, hogy a folyóban megmerítkezve lemossa bűneit és emberi betegségeit.

Mindazonáltal a Gangesz inkább okozza a betegségeket, semmint gyógyítja őket. Évtizedek óta növekvő aggodalmat kelt a fogyatkozó vízmennyiség, ahogy elszaporodtak a vízerőművek, vizet vontak el a felelőtlen öntözési és ipari rendszerek, és ahogy kiszámíthatatlanabbá vált az éves monszuneső. Három hónappal az idei nyári monszun előtt a Gangesz meandere vékonyan kanyarog, sok helyen előtűnik a mederfenék, ahogy Kanpuron, a legnagyobb városon át halad az útja. Az alacsony vízhozam nemcsak a halászok és a folyó menti gazdálkodók megélhetését veszélyezteti; a vízminőségnek sem tesz jót. A szennyvizet tisztítás nélkül pumpálják a folyóba. A fekális coliform baktériumok szintje rendkívül magas. A Jamunában – a Delhin átfolyó mellékfolyóban – 1,1 milliárd ilyen baktériumot találtak 100 milliliter vízben: ez közel félmilliószorosa a fürdéshez megengedett hivatalos határértéknek. Nem csoda, hogy olyan gyakori a „Delhi belly” -nek nevezett hasmenés. Victor Mallet *River of Life, River of Death (Az élet vize, a halál vize)* című könyvében leírja, hogy a Gangesz vízrendszere miként tűnik fel az antibiotikumokkal szemben egyre inkább rezisztens baktériumok szállítójaként. A Gangesz állapota miatt érzett felháborodás néhány szent embert arra késztetett, hogy felemelje a szavát. 2018 októberében G. D. Agrawal, egy környezetvédelmi mérnökből lett guru tiltakozásként halálra böjtölte magát. Az ilyen drámai gesztusok ellenére túl kevés hindu fogadja el, hogy a Gangesz szent vize elszennyeződött. A folyó megtisztítását célzó polgári kezdeményezések továbbra sem nevezhetők számottevőnek.

Narendra Modi miniszterelnök javára legyen írva, hogy amikor 2014-ben hatalomra került, elsődleges feladatként jelölte meg a tiszta Gangeszt. Ezzel tartozott hindu nacionalista követőinek. Hárommilliárd dollárt, új szennyvíz- és ipari hulladék-feldolgozó üzemeket ígért. Öt év elteltével az előrelépés mértéke kiábrándító. Váránasziban fontosabb egy zegzugos régi lakónegyed lerombolása, hogy az idelátogató magasrangú vendégek szép kilátást élvezhessenek, semmint a folyó megtisztítása. Ami pedig Kanpurt, a dickensien sötét bőrgyárak városát illeti, a kép antiutópisztikus rémálmot mutat. A folyó bűzlik. Ennek nemcsak a Gangeszbe engedett kezeletlen szennyvíz az oka, amelynek pocsolyái között gyerekek játszanak. Ide kerül annak a több mint háromszáz cserzőműhelynek a szennye is, leginkább a króm, ami egy mérgező nehézfém. Amikor folyóiratunk odalátogatott, a cserzőműhelyek állítólag zárva voltak, hogy kíméljék a 200 kilométerrel lejjebb fekvő Kumbh Melában

1 Az eredeti felirat: “PLEASE KEEP THIS SIDE UP! GANGA JAL — HOLLY WATER.”

fürdőzőket. Ugyanakkor egy ősrégi gyárban még mindig forogtak a hatalmas fakádak, a munkások pedig túlcsorduló, vegyszerekkel teli vödröket cipeltek. Eközben Kanpur legszegényebbjeinek tízezrei élnek olyan nyomornegyedekben, ahol krómmal szennyezett talajvizet húznak fel a kutakból, amelyről köztudott, hogy rákot, májelégtelenséget és korai demenciát okoz. Kanpurban megvannak a létesítmények az ipari szennyvíz újrahasznosítására és a króm kivonására. Azt mondják, hogy a folyamat 9 rúpiánál (36 forintnál) nem tesz hozzá többet egy pár cipő árához. Mégis szemet hunynak a környezetvédelmi előírások megszegése fölött.

Shashi Shekhar egykori magas rangú vízügyi szakember szerint az állami kormányok és üzleti cimboráik gyakorta jobban érdekeltek a szennyvíztisztító telepek kiépítésében, mint azok hosszú távú használatának biztosításában. Előrejelzései szerint az állami-magán partnerség új formái gyümölcsözők lehetnek néhány éven belül, és talán végül a vízminőség is javul. Mindazonáltal mélyebbre ható változásra van szükség. A Gangesz körüli visszaélések a rövid távú nyereség érdekében történnek. Eközben sem a politikusok, sem a sajtó nem tárja a nyilvánosság elé a környezetvédelmi probléma nagyságát. Ahogy Shekhar úr fogalmaz, ha egy folyó, amelyben hívők milliói fürdenek, „fekáliával és mocsokkal van tele, akkor ezt közölni kell az emberekkel".

(The Economist)

Theres Lüthi

A Nobel-díjas Werner Arber hisz a teremtésben

Beszélgetés evolúcióról, Istenről és a női kvótáról Werner Arberrel, a géntechnológia úttörőjével és neurobiológus lányával

NZZ am Sonntag: Arber úr, június 3-án tölti be a 90. életévét. Hogy van?

Werner Arber: Tulajdonképpen elégedett vagyok, de természetesen érzem a koromat. Két éve volt egy infarktusom. Azonban hála a Bázeli Egyetemi Kórházban kapott kiváló kezelésnek és a gyógyszereknek, most ismét jól érzem magam.

Hogy néz ki egy szokásos napja?

A Bruderholz téri lakásunkban lakunk a feleségemmel. Ha az időjárás engedi, délelőttönként többnyire elmegyek egy órára sétálni. Délután általában olvasok és dolgozok. Hébehóba elutazok egy-egy rendezvényre és kisebb előadásokat tartok. Még rendszeresen bejárok az egyetemi biocentrumba is, hogy ne veszítsem el a kapcsolatot a kutatással.

Mit szokott olvasni?

Újságokat és szakirodalmat. Szilvia lányom is gyakran hoz cikkeket, amik érdekelnek. Különösen a biológiai evolúció sorolható ide.

Önt a géntechnológia úttörőjeként tartják számon. Professzor úr fedezte fel a restrikciós enzimeket, amelyekkel a baktériumok lebontják idegen DNS-t. Ezekkel az enzimekkel sikerült később hasítani, elemezni és újból összerakni a DNS-t. Tudatában volt annak idején, milyen nagy horderejű a felfedezése?

Csak részben. Azonban az idegen, a baktériumsejtbe behatoló DNS elhárítása ösztönzött arra, hogy kutatási munkámat a biológiai evolúció tanulmányozása felé is irányítsam.

Ha emlékezetem nem csal, előadásában azt kellett fontolóra vennünk, hogy statisztikailag mennyire valószínűtlen egy összetett élőlény spontán kialakulása. Ön ott arra célzott, hogy lehetséges egy Teremtő. Helyesen emlékszem?

Vélhetően az évezredekkel ezelőtt keletkezett teremtésmítoszokra gondoltam ott, de az időközben megszerzett ismeretekre is az élet biológiai alapjait illetően.

Ön hívő?

Igen, én hiszek a teremtésben.

Jól megfér egymással a vallás és az evolúció?

Igen. Az evolúció rendkívül fontos a bolygónkon található élet sokfélesége szempontjából. Jó bizonyítékok vannak arra, hogy naprendszerünk körülbelül 4 milliárd évvel ezelőtt keletkezett, miközben a világmindenség már 14 milliárd évvel ezelőtt létrejött. Körülbelül

3,5 milliárd évvel ezelőtt alakultak ki az első egysejtű élőlények. Ezekből az evolúció során mind bonyolultabb élőlények fejlődtek ki.

Elképzelése szerint a teremtés azonos az evolúcióval?

Elvben igen. Ez egy csodavilág. Úgy tekintek az evolúcióra, mint egy hatalmas koncepcióra. A természet végtelenül találékony. Elbűvöl, ahogy a természet variációkat képes létrehozni. Kutatásaimban az E. coli baktériumokkal foglalkoztam. Sok különféle molekuláris mechanizmus van, amelyek hozzájárulnak a genetikai variációk spontán létrejöttéhez. Ezek egyetlen DNS-építőkő megváltoztatásától kezdve a génállomány egy DNS-szegmensének sokszorosításán, delécióján, inverzióján vagy transzplantációján át az egyik szervezettől a másikra történő vízszintes géntranszferig terjednek.

És milyen szerepet játszik ebben egy Teremtő?

Arra a meggyőződésre jutottam, hogy az élőlények génállományát – genomját – kettősség jellemzi. A legtöbb gén a szervezet életfunkcióiban tölti be szerepét. A gének kisebbik részét – ide tartoznak a restrikciós enzimek génjei – evolúciós génnek hívom. A genomban kisfrekvenciával hoznak létre vagy módosítanak variációkat. Ha egymillió éven belül teljesen más életkörülmények közepette úgy kívánná a szükség, az evolúciónak lehetősége lenne, hogy reagáljon erre. Ezt a folyamatot nevezhetjük folyamatos teremtésnek.

Ön egyike a géntechnológia életrehívóinak. Mi játszódott le a fejében, amikor tavaly a Kínában géntechnikával megváltoztatott babákról hallott?

Amikor 1970-ben sikerült izolálni a restrikciós enzimeket, viszonylag gyorsan világossá vált, hogy ezzel a DNS kísérleti úton megváltoztatható. 1972-ben Leuenbergben, Bázel közelében szerveztünk egy találkozót, ahol a géntechnológia veszélyeit is megvitattuk. Erre amerikai kutatók a *Science* szaklapban egy véleménycikket jelentettek meg, amely aztán 1975-ben alapot adott a híres asilomari konferencia összehívásához Kaliforniában. Ott úgy határozott a nemzetközi közösség, hogy a géntechnológiai beavatkozásoknál nagyon körültekintően kell eljárni és meg kell vizsgálni, nincsenek-e negatív következményei. Nem olyan régóta létezik a CRISPR-eljárás is mint további lehetőség a DNS-szekvencia megváltoztatására.

Nem csak ez. Már vannak CRISPR-technikával megváltoztatott babák is!

A CRISPR-rel foglalkozókkal szemben azt a kritikát tudom megfogalmazni, hogy nem ugyanolyan gondossággal járnak el, mint mi annak idején a restrikciós enzim felfedezése után.

A viták középpontjában a csíravonalba való beavatkozások, továbbá olyan genetikai módosítások állnak, amelyek az utódokra is továbbörökíthetők. Önök moratóriumot hirdetnének a csíravonal-terápia gyakorlását illetően?

Werner Arber: Meg vagyok róla győződve, hogy a CRISPR-módszerrel rendkívül pontosan lehet dolgozni. Előtte természetesen nagyon alapos vizsgálatokat kell végezni, de ha a biztonság adott, semmi sem szól az ellen, hogy egy súlyos, örökletes betegséget géntechnikával kiküszöböljünk. Én a szigorú moratórium ellen vagyok.

Silvia Arber: A nagy probléma a kutatás globalizálása. Ha megtiltjuk Svájcban, Németországban és Amerikában, akkor megtörténik Kínában. Nincs rá lehetőségünk, hogy világszinten megakadályozzuk. Ideális esetben annyit tudnánk elérni, hogy ez egy nemzetközi grémium jóváhagyásával történjen.

Ön hívő emberként megengedhetőnek tartja a csíravonal-terápiát?

Werner Arber: A természet nagyon gondosan jár el. A génállományban is vannak olyan elemek, amelyek ide-oda ugrálnak, néha spontán módon megduplázódnak, megfordulnak vagy egy másik helyre illeszkednek be. Ezt senki sem tudja megakadályozni.

A természet változtat, és ezért embernek is szabad?

Werner Arber: Ha ez az embernek jót tesz, és szigorú ellenőrzés mellett.

Silvia Arber: A géntechnológiával célzottabban tudunk beavatkozni. A haszonnövények termesztésében évtizedek óta gyakran a keresztezendő növényeket kezelték vele. Az embereknek fogalmuk sincs, hogy ez milyen további mutációkat idéz elő. Ezeknek a növényeknek a nagy részét naponta fogyasztjuk.

Arber asszony, Ön tízéves volt, amikor édesapja megkapta a Nobel-díjat. Végig egyértelmű volt, hogy szintén a kutatói munkát fogja választani?

Silvia Arber: Mindig is elbűvölt a tudomány, egészen kiskoromtól kezdve.

Werner Arber: De mindig azt mondta: „Nem fogom ugyanazt csinálni, mint Te."

Ugyanabban az intézetben végzi munkáját, mint ahol az édesapja dolgozott. Ön az aggyal foglalkozik. Pontosan mi a kutatási területe?

Silvia Arber: Azzal foglalkozunk, hogy az idegrendszer miképpen befolyásolja a mozgásokat. Az állatok és az emberek sokféle módon mozognak, és az ember még keveset ért abból, hogy hogyan generálódnak az idegrendszerben ezek a mozgások. Szeretnénk megérteni, mely hálózatok felelősek az agyban a mozgások előidézéséért és irányításáért.

És mit talál benne lenyűgözőnek?

Silvia Arber: Minden mozgás, amit egy ember egy másik emberről érzékel: hogy az vajon fut, beszél, nevet, mozgatja-e a szemét – mindennek köze van a mozgáshoz.

Hogyan fogja mindez az emberek javát szolgálni?

Silvia Arber: Gyakorlatilag minden az idegrendszert érintő betegségnél motoros kiesések vagy problémák jelentkeznek a betegeknél. Így van ez a klasszikus mozgásszervi betegségeknél, mint a Parkinson- vagy a Huntington-kór, azonban pusztán már a testi szenvedés miatt is másképp mozognak az emberek.

Beszélnek egymással a munkájukról? Vannak párhuzamok a kutatási területek között?

Silvia Arber: Én az idegrendszert tanulmányozom, amely nagyon sok idegsejtből áll. A hálózati modellemben azt vizsgálom, hogy ezek miként vannak összekötve egymással és hogyan irányítják a mozgást. Édesapám mikroorganizmusokat tanulmányoz, amelyek egysejtű élőlények. Az ő modellje arról szól, hogy az egyes baktériumok miként lépnek kölcsönhatásba, miközben géndarabokat szállítanak, és hogy mindez miként befolyásolja a hosszú evolúciós fát. Továbbá feltétlenül hasonlóságok vannak a fogalmi megközelítésekben.

A sikeres kutatókarriert befutó nők ritkaságnak számítanak Svájcban. Láttam a bejáratnál, hogy itt a biocentrumban a 32 professzorból csak hat nő van.

Silvia Arber: Amikor 2000-ben itt kezdtem, én voltam az első professzornő. Már az is különleges érzés volt, amikor a csoportvezetők gyűlésére jöttem, és én voltam az egyetlen nő. Volt még egy nő, aki a protokollt vezette. Azóta sok változás történt.

Amennyire meg tudom ítélni, a biocentrum hat professzornőjéből Ön az egyetlen svájci.

Silvia Arber: Nemzetközi intézet vagyunk. Az iskola egyik képviselője vagyok: mi a minőséget tartjuk fontosnak. Sok bizottságban vagyok tag, ahol gondoskodnak róla, hogy nőket is meghívjanak. De amikor száz pályázat érkezik be, a legeslegjobbak még gyakran férfiak. Ez biztosan változni fog majd. A PhD-sek és a posztdoktorok között ma már legalább annyi nő van, mint férfi.

Nálunk, Svájcban rendkívül alacsony a neurológiai tudományokban a női professzorok aránya. A legtöbb mediterrán országban ez az arány magasabb. Svájc egyike a sereghajtóknak.

Silvia Arber: Svájc azonban egyike azoknak, akik élen járnak a csúcsminőségű kutatásban. Nem találom jónak, ha azért vesznek fel nőket, mert nőket kell felvenni a női kvóta miatt. Ezt inkább megalázónak tartom, semmint hasznosnak. Szükség van bizonyos kompromisszumokra, de nem túl nagy áron. Különben a minőség szenved csorbát, Svájc pedig ezt képviseli. Lehet, hogy kis ország vagyunk, de itt a kutatás magas színvonalú. Görögországban vagy Spanyolországban egész másképp néz ki mindez.

Bizonyosan nyomon követi az ETH-n – a zürichi műszaki egyetemen – kialakult helyzetet. Olyan szemrehányások is elhangzanak, hogy a professzorok kihasználják a hallgatókat. Megváltozott volna a munkamorál? Ma jobban előtérbe kerül a munka és a magánélet egyensúlya?

Werner Arber: Számomra ezt nehéz megítélni. Már az én generációmban különbözőképpen viszonyultak a kollégák csoportjai a munkavégzéshez.

Silvia Arber: Nem foglalhatok állást az esetekkel kapcsolatban, mert nem ismerem a részleteket. Számomra fontos szempont a következő: nem kell mindenhez, amit hallunk, még valamit hozzátenni. Ezáltal csak tovább bonyolítjuk a problémákat. Valószínűleg mindig is voltak az ETH-hoz hasonló esetek, de ezek nem kerültek a figyelem középpontjába. Ami azonban számomra világos: ha magas színvonalon akarjuk űzni a kutatást, akkor teljesen bele kell vetni magunkat, és ezt tudja mindenki, aki a kutatást választja.

Dolgoznak a hallgatói hétvégenként?

Silvia Arber: Az a véleményem, hogy mindenkit egyéniségként kell látnunk és minden munkatársat arra motiválni, hogy a legjobbat nyújtsa. Én biztosan nem követelem meg a munkatársaimtól, hogy valamettől valameddig kelljen dolgozniuk. Ez egyike hivatásunk tényleg nagyszerű dolgainak, hogy az időnket mi magunk oszthatjuk be, és a legfantasztikusabb ötleteink néha épp egy kiránduláson támadnak. A kutatás kreatív hivatás. Attól nem lesz jobb a munka, hogy huszonnégy órát itt benn ülünk. Néha szükség van külön energiák bevetésére, de ennek önmagunk ösztönzéséből kell következnie. Minél többet beszélünk a munka és a magánélet egyensúlyáról, annál inkább félve állnak hozzá a kutatásba készülő fiatalok. Elgondolkodtató számomra, hogy az ilyen viták miatt a kutatói szabadságot még tovább fogják korlátozni.

Arber úr, ha még egyszer tanulhatna, melyik szakterületet választaná?

Werner Arber: Az én mai szemszögemből nézve az élet tág értelemben vett megértése még mindig értékes kutatási cél. Ehhez hozzátartozik a szaktudás elmélyítése és az élővilágunk bonyolultságába való interdiszciplináris betekintés.

Werner Arber 1929-ben Gränichenben (Aargau kanton) jött világra. A zürichi ETH műszaki egyetemen kémiát és fizikát tanult, és 1958-ban a Genfi Egyetemen szerzett doktorátust. A Los Angelesben a Kaliforniai Egyetemen és Genfben töltött kutatóévei után Arber 1971-ben jött a bázeli egyetem újonnan alapított biocentrumába, ahol hozzájárult az intézet nemzetközi elismertségéhez. Ott 1996-ig Arber a molekuláris mikrobiológia tanszékvezető egyetemi tanára volt.

Werner Arbert 1978-ban Daniel Nathansszal és Hamilton Smith-szel együtt orvosi Nobel-díjjal tüntették ki a molekuláris génhasítás felfedezéséért. 1981 óta Arber a Pápai Tudományos Akadémia tagja, 2011-től 2017-ig az első nem római katolikusként az elnöki tisztséget töltötte be.

Silvia Arber 1968-ban született Genfben. A Bázeli Egyetem biocentrumában tanult biológiát, doktorátusát a bázeli Friedrich Miescher Intézetben (FMI) szerezte. A New York-i Columbia Egyetemen töltött kutatási időszak után 2000-ben kinevezték a neurobiológia professzorának a biocentrumban és az FMI biotechnológiai kutatóintézetben. Jelenleg az FMI társigazgatója. Silvia Arber számos tudományos elismerésben részesült.

(Neue Zürcher Zeitung)

Jonathan Stevenson

A béke ára Észak-Írországban

Patrick Radden Keefe *Say Nothing ('Ne mondj semmit')*, Doubleday Books, 2019, 464 oldal) című új könyve arra mutat rá, hogy milyen lassú lehet a megbékélés folyamata *(recenzió)*

Az észak-ír „bajok", ahhoz képest, hogy milyen kis helyre korlátozódtak, a legújabb kori történelem legtöbbet tanulmányozott konfliktusának számítanak; egy Connecticut [állam] méretű tartományban zajlottak, ahol közel 1,6 millióan laknak, és a folyamatos, alacsony intenzitású hadviselés 25 éve alatt négyezernél kevesebb ember halálát okozták. P. J. O'Rourke amerikai humorista „az isten háta mögötti fél hektárnak" hívta Észak-Írországot. A harcok korai szakaszában a brit kormány az

„elfogadható szintű erőszak" fenntartásának cinikus politikáját követte, legalábbis addig, míg egy miniszter eléggé elővigyázatlanul be nem ismerte ezt. Mindazonáltal a „bajok" írók és tudósok hosszú sorát babonázták meg. Nincs ezen csodálkoznivaló: a britek által elkövetett vagy támogatott, írek elleni igazságtalanságok évszázadait követően a forrongó konfliktusok és rituális gyilkosságok egy negyedszázad során nagyfokú haragot és bizalmatlanságot váltottak ki – a tartomány Egyesült Királyságban maradását akaró – észak-ír, jórészt protestáns unionista többség és – az Ír Köztársasággal való egyesülést szorgalmazó – alapvetően katolikus nacionalista kisebbség között. Bár az 1998-as Nagypénteki egyezmény véget vetett a harcoknak, Észak-Írország szuverenitásának kérdésétől még mindig balsejtelmekkel teljes a sziget levegője. A helyzet továbbra is robbanékony, és még inkább az a brexit miatt, amelyet az észak-ír szavazók 56 százaléka ellenzett. Az Egyesült Királyság kilépése az Unióból kárt okozhat az észak-ír gazdaságnak azáltal, hogy korlátozza a kereskedelmet Európa többi részével, és így vége szakad az Észak-Írországnak nyújtott uniós támogatásoknak is. A brit és az ír kormány még arra is rákényszerülhet, hogy visszaállítsa a köztársaság határán a katonai ellenőrzést, amit elleneznének a nacionalisták, és felszakítaná a régi sebeket, amelyeket már segített begyógyítani határok EU-n belüli szabad átjárhatósága.

Ha Észak-Írország megoldatlan szuverenitása és a brexit elmérgesedése nem elég magyarázat arra, hogy az észak-ír konfliktus miért tartja folyamatosan bűvöletében az írókat, akkor vegyük hozzá ezekhez az érvekhez a konfliktus helyszínét egy fejlett és angolszász nagyhatalomban, az Ideiglenes Ír Köztársasági Hadsereg – ismertebb nevén IRA – katonai sikereit (a szervezet volt a leghatalmasabb Európa militáns csoportjai között, és több áldozatot szedett, mint Spanyolország baszk fegyveresei, az olasz Vörös Brigádok és a Baader-Meinhof banda, vagyis a Vörös Hadsereg Frakció Nyugat-Németországban), a „bajok" státuszát, mely szerint ez volt az Egyesült Királyság utolsó és legmakacsabb gyarmat-problémája, továbbá a szorongattatás romantikus jellegét, amelyet ír származású tehetséges és lelkes írók és tudósok tulajdonítottak neki – Írországban és határain kívül.

Patrick Radden Keefe oknyomozó újságíró új könyve, a *Say Nothing ('Ne mondj semmit')* Írország talán leghíresebb írójának, Seamus Heaney-nek a művéből merít, akinek a „Bármit is mondasz, ne mondj semmit"[2] című verse az IRA szlogenjévé vált. A *Ne mondj semmit* arra világít rá, hogy milyen nehezen fér meg egymás mellett a barbárság, az önbecsülés és egyfajta vigasztalódás az erőszakosan megosztott társadalmakban. Jez Butterworth *The Ferryman ('A révész')* című remek darabjához hasonlóan a könyv az IRA „eltüntetés" nevű taktikájával foglalkozik, amelynek során a csoport anélkül végzi ki azokat, akik ellenségesen viszonyulnak az egységes Írország ügyéhez, hogy elismerné vagy felvállalná a gyilkosságot, bizonytalanságban hagyva a családot az áldozat sorsát illetően. Keefe egy hírhedten kegyetlen eltűnési esetet vesz górcső alá. Az áldozat Jean McConville, egy harmincnyolc éves, tízgyermekes anya, aki kevesebb mint egy évvel azelőtt özvegyült meg, és súlyos depresszióval küzdött. Főbűne látszólag az volt, hogy egy brit katonával vigasztalódott, akit – feltehetőleg az IRA – lelőtt, és Jean McConville segítségért kiabált nyugat-belfasti bérházuk előtt az úton.

1972 decemberében, a „bajok" legzavarosabb évében tizenkét IRA-önkéntes rabolta el McConville-t otthonából megrémült gyerekei szeme láttára. Egy héttel később egy férfi járt náluk, és átadta Jean McConville tizenegy éves fiának, Michaelnek anyja pénztárcáját és annak három gyűrűjét. Később Michael megértette, hogy a hitetlenkedő tagadás évei ellenére, ez volt az a pillanat, amikor szíve mélyén megérezte, hogy anyjuk meghalt. Jóllehet az IRA csak igen ritkán tüntetett el embereket, gyakorlatuk nagy port vert fel, amikor az eltűntek családtagjai szorgalmazni kezdték a nyilvános elszámoltatást az 1990-es évek elején, annak ellenére, hogy az IRA fegyverszünetet hirdetett a történelmi békekezdeményezés előtt. Az IRA 1999-ben ismerte el Jean McConville

2 "Whatever You Say, Say Nothing".

meggyilkolását, akinek maradványai végül az Ír Köztársaságban kerültek elő a tengerparton 2003-ban, amikor is a családja végre megadhatta neki a végső tisztességet.

McConville halálának igazi jelentősége abban van, ami feltárul általa: a politikai erőszak a társadalom egészét eltorzítja, még évtizedekkel azután is, hogy a küzdelem abbamaradt.

Keefe nagyon bölcsen jár el, amikor nem teszi próbára olvasói türelmét a konfliktus szenzációhajhász, de lényegtelen részleteivel. Ugyanakkor igen mélyre ás újságíróként, hogy a McConville-történet valamennyi árnyalatát visszaadhassa. Például magával ragadó az informátorok leleplezéséért felelős IRA Belfast Brigádok kémelhárítási műveleteiről szóló beszámolója. Brendan Hughes, az IRA D Company nevű önkéntesosztagának parancsnoka, akit az IRA legendás hőseként emlegettek a börtönben és Belfast utcáin elkövetett tettei miatt, két, a Brit hadseregnek kettősügynökként dolgozó IRA-tagot hármasügynököknek szervezett be az IRA számára, ami lehetővé tette, hogy egyszerre vegyen célba és öljön meg egy brit kémet, illetve tisztogasson saját szervezetének háza táján. A McConville-ügy kapcsán az IRA-nak épp ez a könyörtelen szellemisége mutatkozott meg – halál várt minden téglára és spiclire.

McConville még a „bajok" elején halt meg. A Keefe által összegyűjtött és osztályozott bizonyítékok tömege arra utal, hogy valószínűleg Gerry Adams, mint az IRA Belfast Brigadejének parancsnoka rendelte el a kivégzését. Keefe azonban úgy látja, hogy az asszony halálának visszhangja és ellentmondásossága, és tágabb értelemben a terrorizmus és az ellene való küzdelem zűrzavara a konfliktus későbbi történetének fényében érthető meg legjobban.

1976-ban Észak-Írország Maze ('Labirintus') nevű börtönében a köztársaságpárti foglyok később hosszú sorozattá váló tiltakozásba kezdtek; kitartottak amellett, hogy politikai foglyokként kezeljék őket, megtagadták, hogy köztörvényes bűnözőknek járó rabruhát viseljenek, és helyette pokrócokba burkolództak. Két évvel később kampányukat az ún. dirty protest"-té, azaz piszkos tiltakozássá fokozták, tartózkodtak a tisztálkodástól vagy az éjjeliedények kiürítésétől, saját székletüket pedig a cellák falára kenték. 1980-ban hét börtönlakó 53-napos éhségsztrájkba kezdett. Egy még hatásosabb tiltakozásba fogtak 1981 márciusában, amely hét hónappal később ért véget, miután a sztrájkolók közül tízen meghaltak, és Bobby Sands-et, az éhségsztrájk első áldozatát a brit parlament tagjává választották. Az 1981-es sztrájk megerősítette és megszilárdította az ír köztársaságiak dacos börtönkultúráját. Továbbá, ami ennél is fontosabb, megújította az IRA hanyatló erkölcsiségét és tagságát, életbe léptette a Sinn Feinnek ('Mi magunk'), az IRA politikai szárnyának az „Armalite[3] és szavazóurna" stratégiáját, amelynek alapján a republikánus mozgalom erőszakmentes politikai kampányba fogna Írország egyesítéséért a fegyveres harccal összehangoltan.

Adams, a Sinn Fein vezetőjeként csaknem tíz évvel McConville halála után ily módon a „hosszú háború" stratégiáját vette fel, amely feltételezte, hogy a britek kiszorítása éveket, talán évtizedeket vesz igénybe, és hogy a nacionalistáknak a katolikus lakosság széles tömegeit kell bekapcsolnia a küzdelembe. Ezzel egy időben Adams hevesen tagadta, hogy valaha is tagja volt az IRA-nak, vagy hogy félkatonai műveletekben vett részt, amely álláspontjához továbbra is ragaszkodott. Bár még azok se hisznek Adamsnak, akik vajmi keveset tudnak a „bajokról", sok köztársaságpárti hasznos politikai fogásnak tudja be képmutatását, amely részben arra szolgál, hogy a briteknek, az unionistáknak és más érdekelt feleknek politikai fedezéket nyújtson a Sinn Fein megszólításához. Adams tagadó kijelentései nélkül nem világos, hogy vízumot kapott volna Adams Bill Clinton amerikai elnöktől, hogy támogatókat gyűjtsön az Egyesült Államokban a békefolyamathoz; hogy brit hivatalos személyek szívesen látták volna képviselőként az 1994-es sorsdöntő IRA-tűzszünet előkészítésekor, vagy hogy később az unionisták leültek volna vele egy asztalhoz a Nagypénteki egyezmény megtárgyalásakor. Valószínű, hogy a brit hadsereg hírszerzésének egy beépített embere szolgált évekig az IRA belbiztonsági főnökeként, amely tény megkérdőjelezi az IRA azon megállapításainak pontosságát,

3 AR–15 gépkarabély.

hogy bárki, McConville-t is beleértve, a britek besúgója lehetett. Ennek fényében a fontosabb emberek egyikének sem állt túlzottan érdekében a McConville eltűnésével kapcsolatos igazság után kutakodni. Továbbá a brit és az észak-ír biztonsági erők összejátszása a monarchia iránt lojális félkatonai erőkkel és a különféle eltusolások eléggé kikezdték az előbbiek hitelességét.

Sajátosabb módon kapcsolódik McConville történetéhez ennél a tágabb történelmi képnél a Price-nővérek, Dolours és Marian szágája – republikánus családból származó igaz hívők, akiket megkeményített 1972-ben a véres vasárnap, amikor egy brit ejtőernyős zászlóalj tüzet nyitott az IRA-tagsággal gyanúsítottak internálása ellen tiltakozó republikánus felvonulókra, és megöltek tizennégy fegyvertelen katolikus tiltakozót. Keefe jól tálalja a Price-nővérek történetét felidézve, hogy amikor az Old Bailey büntetőbíróság 1973-as IRA robbantásában való részvételük miatt börtönbe kerültek, éhségsztrájkolókként tanúsított dacos ellenszegülésük miként testesítette meg mind a republikanizmus nyers „fizikai erejét", mind a katolikus közösséget átjáró forradalmi szellemet.

Erről a témáról már sokan írtak; az idő múlása azonban lehetővé teszi Keefe számára, hogy utólagos éleslátással, hitelesebben vizsgálja újra. Leginkább az akkori idők összeesküvés-hangulatát és azt a módot ragadja meg, amellyel a republikánus közösség rendszeresen felmentette az IRA-t a különösen kegyetlen gyilkosságok kapcsán:

Jean McConville eltűnése után rögtön elkezdtek keringeni a pletykák, hogy egyáltalán nem is rabolták el – hanem épp ellenkezőleg, szabad akaratából tűnt el, magukra hagyva gyerekeit, hogy összeálljon egy brit katonával. Ezek a történetek tudomására jutottak a gyerekeknek, akiket már eleve aggodalmak gyötörtek. Hallották, ahogy sugdolódznak az emberek, érezték a mélyen elítélő tekinteteket, amikor a szomszédokkal találkoztak a boltban vagy az utcán… Archie McConville később arra a következtetésre jutott, hogy ezzel a hátunk mögötti összesúgással nemcsak a fájdalmunkat fokozták. Olyan volt ez, mint valami méreg, fogalmazta meg, „egyfajta kísérlet elménk megbomlasztására".

A könyv az utolsó száz oldalon a helyi történelemtől az oknyomozó újságírás felé tolódik el, miközben Keefe megkísérli összerakni McConville életének utolsó napját. Idevágó anyagok kincsestárát találta a Boston College – magánkezdeményezésből finanszírozott – Belfast Projectje révén, amely a „bajok" idején tevékeny félkatonai erők vallomásait gyűjtötte össze. A projekt hátterében egyfelől az az elgondolás állt, hogy gondoskodjanak a történelmi események pontos feljegyzéséről, másfelől, hogy lehetővé tegyék az elszámoltarthatóságot és a lezárást, amelyet a Nagypénteki egyezmény érthetően kihagyott a haladéktalan béke nevében. A projektben résztvevő két fő kutató a Mackersként ismert Anthony McIntyre korábbi IRA-önkéntes volt, aki börtönévei alatt ír történelemből szerzett doktorátust, valamint Ed Moloney, aki a történelmi revizionizmus jegyében írta újra az IRA történetét. Mindketten azon a véleményen vannak, hogy a Sinn Fein elárulta az IRA közkatonáit, amikor a Nagypénteki egyezményben lemondott Írország egyesítésének célkitűzéséről.

A 2008-ban elhunyt Brendan Hughes osztja a fenti nézetet. Egy magnóra vett interjúban elmondta McIntyre-nek, hogy az IRA megállapította, hogy McConville besúgó volt, miután két alkalommal felfedezték házában a brit hadsereg adóvevőjét. Elmondta, hogy Adams rendelte el eltüntetését. Dolours Price, aki 2013-ban halt meg, megerősítette Adams irányító szerepét, hozzátéve, hogy ő vitte át kocsival McConville-t a határon az Ír Köztársaságba, hogy az IRA gyakorlatának megfelelően kivégezzék. A Belfast Project Moloney-vel készült interjújában Price azt is kijelentette, hogy egy meg nem nevezett forrás szerint McConville-t látták a brit hadsereg barakkjai körül, hogy az asszony beismerte az IRA-val kapcsolatos informátori tevékenységét, és hogy Price egyike volt a három jelenlévő IRA-önkéntesnek, amikor McConville-t belelőtték egy előre megásott sírba. Bár 2014-ben a brit hatóságok megszerezték a Belfast Project hangfelvételeit az amerikai igazságügyi minisztérium által küldött idézés segítségével, az észak-írországi rendőrség pedig őrizetbe vette és kihallgatta Adamst a McConville-gyilkossággal kapcsolatban, a rendőrség vádemelés nélkül sza-

badon engedte. Mindössze az akkor 77 éves Ivor Bellt, az IRA volt vezérkari főnökét helyezték emiatt vád alá.

Keefe eltűnődik azon, hogy vajon volt-e egyáltalán valaha McConville-nek adóvevője, ami nagy beruházást jelentett volna a briteknek és nem kis veszélyt McConville-nek, aki igencsak kevés értékes információt tudott volna nyújtani. Megkérdőjelezi Price beszámolóját is McConville vallomását illetően. Némely részlete nem vág egybe ismert körülményekkel, és a csak a bűntudat vihette rá Price-t, hogy észérvekkel akarja megokolni a gyilkosságot. Hosszadalmas és néha lélegzetelállító szubnarratívák útján Keefe-nek azonban sikerül egy kíméletlen ténybeli következtetésre eljutnia meglehetősen erős közvetett bizonyítékok alapján: Marian Price volt az, aki kilőtte a gyilkos golyót. (Ő ezt tagadja.)

A felfedezés enyhítheti az olvasók feltételezett melodráma utáni vágyát. Ma azonban már végképp nincs sok jelentősége annak, hogy McConville tényleg besúgó volt-e, hogy ki rendelte el a megölését, és hogy ténylegesen ki húzta meg a ravaszt. Mint Keefe kitartó szorgalommal végzett újságírói munkájából végső soron világossá válik, az asszony halálának igazi jelentősége abban van, ami feltárul általa: a politikai erőszak a társadalom egészét eltorzítja, akár a bűntudat, akár a bánat által, még évtizedekkel azután is, ahogy a küzdelem abbamaradt. A könyv vége felé Keefe így ír:

„*Csodálatos gépezet a test – mondta Hughes Mackersnek az egyik Boston College-i interjúban egy éhségsztrájk fárasztó eseménysorozatát felidézve. – Először eltünteti az összes zsírszövetet, majd az izmoknak esik neki, hogy élve tartsa az agyat.” Még jóval azután is, hogy Hughes és Price befejezték sztrájkjukat és megpróbáltak újra beilleszkedni a társadalomba, megőrizték régi sérelmeiket, egyfolytában a háború idején elkövetett legsötétebb aljasságaikat játszották vissza magukban. Bizonyos értelemben soha nem hagytak fel az önmarcangolással. A halottkém Dolours Price-ról szóló jelentésében a halál oka hivatalosan „balszerencsés véletlen”.*

Bár Észak-Írországban jogilag béke uralkodik, a nyomasztó egyéni és közösségi emlékek egy versengő, ősi düh táptalajává váltak – „a mellébeszélésé”, ahogy az észak-írek hívják – amely megosztva tartja a társadalmat, kíméletlenné és szektássá teszi a közösségek közti retorikát, és újra fellobbanthatja a szunnyadó konfliktusokat. Bármilyen kis helyre korlátozódtak is a „bajok”, Észak-Írország az elhúzódó közösségi erőszak vegykonyhája marad, amely a konfliktusok számára – méretüktől függetlenül – jelentőséggel bírhat. Ha itt 3600 gyilkosság ennyire megmérgezte a társadalmat, gondoljunk bele, hogy másutt milyen hatással lehetnek a nagyságrenddel nagyobb számban szedett áldozatok, és hogy micsoda munkát követel az okozott sebek begyógyítása. Keefe nagy gonddal és szakmai felkészültséggel megírt könyve arra mutat rá, hogy egy a konfliktust hivatalosan lezáró megállapodás csak a kezdetét jelenti egy hosszú, szenvedésekkel teli, időnként megtorpanó megbékélési folyamatnak.

(Foreign Affairs)

Margaret MacMillan

Figyelmeztetés Versailles-ból 1919 tanulságai száz év után

Az első világháborúra és a rákövetkező két évtizedre gyakran úgy emlékszünk vissza, mint a történelem egy gyászos fejezetére, amely egy még költségesebb és pusztítóbb, 1939-től 1945-ig tartó háború előjátéka volt. Eszünkbe jutnak a szörnyű veszteségek – a kilencmillió vagy még annál is több áldozat a harctereken, a polgári lakosok, akik megelőzhető betegségekbe vagy az éhezésbe haltak bele, a rettenetes influenzajárvány, a spanyolnátha, amely a háború végnapjaiban és a béke első bizonytalan pillanataiban talán ötvenmillió áldozatot is szedett világszerte. Egy olyan Európa jelenik meg előttünk, amely valamikor a világ élén állt gazdagság, innováció és a politikai hatalom tekintetében, hogy aztán megtépázva kerüljön ki a háborúból, hogy szétessen az Orosz Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia, a bolsevizmus és az etnikai

alapú nacionalizmus pedig még több felfordulással és nyomorúsággal járjon.

Mindazonáltal amikor a szövetséges erők száz évvel ezelőtt összegyűltek Versailles-ban a párizsi békekonferenciára, 1919 januárjától júniusáig ez a remény időszakát is jelentette. A szövetséges vezetők egy jobb világot ígértek saját népeiknek kárpótlásul összes szenvedésükért, Woodrow Wilson amerikai elnök ezekkel az ígéretekkel – a minden háborúnak véget vető háborúval és a demokrácia számára biztonságos világgal – szinte hadjáratot indított az emberiségért. A wilsoni Népszövetségnek az volt a célja, hogy egy nemzetközi közösséget hozzon létre a demokratikus nemzetek számára. Egymás számára a közösség biztonságát nyújtva nemcsak az agressziónak vetnének véget, de egy igazságosabb és gazdagabb világot építenének. Ezek az elképzelések az egész világon támogatásra leltek – Európától kezdve, ahol Wilsont megmentőként üdvözölték, a Nyugat gyarmatbirodalmáig, sőt még olyan küzdelmes sorsú népeknél is, mint a kínai.

A béke ára

„Békét kötni nehezebb, mint háborút indítani – elmélkedett Georges Clemenceau francia miniszterelnök 1919-ben, amikor a győztes hatalmak megfogalmazták békefeltételeiket, véglegesítették az újonnan megalakult Népszövetséget, és megpróbálták újraépíteni Európát és a világrendet. Clemenceau és munkatársai, köztük Wilson és David Lloyd George brit miniszterelnök számára nem voltak túl rózsásak a kilátások. Ellentétben 1815-tel, amikor a tárgyalófelek Bécsben találkoztak a napóleoni háborúk lezárására, 1919-ben Európa nem fáradt bele a háborúba és a forradalmakba. Nem történt meg a háborút kezdeményező nemzetek térdre kényszerítése és leigázása sem, ahogy 1945-ben. Ehelyett a vezetők 1919-ben egy felfordult világgal találták szembe magukat. A harc nem maradt abba Kelet-Európa nagy részén, a Kaukázusban és a Közel-Keleten. Az orosz bolsevik forradalom szemmel láthatóan olyan megállíthatatlan forradalmi hullámot indított el, amely félő volt, hogy még a győztesek országaira is kiterjed. A háború részben vagy teljesen tönkretette a régi politikai ás társadalmi szerkezeteket, különösen Közép-Európában; a korábban szilárdan álló és virágzó népek céltalanná válva kétségbeesetten kerestek valakit vagy valamit a régi rang és rend visszaállításának reményében. Nacionalista népcsoportok ragadták magukhoz a lehetőséget, hogy új országokat hozzanak létre, de ezek az államok nem egyszer ellenségesek voltak egymással szemben, és elnyomták a többi kisebbséget. Továbbá, elkerülhetetlenné vált régóta fennálló és újonnan támadt versengések felszínre törése, miközben a vezetők Párizsban saját nemzeti érdekeik előmozdításán mesterkedtek.

Wilsonnak és társainak még egy olyan jelenséggel számolniuk kellett, amelyet a Bécsi Kongresszuson tanácskozó elődeiknek soha nem kellett figyelembe venniük: közvéleménnyel. A szövetségesek országaiban az emberek élénk érdeklődést tanúsítottak az iránt, hogy mi történik Párizsban, de egymásnak ellentmondó dolgokat akartak: egyfelől egy jobb világot a wilsoni látomás szerint, másrészt pedig megtorlást. Sok európai úgy érezte, hogy a háborúért valakinek fizetnie kell. Franciaországban és Belgiumban, amelyeket Németország a legmondvacsináltabb okokból rohant le, a vidék romokban hevert, szétrombolt városokkal, bányákkal, vasutakkal és gyárakkal. A határ túloldalán, Németország sértetlen maradt, mert ott nemigen zajlott háború. A britek korábban hatalmas összegeket adtak kölcsön szövetségeseiknek (az oroszok esetében még csak remény sem volt az adósságok behajtására), súlyos hiteleket vettek fel az amerikaiaktól, és kárpótlást követeltek. John Maynard Keynes, aki akkor még nem volt világhírű közgazdász, azt javasolta, hogy az amerikaiak engedjék el a britek tartozását, hogy kisebb mértékben legyen szükség arra, hogy a legyőzöttektől jóvátételt csikarjanak ki, és aztán Európa talpra állítására összpontosítsanak. Az amerikaiak, beleértve Wilsont, önelégült felháborodással utasították el a javaslatot. Így a szövetséges államfők egy olyan jóvátétel-tervezetet fogalmaztak meg, amelyről tudták, hogy több volt, mint amit a vesztesek valaha képesek kifizetni. Ausztria és Magyarország elszegényedett maradványa volt az egykoron hatalmas Habsburg Birodalomnak, Bulgáriát feldarabolták, az Oszmán Birodalom a szétesés

határán állt. Egyedül csak Németország maradt abban a helyzetben, hogy jóvátételt tudjon fizetni.

Keserves feleszmélés

Németország olyan körülmények közt szenvedett vereséget, amelyek elvették polgárainak fizetési kedvét. Ez az érzés a rákövetkező évtizedben még erősebb lett. Végkimenetele pedig figyelmeztetést jelent korunk számára: bármennyire elrugaszkodnak a valóságtól mind a győztesek, mind a vesztesek érzelmei és elképzelései, ezek számítanak és óvatosan kezelendők.

A háború vége felé a német főparancsnokságnak Erich Ludendorff és Paul von Hindenburg tábornokok alatt sikerült létrehoznia egy olyan katonai diktatúrát, amely titokban tartott minden frontról érkező hírt. Az ország haderejét 1918 késő tavaszán és nyarán ért veszteségsorozatról a berlini polgári kormány nem tudott többet, mint az utca embere. Amikor a főparancsnokság hirtelen azt követelte, hogy a kormány haladéktalanul kérjen fegyverszünetet, derült égből villámcsapásként érkezett a bejelentés. A német kancellár nyílt levelek sorozatában fordult Wilsonhoz, és az amerikai elnök némiképp az európai szövetséges erők bosszúságára, a közvetítő szerepét vette fel a háborús felek között. Eközben Wilson két hibát követett el. Először is, Németország polgári kormányával tárgyalt a főparancsnokság helyett, ezáltal a tábornokok kibújhattak a háború és annak végkifejlete miatti felelősség alól. Időközben a főparancsnokság és jobboldali támogatói elterjesztették a valótlan történetet, amely szerint Németország soha nem maradt alul a csatatéren: a német haderő folytathatta volna a küzdelmet a győzelemig, ha a gyáva polgári erők nem hagyták volna cserben. Ebből nőtt ki az az ártalmas tévhit, hogy Németországot hátba szúrták az árulók, köztük a liberálisok, a szocialisták és a zsidók. Másrészt, Wilson nyilvános kijelentései, mi szerint ő nem fogja támogatni a büntető jellegű kártérítéseket vagy a megtorló békefeltételeket, megerősítették az abbéli német reményeket, hogy az Egyesült Államok kezeskedni fog arról, hogy Németország enyhe bánásmódban részesüljön. Ezen az alaptalan derűlátáson még rontott, hogy az amerikai elnök támogatta az ún. novemberi forradalmat, amely megdöntötte Németországban a monarchiát és utat nyitott a Weimari Köztársaság parlamentáris demokráciája számára. Weimar – érveltek támogatói – egy új és jobb Németországot képviselt, amelynek nem kellene fizetnie a régi bűneiért.

Ugyanakkor a franciákat és a többi szövetségest kevésbé Németország belpolitikája aggasztotta, mint az, hogy képes folytatni a harcot. A híres compiègne-i vasúti kocsiban 1918 november 11-én aláírt fegyverszünet inkább kapitulációnak hangzik, nem pedig az ellenségeskedés beszüntetésének. Németországnak ki kellett vonulnia valamennyi elfoglalt területről, és át kellett adnia nehézfegyverzetét és teljes haditengerészeti felszerelését. Ennek ellenére nem volt rögtön világos a német nép számára a katonai vereség nagysága. Frontról visszatérő csapatok masíroztak be 1918 decemberében Berlinbe, és az új szocialista kancellár a következő szavakkal üdvözölte őket: „Nem volt ellenség, amely legyőzött volna benneteket." Eltekintve a Rajna-vidéken élőktől az ország nyugati szélén, a németek nem tapasztalták meg elsőkézből a katonai megszállás szégyenét. Következésképpen sok német, aki – Max Weber kifejezésével élve – az 1918–19-es tél álomvilágában élt, enyhe békefeltételekre számított a szövetségesek részéről; természetesen enyhébbre, mint amelyeket Németország rótt ki korábban a forradalmi Oroszországra a breszt-litovszki békeszerződésben 1918 márciusában. Akár még nagyobbra is nőhetne az ország, ha a letűnt Osztrák–Magyar Monarchia németajkú területeiből frissen létrejött Ausztria úgy döntene, hogy Németországéval köti össze a sorsát.

Az 1919 tavaszán közzétett tényleges versailles-i szerződés sokként érte az országot. A közvélemény a jobboldaltól a baloldalig döbbenettel vette tudomásul, hogy Németországra lefegyverzés vár, területeket fog veszíteni, és jóvátételt kell fizetnie háborús károkért. Különösen a szerződés 231. cikkelye váltott ki ellenállást, amelyben Németország felelősséget vállalt a háború elindításáért, és amelyet egy fiatal amerikai jogász, John Foster Dulles írt, hogy jogi alapot teremtsen a jóvátétel követeléséhez. A németek gyűlölték a „háborús bűn"

záradékot – ahogy később ismertté vált – és nemigen akaródzott nekik jóvátételt fizetniük. A weimari Németország – nagyon hasonlóan a Szovjetunió összeomlása utáni Oroszországhoz – a nemzeti megalázottság erőteljes és maradandó érzését táplálta magában. A német külügyminisztérium és jobboldali támogatói minden tőlük telhetőt megtettek, hogy még inkább aláássák a versailles-i szerződés érvényességét. Válogatott módon közzétett dokumentumok segítségével azt állították, hogy Németország és szövetségesei ártatlanok voltak a háború kezdeményezésében. Ehelyett, [szerintük] Európa valahogy belesodródott a katasztrófába, úgyhogy vagy mindenki vagy senki sem felelős. A szövetségesek többet is tehettek volna, hogy szembeszegüljenek Németország nézeteivel a háború eredetét és a szerződés méltánytalanságát illetően. Ehelyett, legalábbis az angol nyelvű népek végül inkább belenyugodtak a német narratívába, ez pedig hatással volt az 1930-as évek megalkuvási politikájára.

Nagyon másképp alakult a békefolyamat 1945-ben. Mivel még élénken élt a szövetségesek emlékezetében a megelőző két évtized, feltétel nélküli megadásra kényszerítették a tengelyhatalmakat. Megsemmisítő vereséget mértek Németországra és Japánra, és megszállták területeiket. A választott vezetőket háborús bűnökért bíróság elé állították, társadalmaikat liberális demokráciává alakították át. Bármennyire is beavatkozó és kényszerítő jellegű volt a második világháború utáni béke, jóval kevesebb neheztelést váltott ki a szerződés tisztességtelensége miatt, mint az első világháborút lezáró rendezések.

Elszalasztott lehetőségek

1919-ben az európai konfliktusok hosszú távú rendezésében nem a versailles-i feltételek voltak az egyedüli akadály. London és Washington is aláásták a béke megteremtésének esélyeit azáltal, hogy gyorsan hátat fordítottak Németországnak és a kontinens többi részének. Bár az Egyesült Államok soha nem volt annyira az elszigetelődés híve, mint némelyek állítják, a párizsi békekonferencia után magába zárkózott. A Kongresszus nemmel szavazott a párizsi szerződésre, és következésképpen, a Népszövetségre is. Azt a Franciaországnak tett ígéretet sem erősítette meg, hogy az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok a védelmére fog sietni, ha Németország megtámadná. Az amerikaiak egyre inkább befelé fordultak, ahogy kirobbant a végzetes nagy gazdasági világválság, és otthoni problémáikra összpontosítottak. Az Egyesült Államok kivonulása felbátorította a briteket – akiket már eleve lefoglaltak a birodalmukat szétfeszítő ellentétek – hogy kibújjanak az ígérettel kapcsolatos kötelezettségük alól. A magára maradt Franciaország megkísérelte az újonnan létrejött és perlekedő közép-európai államokat egy német-ellenes szövetségbe tömöríteni, de próbálkozásaikat épp olyan balszerencse kísérte, mint a nyugaton felépített Maginot-vonalat. Elgondolkoztató, hogy miképpen alakult volna a történelem, ha London és Washington – ahelyett, hogy hátat fordítottak – kiépítettek volna egy transzatlanti szövetséget, komolyan elkötelezve magukat Franciaország védelmére, és Adolf Hitlert már első agresszív lépései után visszaverték volna, amikor még lett volna idő megállítani.

Az 1945 utáni világ szintén különbözött az 1919 utánitól. Az Egyesült Államok, most már a világ vezető hatalma, csatlakozott az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez, és a Bretton Woodsban létrehozott gazdasági intézményekhez, valamint Nyugat-Európa és Japán biztonsága és újjáépítése mellett is elkötelezte magát. A Kongresszus részben azért hagyta jóvá ezeket a kezdeményezéseket, mert Franklin Delano Roosevelt a háború utáni rend felépítését kétpárti vállalkozásként kezelte – eltérően Wilsontól, aki a republikánusok elidegenítésével megpecsételte a Népszövetség sorsát. Wilson kudarca felerősítette elszigetelődési törekvéseket az Egyesült államok külpolitikájában; Roosevelt, nyomában Harry S. Trumannal és Dwight D. Eisenhowerrel ellensúlyozta és féken tartotta az erre való késztetést. A kommunizmus kísértete szintén hozzájárult, hogy még az elszigetelődés hívei is megijedjenek. A szovjet birodalom létrejötte Kelet-Európában és a szovjet retorika a kapitalizmus elleni eljövendő küzdelemről sok amerikait arról győzött meg, hogy súlyos veszély fenyegeti őket, amely folyamatos együttműködést tett szükségessé európai és ázsiai szövetségeseivel.

A mai világ nem hasonlítható össze teljesen azokkal a világokkal, amelyek a két világháború romjain épültek fel. Ugyanakkor ahogyan az Egyesült Államok ismételten befelé fordul, és csak saját közvetlen érdekeivel törődik, azzal a veszéllyel jár, hogy semmibe veszi vagy alábecsüli populista diktátorok felemelkedését és agresszív hatalmak megszületését, mialatt vészesen fogy az idő. Vlagyimir Putyin, az orosz elnök már megsértette a nemzetközi normákat, elsősorban a Krím-félszigeten, mások pedig – mint például Recep Tayyip Erdoğan török vagy Hszi Csin-ping kínai elnök – látszólag szívesen követik példáját. Miközben pedig Washington és más demokratikus hatalmak lemondanak arról, hogy felelősséggel viseltessenek a világ sorsáért, előfordulhat, gyengébb országok felhagynak egy békés nemzetközi rend iránti reménnyel, és ehelyett behódolnak a közelükben lévő zsarnoki hatalmaknak. 1919 és a rákövetkező időszak száz év elteltével is komor figyelmeztetésként állnak előttünk.

(Foreign Affairs)

Georgij Zotov

Együtt vagy egymás ellen
Ki lesz az Oroszország és Belarusz közti tej- és kolbászcsata vesztese?

Fehéroroszország – Belarusz – ragaszkodik hozzá, hogy ők táplálják az oroszokat. Mi oroszok azt állítjuk, hogy mi tartjuk fenn a Belarusz Köztársaságot. Egyre több a nézeteltérés a gáz és a kőolaj, és az Oroszországba érkező tejszállítmányok és a vissza nem fizetett hitelek miatt. Miért is ne tudnának testvérnépek megegyezni egymással? Itt ülök egy szabadtéri kávézóban, és ahogy ennek Minszkben lennie kell, belarusz termékeket kóstolgatok – túrót, tejfölt, füstölt sonkát. A minőség elsőrangú, ez vitathatatlan. „Az élelmiszerhez nagyon értünk – büszkélkedik beszélgetőtársam, aki a helyi agráripar képviselője. – Ezért, ha hirtelen össze is zördülünk Oroszországgal, éhezni nem fogunk: Majd Európa megveszi tőlünk a kolbászt és a tejet." Válaszul finoman céloztam rá, hogy – bocsánat a kifejezésért – de az Európai Unió ugyanúgy dugig van a saját termékeivel, különösen az Oroszország elleni szankciók közepette. Az európaiak a „hazai" kolbásszal sem tudnak mit csinálni, minek kellene nekik a belarusz? Nem értenek engem. „Mi nem akarjuk megrontani az Orosz Föderációhoz fűződő viszonyunkat. Ha azonban Oroszország megtagad minket, akkor majd segít a Nyugat – pénzt ad, megvásárolja a belarusz árukat." Én ezt nevetségesnek tartom, de beszélgetőtársam őszintén hisz abban, amit mond. Nem lényeges, hogy mi áll vitánk középpontjában: elég baj már maga a tény is, hogy a Minszk és Moszkva közti szakítás lehetőségét vitatjuk meg. Akár tíz évvel ezelőtt is alapvetően elképzelhetetlen lett volna egy ilyen beszélgetés. Miért is nem uralkodik egyetértés a testvérnépek közt? Belarusz részéről ezt halljuk: „Finom falatokkal táplálunk benneteket, de ha nem tetszik, másoknak adjuk", Oroszország pedig ezt mondja: „Felvásároljuk az élelmiszereiteket saját gazdálkodóink kárára, és segítünk, hogy jól éljetek."

Becsempészett gyümölcs

Vonaton vagy autón utazva jól körbe lehet nézni: a Fehéroroszországból az Orosz Föderációba vezető út végig tele van teherautókkal. Nem csoda, hiszen a belaruszok Oroszországnak adják el sajtjuk és túrójuk 87 százalékát, vajuk 57 százalékát, a traktorok felét, a televíziók és gáztűzhelyek háromnegyedét, a hűtőszekrények 40 százalékát. Nem beszélve mindenféle ismeretlen országból származó gyanús gyümölcsről, amelyek tömegesen érkeznek hozzánk belarusznak álcázva: mint az Orosz Föderáció helyettes főügyésze, Vlagyimir Malinovszkij 2015-ben megállapította, Belarusz ötször (!) több almát és körtét küldött Oroszországba, mint amennyit a területén szedtek. A fehérorosz konyhákban orosz gázzal főznek, autóikat orosz benzin hajtja, ráadásul Oroszország az energiaforrások szempontjából óriási kedvezményeket ad Belarusznak … ahol a kormány sikeresen továbbértékesíti olajunkat és gázunkat a szomszédos Lengyelországban és Szlovákiában – busás haszon fejében. Az állami hiteleket tekintve az ország 7,5 milliárd USA-dollárral tartozik

Oroszországnak. Nem hivatalos adatok szerint 700 000 ember (az ország lakosságának 10 százaléka) ingázott a határon át idénymunkára vagy dolgozik állandó jelleggel az Orosz Föderációban. Ugyanakkor a belarusz politikusok folyamatosan azt hangoztatják, hogy az orosz állam állítólag nem tud meglenni a segítségük nélkül, ők látják el minőségi élelmiszerrel a piacunkat.

– Személy szerint azt gondolom, hogy Fehéroroszország aligha fog összeveszni Oroszországgal – mondja egy üzletember, Mihail Mirutko. – Ez a feltételezés képtelen agyszülemény. Kérem ne keverjenek össze bennünket a volt Szovjetunió többi államával. Minden Moszkva és Minszk közti „vita" hátterében gazdasági kérdések állnak. A belaruszok szeretnének tárgyalások útján előnyösebb helyzetbe kerülni, hogy több nyereséghez jussanak. Oroszország nem a belarusz tej rossz minősége miatt korlátozza annak behozatalát, hanem saját gazdáinak védelmében. „Kereskedelmi háborúk" még az európai uniós országok között is előfordulnak. Más dolog, hogy ezt mindkét részről finomabban kellene kezelni, nem pedig hangzatos kijelentésekkel rontani a helyzeten. Nem szabad elfelejteni, hogy régi barátok vagyunk.

– Mit gondol, képes lesz Fehéroroszország az orosz piacok nélkül fennmaradni?

– Az első idő rettentő nehéz lesz. De később majd csak találunk más piacokat; elég jó, minőségi termékeink vannak. Bár jobb lenne, ha ilyesmire egyáltalán nem kerülne sor.

„A lakosság egyharmada itthagyja az országot"

A Minszkben töltött hét folyamán sokakkal találkoztam, akik a számítástechnika, az újságírás és az üzlet világában dolgoznak vagy a kormány volt munkatársai. Ezek a remek, vendégszerető belarusz emberek (nem engedték, hogy fizessek a kávézóban, mondván, hogy „országuk vendége vagyok"), egyáltalán nem viszonyultak ellenségesen Oroszországhoz. A Nyugat említése kapcsán azonban szinte eufórikus állapotba kerülnek, amit már korábban megfigyeltem Grúziában és Ukrajnában is. Azt mondják, hogy nem félnek „szakításra vinni a dolgot" Oroszországgal. Mi van abban olyan szörnyű? Fehéroroszországban jól működik a gazdaság, magasak a fizetések, áruik versenyképesek; meg fogjuk találni a közös nyelvet Európával és az Amerikai Egyesült Államokkal is, előnyös üzleteket fogunk kötni – gondolják. Kevesek találják aggasztónak az ukrajnai példát, ahol az oroszokkal való konfliktus után az életszínvonal jócskán lecsökkent és a nemzeti valuta értéke harmadára zuhant. „Nálunk majd másképp lesz". „Úgy fogunk élni, mint a litvánok – mondta nekem álmodozva egy belarusz menedzser. – Ott kiválóan működik a mezőgazdaság, és vízum nélkül látogathatnak el az Európai Unióba." „Tehát azt szeretnék, hogy a lakosság egyharmada Nyugatra menjen mosogatni és utcát söpörni? – fogalmaztam át a mondottakat. – Még ha brüsszeli nyomásra be is zárják erőműveiket és üzemeiket, a hipermarketeket pedig spanyol, francia és holland árukkal tömik tele?" Beszélgetőtársamnak megnyúlt az ábrázata. A belaruszok egy része úgy tekint Európára, mint a tökéletes boldogság földjére, ahol az élet olyan, akár a paradicsomban, hisz ez nem is lehetne másképp. Pontosan így képzelték el a nyugati világot a volt Szovjetunióban.

„Bántó a kritika"

– Úgy tűnik számomra, hogy a fő probléma itt a kölcsönös megértés hiánya – mosolyog Marija Kirovszkaja újságíró (az eredeti nevet megváltoztattuk. – a szerk.) – Oroszország az idősebb testvér pozíciójából tárgyal Belarusszal, és a belaruszoknak nagyon fáj ez a stílus. Nem vitatom, lehet, hogy ha valaki barátságosan szól hozzánk, azt kihasználjuk – mondja nevetve. A belaruszoknak megvan a maguk sajátossága. Baráti társaságban kórusban szidjuk a kormány politikáját. Amikor azonban Moszkvából kezdenek kritizálni minket, vagy ami még rosszabb, gúnyolódni rajtunk, akkor elönt bennünket a harag. Mindjárt arra gondolunk, hogy mi vagyunk a legjobbak, és meg tudunk lenni keleti szomszédaink nélkül is. Senki se tudja elgondolni, hogy miből fogunk majd megélni. Hiszen akkorra teljesen összeomlik az egész gazdaság, vállalatok sokasága zár be, és emberek százezrei lesznek munka nélkül. Szerencsére Belaruszban nem esztelen oroszellenes politikusok vannak hatalmon, mint a szomszédos balti államokban. Ez örömteli hír, és optimizmusra ad okot.

Hála istennek, a „tejháború" és a gázért folyó csaták" eddig még nem vezettek katasztrofális eredményekhez. Még ha Minszkből a „belarusz tejföl elleni tervezett támadás" miatt hallatszanak is segélykiáltások, Moszkva meg azt mondja, hogy orosz pénz nélkül Belarusz nem tud fennmaradni. Én nem szeretnék most döntőbíráskodni az ügyben, hogy kinek van igaza, és ki a hibás – a következtetéseket vonják le önállóan az *Argumenti i Fakti ('Érvek és Tények')* olvasói. Csak egyet mondok: a legrosszabb szcenáriónak elvben nem kellene bekövetkeznie. Rokon népek – akiket hasonló nyelv, közös történelem és vallás köt össze, egyfolytában ostobaságokon huzakodnak: azt magyarázzák, hogy ki kinek van jobban lekötelezve. Meg kellene érteni, hogy szükségünk van egymásra. Sem az Európai Unió, sem pedig az Egyesült Államok senkinek nem fog semmit tálcán kínálni. A gazdaság összeomlása, amely a Szovjetuniót elhagyó köztársaságokban történt, hétköznapi valóság lett: a Nyugat által ígért paradicsomról kiderül, hogy valójában csalóka látszat. Oroszországnak pedig vigyáznia kellene, hogy milyen jelzőket és megfogalmazásokat használ, ha legközelebbi szövetségeseinket szólítjuk meg. Végtére is, ne felejtsük el, hogy számítanak ránk. Ha pedig dolgaink nem alakulnak kellőképpen az adott pillanatban, akkor üljünk le egy asztalhoz közösen, és tegyük rendbe őket.

(Argumenti i Fakti)

Olga Podoszenova

Északi őslakosok győzelme a legfelsőbb bíróságon

Az Orosz Föderáció alkotmánybírósága megengedte az északi népcsoportokhoz tartozóknak, hogy saját sok évszázados hagyományaiknak megfelelően vadászhassanak. A bíróság határozata precedens értékű Oroszországban: a legfelsőbb bíróság első alkalommal kelt az északi kis lélekszámú őshonos népek védelmére.

A bírósági tárgyalásra Gennagyij Scsukin fellebbezése miatt került sor – Scsukin a parányi „Amjakszin" ('Medve') dolgán északi népcsoport családi törzsközösségének elöljárója, a Tajmiri Dolgán-Nyenyec járás északi kis lélekszámú őshonos népek civil szövetségének elnöke. Az Orosz Föderáció alkotmánybírósága megvizsgálta „A vadászatról és a vadászati erőforrások megőrzéséről és az Orosz Föderáció egyes jogszabálymódosításairól" szóló szövetségi törvény 19. cikkelye rendelkezéseinek alkotmányosságát, amelyek az északi kis lélekszámú őshonos népek képviselője szerint nem engedik meg, hogy a vadon élő állatok kilövésének jogát a családi törzsközösségek tagjairól más vadászokra ruházzák át.

A világ közössége az őslakosok ügyét a világ civilizációjának fontos értékeként ismerte el és ezt számos nemzetközi jogi eszközzel meg is erősítette, például, „A független államokban élő őshonos és törzsi népekről szóló Egyezményben, és az Őslakos Népek Jogairól Szóló ENSZ Deklarációban.

Az őshonos kisebbségek jogai – összhangban az általánosan elfogadott nemzetközi szabályokkal – azt a célt szolgálják, hogy az Oroszországi Föderáció jogalkotását is szavatolják, többek között az alkotmányt is. A szövetségi törvény szerint kis lélekszámú őshonos népeknek számítanak azok a népek, akik „azokon a területeken élnek, ahol őseik hagyományosan letelepedtek, megőrizték a hagyományos életmódot, gazdasági tevékenységeket és a kézműipart, akiknek lélekszáma kevesebb mint 50 000 az Oroszországi Föderációban, és különálló etnikai közösségnek ismerik el magukat".

A gyakorlatban azonban egyáltalán nem egyszerű az orosz észak lakóinak hagyományos életformát folytatniuk. Gennagyij Shchukin, aki alkotmánybíróság elé vitte panaszát, öt évvel ezelőtt lett érintett az illegális vadászat ügyében. A vád szerint törvénytelen javaslatot tett a közösség vezetőinek az északi vad rénszarvas vadászatát illetően A szabályok szerint a határterületen élő őslakos népek minden tagját kvóta illeti meg – fejenként nyolc rénszarvas. Ugyanakkor csak személyesen szabad elejteni őket. A bűnüldöző szervek tiltják a kvóta átadását más vadásznak. Scsukin azonban azt javasolta, hogy gyűjtsék

össze a közösség valamennyi tagjának a kvótáját (ez összesen 217 rénszarvast jelentett), és adják át a vadászati jogot néhány hivatásos vadásznak, akik a helyi lakosok közül valók.

Az ilyen elképzeléshez Scsukin szerint a szövetségi vadászati törvény 19. cikke szolgáltat jogalapot, amely a hagyományos vadászatban résztvevő felek elnevezést nemcsak a kis lélekszámú őshonos népek tagjaira, hanem közösségükre is vonatkoztatja. A törvény ugyancsak rámutat a vadászat szabad (engedély nélküli) megvalósulási rendjére a meghatározott kereteken belül. Továbbá megszabja, hogy a vadászati termékek kétféleképpen használhatók fel: a személyes fogyasztásra és értékesítésre.

Gennagyij elképzelése nem tetszett a rend őreinek. A dolgán közösség főemberét orvvadászatra való felbujtással vádolták, és 120 ezer rubel [532 ezer HUF] büntetésre ítélték. A bíróság véleménye alapján a szövetségi vadászati törvény 19. cikke azt feltételezi, hogy a hagyományos vadászat jogát az őshonos kisebbségek minden egyes tagja csak egyénileg gyakorolhatja, és az nem ruházható át a közösség által meghatalmazott vadászra.

Scsukin későbbi próbálkozásai sem vezettek eredményre, amikor a büntetés ellen fellebbezett. A fellebbviteli bíróságok olyan döntést hoztak, hogy a törvény szerint a hagyományos vadászatban a kis lélekszámú őshonos népek minden egyes tagja jogát kizárólag egyénileg gyakorolhatja. Scsukin próbálta bebizonyítani, hogy az északi közösségek valós életkörülményei között ez az eljárás nem alkalmazható. Tudvalevő, hogy a vadászati törvény értelmében csak a nagykorú állampolgárok rendelkeznek vadászati joggal, akiknek fegyverük és vadászati engedélyük van. Ugyanakkor biológiai erőforrásokra a közösség minden tagjának szüksége van.

Scsukin úgy döntött, hogy nem adja fel, és az alkotmánybírósághoz fordult. Fontos megjegyezni, hogy ez idáig az Orosz Föderáció még nem foglalkozott közvetlenül a kis lélekszámú őshonos népek jogait érintő ügyekkel.

Gennagyij Scsukin követelte, hogy ismerjék el alkotmányellenesnek a vadászati törvény 19. cikkét, amelyben az őslakos népek hagyományos vadászati tevékenységéről van szó. Az alkotmánybíróság ülésén az északi kis lélekszámú őshonos népek képviselője megkísérelte elmagyarázni a bíróság tagjainak, hogy az igazságtalan törvény éhezésre ítéli az északiakat, megbontja több évszázados hagyományaikat és a közeljövőben a kis népek eltűnéséhez fog vezetni.

A dolgán főembere elmesélte saját családjának tragikus történetét, amely annak idején erőltetett asszimilációnak lett alávetve: „Az nem él meg a tundrán, aki a haszonra számít, épp ezért ott nagyon fontos az emberek és a rokoni kapcsolatok ereje.”

„Szervezetünknek erős védettséget ad a hús és a hal. Nélkülük nem maradnánk életben. A bentlakásos iskolában kérték a gyerekek, hogy iktassák be az étrendjükbe a halat és a húst. A gyerekek titokban esznek húst, amit a szülők hoznak nekik. Télen a kis szellőztetőablakba akasztják, este pedig, amikor mindenki elment, falatoztak belőle, hogy hagyományos táplálékkal tartsák fenn az erejüket és a védettségüket, és így van ez mind a mai napig…”

„A krasznojarszki határterület bizonyos értékeket állapít meg az őslakos népek számára, hogy kinek mennyi jár, egy emberre kiszámolva – magyarázta Scsukin. – De vannak emberek, főként az idősek, a nők, a gyerekek, a fogyatékosok, akik csak korlátozott mértékben férnek hozzá a biológiai erőforrásokhoz, hiszen nincs fegyverük vagy kellő eszközük azok megszerzéséhez. A közösségekben ott vannak a vadászok, akik táplálékot szereznek mindannyiunk számára. Így volt ez nálunk évszázadok óta. Mindig vittünk egy-egy darab húst vagy halat az időseknek, a nőknek, akiknek szükségük volt az élelemre. Mindig is megtartottuk ezeket a szokásokat. Különben kis népként eltűnnénk a föld színéről.”

Scsukinéknak nem volt könnyű megvédeni jogaikat és eligazodni a jogi szőrszálhasogatás útvesztőjében: bonyolult volt eljutni az igazságig a megfogalmazásokkal és értelmezésekkel folytatott harcban.

Mint Mihail Barscsevszkij – az orosz kormány teljhatalmú megbízottja az alkotmánybíróságon – értékelésében hangsúlyozta, összhangban az állatvilágról szóló törvénnyel,

azoknak az orosz embereknek, akiknek a fennmaradása elődeik hagyományos létfenntartási rendszerén alapszik, ideértve a vadászatot és a halászatot, joguk van a vadállatok hagyományos módszerrel való elejtésére. A vadászati törvény, a maga nemében, számos előnyt biztosít az őshonos kisebbségeknek, többek között engedélyhez nem kötött vadászati jogot, hogy ne szenvedjenek szükséget.

„Így feltételezzük, hogy a vadászati törvény 19. cikkének rendelkezései, mint amelyek arra irányulnak, hogy a legkedvezőbb (előnyös) feltételeket teremtsék a kis lélekszámú őshonos népek számára jogaik gyakorlásához a vadászat terén, nem tekinthetők ellentétesnek az Orosz Föderáció alkotmányával" – vonja le következtetését Barscsevszkij. Ezt az álláspontot osztja Mihail Krotov is, aki az Orosz Föderáció elnöki megbízottja az alkotmánybíróságban, de az ő következtetése szerint a regionális szintű jogi szabályozás hiányosságai vezettek Scsukin jogainak megsértéséhez.

Az északi őshonos kisebbségekre vonatkozó jogszabályok hiányosságai olyan téma, amelyről az őslakosság képviselői nem először kíséreltek meg nyilvános vitát nyitni, és a hatalom különböző szintjei elé tárni azt.

Vlagyimir Cvil ügyvéd, aki előkészítette az alkotmányjogi panaszt, és Gennagyij Scsukint képviselte az Alkotmánybíróságon, olyan érveket fogalmazott meg, amelyek segítettek bizonyítani a követelések érvényességét. „A kis lélekszámú őshonos népek eredetiségének elemei nemcsak a kisebbség jog által védett érdekét jelentik, hanem jog felett álló társadalmi-biológiai és civilizációs értéket is képviselnek, amely az emberiség bizonyos csoportjainak történelmileg kialakult életmódjában fejeződik ki, amely tükrözi az ember és a környező világ természetes egymás mellett élését, lehetővé teszi a nehéz természeti-éghajlati viszonyokhoz való alkalmazkodást, és képes ilyen körülmények között önállóan és környezetbarát módon biztosítani az életet és a természeti erőforrásokkal való gazdálkodást.

Az ügyvéd hivatkozott azokra a nemzetközi normákra és előírásokra, amelyek azon alapszanak, hogy az őshonos kisebbségek egyik alapvető törvényes érdeke épp a természeti erőforrásokkal való gazdálkodáshoz való joguk, amely a hagyományos módon folytatott élet, gazdálkodás és létfenntartás alapját adja.

Fő érvként azt hozta fel az ügyvéd, hogy a szövetségi vadászati törvény 19. cikke, mint amely a jelenlegi joggyakorlat értelmében a vadászati erőforrások kizárólag személyes kiaknázását teszi lehetővé, „megfosztja a megfelelő biztosítékoktól az őshonos kisebbségekben azokat a személyeket, akik objektív okokból nem tudnak közvetlenül részt venni a vadászatban.

Először is, olyan jogalanyokról van szó, akik körülményeik miatt nem tudnak vadászni, általában életkoruk vagy egészségi állapotuk miatt.

Másodsorban, nekik – a szövetségi vadászati és fegyverviselési törvény rendelkezései alapján – törvényesen nincs vadászati joguk abból az okból kifolyólag, hogy nem rendelkeznek a fegyverszerzés, -tartás és -használat jogával, amely magyarázható a fentebb említett élettani okokkal, és a kis lélekszámú őshonos népek hagyományos munkamegosztásával is, különösképpen a férfiak és nők családon belüli munkamegosztásával."

Az alkotmánybíróság a dolgán közösség vezetőjének oldalára állt. A bírák elismerték, hogy Gennagyij Scsukinnak minden jogalapja megvolt, hogy hivatásos vadászoknak adja át a közösség azon tagjainak a kvótáját, akik nem tudnak önállóan vadászni.

„Ebben az esetben a vadászati törvény vitatott cikke nem ellentétes az alkotmánnyal – határozott a bíróság – az alsóbb szintű bíróságok és más állami szervek egyszerűen helytelenül értelmezték ezt a törvényt."

Az Orosz Föderáció ítéletében rámutatott arra, hogy el kell ismerni, hogy a szövetségi vadászati törvény 19. cikke nem mond ellent az orosz alkotmánynak, mivel magában foglalja, hogy a közösség minden tagja, függetlenül attól, hogy ő maga vadászhat-e, rábízhatja a vadászatot a közösség egyik tagjára.

„A vitatott cikk a vadászati törvényben azt jelenti, hogy a közösség minden tagja, függetlenül attól, hogy ő maga vadászhat-e, rábízhatja a vadászatot a közösség egyik tagjára" – mondta Szergej Mavrin előadó bíró.

A vadászati törvény 19. cikkének most feltárt alkotmányjogi értelmezése kötelező érvényű, a Gennagyij Scsukin ügyében korábban hozott ítéletet hatályon kívül helyezi.

Vlagyimir Cvil véleménye szerint az alkotmánybíróság ítélete az északi kis lélekszámú őshonos népek ügyében szimbolikus értékű, „mivel az őshonos kisebbségek természetes érdekeit épp elég hosszú ideig nyomták el a többség jogai és érdekei". Az ügyvéd kiemelte, hogy „a kis népek jogai fontos részét képezik az emberiség kulturális sokféleségének és történelmi örökségének, hiszen ez a kegyetlen természeti és éghajlati körülmények közepette való fennmaradást jelentette több évszázadon keresztül. A civilizációs sokféleségnek ezt a rétegét nem szabad pusztulásra ítélni, hanem támogatni kell."

„Ez az eset példa nélküli Oroszország újabb történelmében, amikor is az alkotmánybíróság első alkalommal vizsgálta felül az északi őshonos kisebbségek ügyét – fejti ki véleményét a bírói döntésről Rogyion Szuljandziga, az északi kis lélekszámú őshonos népek támogatási központjának igazgatója a Bellona környezetvédelmi-jogi alapítvány tudósítójának. – Úgy tekintünk a kedvező elbírálásra, mint a jogállamiság megnyilvánulására, ami további pozitív jogalkalmazási gyakorlathoz vezet majd az egyes helyeken. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy ez csak egy része az őshonos népek élettevékenységének és a természeti erőforrások hagyományos kihasználásának, amely azt célozza, hogy vadászati jog területén megvalósuljon a személyes felhasználáshoz és a hagyományos élelmiszerekhez való jog. Nem kevés hasonló probléma halmozódott fel az őshonos népek halászatát illetően is, amelyekkel foglalkoznunk kell. Remélem, ez a kérdés is eljut az alkotmánybíróságig."

Rogyion Szuljandziga meglátása szerint az alkotmánybíróság határozatában még egy fontos pont van, nevezetesen, hogy „ez egyetemes megoldást kínál a közösség minden tagja számára, legyen valaki hivatásos vadász, nyugdíjas, pedagógus vagy alkalmazott, hogy megillessék a hagyományos ételek és a vadászat. Ez elvi és alapvető kérdés."

„Amikor megkaptam a bíróság levelét, az egész tundrán hírül adtam!" – meséli Scsukin – Mindenki örvendezett, hogy az alkotmánybíróság megvizsgálta a panaszunkat. A „megvizsgál" szó számunkra már önmagában védelmet jelentett a jogfosztottság ellen, amelyben élünk. Szibériában, a Távol-Keleten és a sarkkörön túl minden nép várja az igazság kimondását az ügyben, hogy mi is a világon vagyunk."

(Ekologija i pravo)[4]

4 A Bellona nonprofit környezetvédelmi-jogi alapítvány támogatásával 2002 óta megjelenő folyóirat.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Erdős Márton doktorjelölt, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Kamarás István OJD szociológus, egyetemi oktató, az MTA doktora, Budapest

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

Dr. Ménes András (MBA; PhD) közgazdász, Budapest

Németh István egyetemi tanár, Budapest

N. Szabó József professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem

Paár Ádám történész PhD, politológus (Méltányosság Politikaelemző Központ), Budapest

Palkó László András postai alkalmazott, Budapest

Dr. Prieger Adrienn PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest

Dr. Prugberger Tamás, az MTA doktora, professor emeritus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Dr. Surányi Dezső történeti ökológus, botanikus, c. egyetemi tanár, Cegléd

Trembeczki István egyetemi tanársegéd, Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

Trembeczki István: Vissza a múltba? Előre a csillagokhoz?
A klíma-fordulópont és a „multiplanetáris emberiség” kérdőjelei 1

MŰHELY
Dr. Prieger Adrienn: Az Európai Unió és Törökország
stratégiai szerepvállalása a Kelet-Mediterráneum térségben 12
Prugberger Tamás: Hozzászólás a Tudományos Akadémia
és kutatóhálózata, valamint a felsőoktatási, és más intézeti kutatások
reformjához 18
Kamarás István: Széljegyzetek József Attila olvasástörténetéhez 27
Surányi Dezső: Virágok, virágénekek és a virágnyelv. 40

SZÁZADOK
Palkó László András: A romlás virágai. Jeles ünnepek és
tragikus hétköznapok a történelmi Magyarország felbomlása idején,
1918 novembere – 1920. június 4. (2. rész). 51
Németh István: A nemzetiszocializmus ideológiai alapjai 79
Erdős Márton: Angol–amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai
tragédia. Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi
jelentések tükrében 88
Ménes András: Száz éve hunyt el Ernst Haeckel 95
N. Szabó József: A Nemzeti Parasztpárt véleménye a háború utáni
kulturális élet átalakításáról (1945–1946) 97

NAPLÓ
Paár Ádám: Egy bátor ember élete és utóélete. 102
Kapronczay Károly: Horánszky Nándor életművének bemutatása 107

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL
Kszenyija Zubacseva: Csernobil – Anatolij Gyatlov igaz története (109) *Zanny Minton Beddoes:* Szent és tisztátalan (111) *Theres Lüthi:* A Nobel-díjas Werner Arber hisz a teremtésben (112) *Jonathan Stevenson:* A béke ára Észak-Írországban (115) *Margaret MacMillan:* Figyelmeztetés Versailles-ból. 1919 tanulságai száz év után (119) *Georgij Zotov:* Együtt vagy egymás ellen. Ki lesz az Oroszország és Belarusz közti tej- és kolbászcsata vesztese? (123) *Olga Podoszenova:* Északi őslakosok győzelme a legfelsőbb bíróságon (125)

KÉPEK
F. Farkas Tamás grafikái (39, 108)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2019. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2019. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:
- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
- telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
- interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 800 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka Nemzeti Kulturális Alap